KAPİTALİZMDE SINIF

İLKER BELEK

[2. Baskı]

Yazılama

Kapitalizmde Sınıf

Yazılama Yayınevi: 80
Teorik Bakış: 14

Kapitalizmde Sınıf

İlker Belek

Kapak Tasarımı
Levent Karaoğlu

Sayfa Tasarımı
Yiğit Berker

Birinci Baskı
Ekim 2013

İkinci Baskı
Mart 2015

© Yazılama Yayınevi

ISBN
978-605-5892-89-0

Baskı
Kayhan Matbaacılık
Güven San. Sitesi C Blok No: 244
Topkapı - İSTANBUL
(0212 576 01 46 / 0212 612 31 85)
Sertifika No:12156

İrtibat
Yazılama Yayınevi Hizmetleri Ltd. Şti.
Serasker cad. Osmancık sokak Betül Han 9/13
Kadıköy – İSTANBUL
0 216 338 52 59

www.yazilama.com
iletisim@yazilama.com

Kapitalizmde Sınıf

İlker Belek

yazılama

İlker Belek: 1961 doğumlu. 1984 yılında Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun oldu. 1990 yılında yine aynı Fakültenin Halk Sağlığı Anabilim Dalı'ndan, sağlık antropolojisi alanındaki teziyle, uzmanlık aldı. 1996 yılı Ağustos ayından beri Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi. 2000 yılında doçent oldu. 2007 yılında TTB Nusret Fişek Halk Sağlığı Bilim ödülünü aldı.
Çok sayıda kitabı bulunuyor, bazıları şunlar:
Toplumsal Bilinç (1991), Marksist Bakış Açısıyla Bilimsel Teknolojik Devrim ve Endüstriyel Demokrasi (1993), Sınıf, Sağlık, Eşitsizlik (1998), Türkiye İçin Sağlık Tezi (2. Baskı, 1998), Postkapitalist Paradigmalar (2. Baskı 1999), Antalya'da Hekimler (2003), Sosyoekonomik Konumda ve Sağlıkta Sınıfsal Eşitsizlikler: Antalya'da Beş Yıllık Bir Araştırma (2004), Eleştirel Sağlık Sosyolojisi Sözlüğü (2006), Marksizm ve Sınıf Bilinci (2007), Sosyal Devletin Çöküşü ve Sağlığın Politik Ekonomisi (3. Baskı 2009), Küba'da Sağlık (3. Baskı 2015), Esnek Üretim: Derin Sömürü (2. Baskı 2011), Sağlıkta Dönüşüm: Halkın Sağlığına Emperyalist Saldırı (2012), Kapitalizmde Sınıf (2013).

İçindekiler

Birinci bölüm
Hâlâ mı Sınıf? 7

İkinci bölüm
Sınıf: Kendisini Hep Hatırlatan Toplumsal Gerçeklik 19

Üçüncü bölüm:
Sınıfın Toplumsal İlişkileri Açıklamadaki Siyasi ve Etik Üstünlüğü 33

Dördüncü bölüm:
Marksizm'de Sınıf 47

Beşinci bölüm
Weberci Sınıf Kuramı 73

Altıncı bölüm:
Yeni Marksist ve Yeni Weberci Sınıf Kuramları..... 81

Yedinci bölüm
Sınıf Kuramlarına Nasıl Yaklaşmalı? 115

Sekizinci bölüm
Sınıf Yok Olur mu? Nasıl?..... 125

Birinci bölüm

Hâlâ mı Sınıf?

I- Sınıf dışı güçlerin belirlediği global harita

Günümüzde yaşanmakta olanlar böyle bir çalışmaya bu soruyla başlamayı anlaşılır kılıyor. Soru hem sınıf olgusuna karşı çıkanların ilk tepkilerini dile getirmeleri hem de sınıf üzerinde ısrar edenlerin kendilerini ifade etmeleri bakımından anlam taşıyor.

Ne de olsa bugün hemen bütün dünyada toplumsal ilişkilerin, gerilimlerin, mücadelelerin çoğunlukla sınıf dışı parametreler üzerinden şekillendiği bir ortamda yaşıyoruz.

Uluslararası düzeyde din parametresi gerilimlerin merkezinde yer alıyor. Özellikle ABD'nin yaşadığı 11 Eylül felaketi ve bunun üzerinden geliştirdiği global politikalar, daha doğru bir tanımlamayla, 11 Eylül sonrasında ABD'nin şekillendirdiği yeni emperyalist politik girdiler İslam dünyasını da yeniden konumlandırdı.

Ama, global ölçekte İslami hareketlerin toplumsal tepkilerin öncü gücü olarak organize olması yalnızca bununla açıklanamaz.

Dünyada kapitalist emperyalist üretim ilişkilerinin ortaya çıkardığı bin bir çeşit toplumsal sorun Sovyetler'in çöküşünden sonra dünyanın çevresinde yer alan ülkelerde birikmeye başlamıştı. Bu ülkelerin önemli bir kısmı Müslüman dünyada yer alıyordu.

Sosyalist sistemin dağılması sonrasında dünyada işçi sınıfı hareketinin zayıflamasının etkisiyle ortaya çıkan siyaset boşluğunu başka bir ideolojik siyasi eksenin doldurması zaten kaçınılmazdı. Çevre ülkelerde bu işlevi İslami hareketler yerine getirdi.

Bu gelişmede şüphesiz merkez ülkelerdeki değişimin de etkisi oldu. Kapitalist sistemin 1970'lerin ortalarından itibaren içine girdiği daralma ve daralma sürecinin içinde her dört beş yılda bir yineleyen krizler, merkez ülkelerin içe kapanmalarına, refah döneminde hoşgörülü davrandıkları çevre kökenli işçi göçlerini engelleyici tutum geliştirmelerine, o zamana dek göç etmiş milyonlarca yabancı işçiye tanıdıkları tolerans düzeyini düşürmelerine ve dış politikada da çevre ülkelere yönelik saldırgan tutum takınmalarına neden oldu.

Aynı daralma kriz döngüsü içinde emperyalist ülkelerin yerli işçi sınıfları da yaşadıkları sosyal ve ekonomik sorunların esas sorumlusu olarak yabancı işçileri görmeye başladılar. Ne de olsa böylesi daha kolay ve kendileri açısından anlaşılırdı. İş az ve işçi çoktu. Sınıfın sıradan üyelerinin ampirik gözlemleri dışarıdan gelenlerin iş piyasasının daralmasına yol açan rakipler olduklarını düşündürüyordu. Üstelik bu rakipler yabancıydı, kendileriyle aynı kaderi yaşamamışlardı, emek vermedikleri toprakların nimetlerini sahiplenmeye gelmişlerdi.

Bu toplumsal psikoloji hali merkez ülkelerin egemen sınıflarının ve yönetimlerinin de elini rahatlatan temel dinamik oldu. Milliyetçi-muhafazakar bir siyasal bilince yönelen işçi sınıfının esas sınıf düşmanını görebilmesi ve kendi sınıf çıkarlarının gerektirdiği sınıfsal tutumu geliştirebilmesi olanağı neredeyse ortadan kalkıyordu.

Merkez ülkelerde suçlu olarak hedef tahtasına yerleştirilenler, böylece, göçmen işçiler, azınlıklar ve özellikle Avrupa'da sayıları milyonları aşmış bulunan Müslümanlar oldu. Merkezdeki bu toplumsal gelişme çevre ülkelerdeki İslami tepkilerin yoğunlaşmasının altındaki esas faktörlerden birisi olarak işlev gördü.

Sonuçta, global ölçekte, solun referans olma gücünü yitirdiği sosyalizm sonrası koşullarda, daralma-kriz dinamiklerinin etkisiyle biriken sorunlara karşı konumlanan toplumsal güçler kendilerini milliyetçi ve dinci

siyasi yönelimler üzerinden tanımladılar.

ABD başta olmak üzere emperyalist ülke yönetici sınıfları baş düşman olarak İslam dinini ve Müslümanları saptarken, çevre ülkelerde ABD'ye yönelen tepki tümüyle İslami referanslarla şekillendi. Çevre ülkelerde sorunun kaynağı olarak Amerikancı politikaların belirlenmesinde belki önemli bir sorun yoktu, ancak bu politikaların yerleştirildiği bağlam ve geliştirilen antipolitikaların çerçevesi tamamen çarpıktı.

ABD ve müttefiklerinin sosyalizm sonrası dönemde geliştirdikleri reel politik tutum da bu kutuplaşmaya hizmet etti. Afganistan'ın işgali, Yugoslavya'nın NATO bombardımanının son vuruşlarıyla parçalanması ve ortaya çıkan devletçiklerle ilişkilerin yine dini ve milliyetçi referanslarla geliştirilmesi, Irak operasyonu ve burada Saddam Hüseyin'in devrilerek yerine getirilen yeni rejimlerin tümüyle milliyetçi ve dini özelliklerle tanımlı karakterleri ve nihayet arkasından Arap Baharı denilen ve iç dinamikler etkili olmuş olsa bile en başından itibaren ABD'nin müdahale ve maniplasyonlarına konu olan rejim değişikliklerinde yine İslam'ın devreye sokulmuş olması bunun örnekleri olarak verilebilir.

ABD sosyalizm sonrasında giriştiği global yeniden yapılandırma stratejisinde eski sosyalist coğrafyada sosyalizmin bütün izlerini silmeye çalışırken, ortaya çok sayıda küçük devletçiğin çıkmasına özellikle özen gösterdi. Söz konusu bölgeleri daha kolay denetlemek açısından, bu strateji kendisine önemli bir olanak sağlıyordu.

ABD, Afganistan, Orta Doğu ve Arap coğrafyası gibi bölgelerde ise sosyalizmli dönemin izlerini taşıyan Arap milliyetçisi, Baasçı ve pan Afrikanist yönetimlerin yerini İslami olanların alması için önemli çaba sarf etti. Aynı zamanda da bölgeyi milliyetler zemininde böldü. Bu bakımdan en dikkat çekici ülke herhalde Irak'tır. Saddam sonrasında Irak'ın kuzeyi özerk bir Kürt devletine bırakılırken, merkezi Irak yönetiminde bir Kürt ile bir Şii liderin işbaşına gelmeleri sağlanmıştır. Irak denklemine Sünnilerin dahil edilmemiş olması etnik ve dini çatışmalar açısından başlı başına sorundu.

ABD'nin bu operasyonlarda bölgesel sorunların çözülmesi türünden herhangi bir derdi yoktu. Önemli olan eski dönemin kalıntılarının yok

edilmesi ve yeni rejimlerin de ABD ile dost bir kulvara yerleştirilmesidir. Bu bakımdan piyasayla ve Amerikan tekelleriyle özlü sorunları bulunmayan İslami rejimlerin desteklenmesi en azından kısa vadede işe yarar görülmüştür.

Bunun ötesinde, yeni el atılan bu bölgelerde değişik dini ve etnik gruplar arasında sürekli bir gerilimin ve çatışmanın sürmesi ABD'nin özellikle işine yarayan bir durumdur da. Bu gerilimi bir tür siyasi "yaratıcı yıkıcılık" olarak tanımlamak da olanaklıdır.

ABD bu sayede bölgeye sürekli müdahil olma durumunu meşrulaştırmaktadır. Bu kadar da değil, çatışma ve gerilim ortamı silah tekellerinin de zaten istediği bir istikrarsızlıktır. Böylece halklar tedirgin edilmekte, tedirginlik halkları birbirlerine karşı düşmanlaştırmaktadır.

Taktik belki basittir, ancak yüksek derecede işe yaradığı son 30 yıllık gelişmelerden anlaşılmaktadır.

Buradaki tek istisna İslami grupların bir kısmının, zamanında bizzat ABD tarafından yaratılmış-silahlandırılmış olsalar bile, değişik siyasi dolayımlar üzerinden ABD'nin kontrolünden çıkma ihtimalidir. Nitekim böyle olayların ABD'nin başını ciddi derecede ağrıttığı da görülmektedir.

Ancak sınıfsal açıdan değerlendirildiğinde, bunun bile nihai anlamda ABD'nin işine yaradığı anlaşılıyor. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'da yaşadığı sorunlar sırasında bizzat Amerika tarafından kurulmuş olan Taliban'ın ABD'nin kontrolünden çıktıktan sonra, emperyalizmin bölgede yerleşmesini nasıl meşrulaştırdığı ortada.

Bu bakımdan en çarpıcı yapı şüphesiz hemen güneyimizde kendi devletini kurma işine girişmiş bulunan IŞİD gerçeği. Bu örgüt bizzat ABD ve Suudi sermayesince finanse edilen El-Kaide'nin içinden çıktı. En başından itibaren bölgede ABD tarafından desteklendi, kanlı katliamlarına göz yumuldu. Çok uzun yıllar sonra Amerika bölge halklarının kurtarıcı olarak Ortadoğu'da konumlanabiliyorsa bunu IŞİD sayesinde başardığı açık.

Bu sayede ABD bölgedeki SSCB artığı ülkelerin hemen tamamında askeri üsler açtı. Bu kadar da değil, özellikle 1990'lardan itibaren dünyanın İslam korkusu üzerinden terörize edilmesinde ve bunun üzerinden de

ekonomik olarak giderek güçsüzleşen ABD'nin emperyalist patronajını sürdürmesinde bu kontrol dışı İslami hareketler çok işe yaradılar.

Bugünkü tabloya baktığımızda Afganistan'da direnen Taliban'dır. Filistin'de Gazze Hamas tarafından ele geçirilmiştir ve bu gelişme bir zamanlar Filistin Kurtuluş Örgütü'nün en güçlü kanadı olan sekülersosyalist çizgideki El-Fetih'in güç yitirmesiyle birlikte gelişmiştir. Arap Baharı olarak tanımlanan süreç sonucunda bölgedeki Arap ülkelerinin seküler, kamucu, Arap ulusalcısı rejimlerinin tümünü Amerikan çizgisindeki şeriatçı-Sünni yönetimler almıştır. Suriye'deki gelişmeler ise özellikle Türkiye tarafından bu yönde zorlanmaktadır. Yugoslavya sonrasında aynı coğrafyada ortaya çıkan devletler milliyetçilik ve dincilikle tanımlıdır. Hırvatistan gibi geliri daha yüksek olan ülkelerde Sırp ve sosyalizm düşmanlığı ön planda iken, güneydeki Kosova gibilerinde Müslümanlık kitleleri birleştirmenin ve yeni devlet-ulus bilinci (ümmet) yaratmanın çimentosu olarak kullanılmaktadır. Sovyetler Birliği'nin artığı durumundaki cumhuriyetlerin önemli kısmında da durum farklı değildir.

Dikkat edilirse bu geniş coğrafya sosyalizm sonrasında ABD'nin doğrudan müdahalede bulunduğu bölgeleri tanımlamaktadır.

Emperyalizmin şimdiye kadar el uzatamadığı bölgeler ise şöyle beliriyor: Bir tarafta kendileri de emperyal güç olmak yolunda ilerleyen, bu bakımdan kimi kez emperyalizmle pragmatik ilişkiler geliştirerek, kimi kez de milliyetçi söylemlere dayanarak siyaset yapan Çin ve Rusya vardır. Öte tarafta ise ulusalcı-sosyalizan ve pan Amerikancı siyaset tarzıyla aralarındaki ilişkileri de geliştirmeye çalışan Güney Amerika yönetimleri.

Bu iki ana bloktan Rusya-Çin kanadının kendi çıkarlarının gerekli kıldığı kadarının ötesinde herhangi bir konuda ilkesel duruş geliştiremeyecekleri açıktır ve böyle olmaktadır. Güney Amerika ülkeleri ise ekonomik ve siyasal düzlemlerdeki net olmayan sosyalizan tutumları nedeniyle kaybetme ihtimali yüksek bıçak sırtı bir konumdadırlar. Bu bölgedeki siyasi rejimler güçlerini ulusalcı sosyalizan bir söylemle geniş bir halk ittifakından alıyorlar. İttifakın içinde orta sınıfları ve hatta burjuvazinin kimi kanatlarını temsil eden partiler de var. Bu nokta bu rejimleri iktidara taşıyan blokların zayıf karnı durumundadır. Siyasi belirsizlik belki de

halk iktidarının en güçlü göründüğü Chavez-Maduro yönetimi için çarpıcıdır. Chavez ve kendisini izleyen Maduro her başkanlık seçiminden başarıyla çıkmış olsa da (gerçi Chavez'in 2012 yılında yapılan seçimlerdeki ve Maduro'nun 2013 yılında yapılan seçimlerdeki oy oranları öncekilere göre düşmüştü) karşı devrimci güçlere tanıdığı geniş alan sosyalizan iktidarın her zaman büyük risk altında bulunmasına neden oluyor.

Bütün bu haritalamanın belki de tek istisnası 2008 global krizinden en derin biçimde etkilenen Güney Avrupa ülkeleri oldu.

Kriz sonrasında Avrupa'nın güneyinde gelişen tepkiler sınıfsal nitelikteydi. Özellikle Yunanistan yüksek düzeyli sınıf tutumu geliştirdi. Ama burada da halk sınıflarının tepkisi Syriza'da toparlandı. Oysa bu parti Yunanistan'ın sorunlarının esas nedenleri konusunda herhangi bir programa sahip değil ve örneğin AB üyeliğini savunuyor. Bu haliyle finans tekellerinin onaylacayacağı bir çizgide duruyor. Hatta Avrupa'da krize karşı gelişen sınıfsal tepkilerin düzen içinde yumuşatılmasını sağlayacak bir denemenin ilk malzemesi olarak kullanılma ihtimali de bulunuyor. Ne olursa olsun, haritanın bu köşesindeki bu renk global ölçekteki saflaşmanın din ve milliyetçilik ekseninde şekillendiği gerçeğini değiştirmiyor.

II- Sınıfı gözden düşüren siyasi, ideolojik ve teknik gelişmeler

Sınıfın toplumsal ilişki ve dinamikleri belirleyen esas faktör olmaktan çıktığına ilişkin görüşler esas olarak son 30 yıl içinde yaygınlaşsa da ilk dile getirilişlerinin sosyal devlet dönemine kadar uzandığı görülüyor.

Bilindiği gibi 2. Dünya Savaşı sonrasında kapitalizmin içine girdiği uzun genişleme dönemi (ki bu şimdilik son genişleme olmuş oldu) pek çok burjuva iktisatçıya ve sosyal bilimciye büyük bir özgüven vermişti.

Dediklerine göre, 1929 bunalımını aşmış olmakla sistem Altın Çağ'ına girmişti ve büyüme hızlarındaki görkemin de kanıtladığı gibi bundan sonra bir yeni bunalımın yinelenmesi ihtimali yoktu. Savaş sonrasında üretim ortamında devreye sokulan yeni teknoloji (bant tipi üretimin yaygınlaştırılması) ve emek organizasyon biçimleri (Fordist organizasyon) kâr oranlarını tetiklemekle kalmamış, işçi sınıfının üretim ortamında burjuvaziyle ortak çıkarlar geliştirmesine de yaramıştı.

Bu görüşlerden hareket eden Nispet daha 1958 yılında Amerikan

Sosyoloji Birliği toplantısında sosyal sınıfların çöküşünden söz ediyordu (Hout ve diğ 1993: 259-260). Nispet'e göre, bir yandan parlamenter sistemin kurumsallaşması ve politik sistemin oy temsiliyeti üzerinden demokratikleşmesi, diğer yandan ekonomide hizmet sektörlerinin genişlemesine bağlı olarak klasik sınıf şemaları içine sokulamayacak meslekler in yaygınlaşması ve nihayet bütün toplumun tüketim düzeyinin önceki dönemlere göre görülmemiş ölçüde artması sınıf dinamiklerinin kökünü kazıyor ve onların yerine yeni toplumsal hareketleri geçiriyordu. Yeni toplumsal hareketlerin çözülmez çelişkilere dayalı talepleri yoktu ve karşılıklı uzlaşı zemininde sorunların halledilebileceği öngörüsüyle hareket ediyorlardı.

Görüldüğü gibi, bu görüşlerde sınıfların çöküşünü kanıtlayan unsur sosyal devlet ve aynı döneme denk gelen teknik gelişmelerdi.

Sınıfın ortadan kalktığına ya da öneminin azaldığına ilişkin tezlerde yukarıda sözü edilene benzer teknik faktörlerin yerinin sonraki dönemde daha da artacağını göreceğiz. Buradaki esas belirleyici gelişme bilgisayar teknolojilerinin yaygınlaşması olacaktır.

Ancak bundan önce siyasi bir faktöre sosyalizmin yıkılmasına değinmemiz gerekiyor.

1990'ların başında Sovyetler Birliği'nin çökmesi pek çok bakımdan olduğu gibi Marksizm'in temel tezlerine ilişkin saldırılara özel olarak fırsat tanıması itibariyle de büyük öneme sahip bulunuyor.

Sosyalist sistemin çöküşü yalnızca bir devletin, bir devletler ittifakının, siyasal bir rejimin yıkılmasının çok ötesinde etkiler yarattı ve bu tür etkilerin yaratılması için karşı cephe tarafından özellikle kullanıldı.

Söylenen şuydu: Sosyalist bir ülke çöktüğüne göre, bu ülkenin kuruluşundan itibaren savunduğu bütün tezler ve bu tezlere temel oluşturan teorik yapılar, yani paradigma bütünüyle hatalıdır. İnsanlık sosyalizm denilen yola sapmakla büyük yanlış yapmış ve yanlışını da katlanılmaz bedeller ödeyerek somut olarak yaşamıştır.

İşte, sınıf yapısının toplumsal ilişkilerde belirleyici olduğu ve sınıf mücadelesinin toplumları ileri taşıyan dinamik olarak işlev gördüğü yönündeki temel Marksist tezler de bu karalamadan nasiplerini aldılar. Çünkü

sosyalist Sovyet iktidarı işçi sınıfının Çar rejimine karşı köylülükle birlikte yürüttüğü siyasi mücadele sonucunda kurulmuş, en başından itibaren burjuvaziye ve zengin köylülüğe karşı siyasi ve ekonomik yaptırımlar uygulamış, bunları da sınıfsız yöndeki toplumsal gelişmenin ara aşaması olarak gerçekleştirdiğini açık olarak deklere etmişti.

Rejim her şeyiyle, kurumlarıyla birlikte çöktüğüne göre, rejime dayanak teşkil eden görüş, iddia ve kurumların tümünün geçersiz ilan edilmesi gayet kolaydı. Üstelik çöküş belirgin bir mücadele süreci sonucunda değil, Gorbaçov ve ekibinin sosyalizmi kendi elleriyle emperyalizme teslim etmeleriyle gerçekleşmişti. Yıkılışın içeriden ve bizzat parti yönetimi tarafından becerilmiş olması burjuva görüşlere haklılık payı sağlıyor ve en azından teorik olarak ayakta kalmayı başarabilmiş Marksistlerin ise elini zayıflatıyordu. O dönemde pratik olarak varlığını sürdürebilen herhangi bir sol çevre ise hemen hemen yok gibiydi.

İşte, solu buldozer gibi ezen bu siyasi ortamın avantajlarını iyi kullanan sınıf karşıtları, yanlarında bir de üretim ortamındaki teknik ve bilimsel gelişmelerin sağladığı değişiklikler üzerine inşa edilen ideolojik, siyasi argümanların desteğini buldular.

Üretimde birinci ve ikinci sektörler olarak tanımlanan tarım ve sanayinin gözle görülür gerilemesi ve hizmet sektörlerinin ekonomide giderek ağırlık kazanması esas olarak yine 1980'lere denk geldi.

Kapitalist üretim sistemi 1970'lerin ortalarında daralma moduna girdikten sonra özellikle sanayide ortalama kâr oranlarındaki düşüşü frenleyecek teknolojik gelişmelerin arayışına yöneldi. Aynı dönemde, tüketim kalıplarının çeşitlenmesinin de etkisiyle hizmetler alanında önemli bir genişleme ortaya çıktı. Eskiden olmayan pek çok meslek bu dönemde belirdi: Bankacılık, satış, ticaret ve yönetim işleri üzerinden gelişen pek çok iş.

Öte yandan Breen ve Rothman'ın da vurguladığı gibi sermayenin uluslararasılaşması da bu mesleki çeşitlilikte rol oynadı (1995: 31-32).

Ancak sınıfların artık ortadan kalkmakta olduğu yönündeki tezlerin teknik altyapısını esas olarak üretim ortamındaki bilgisayarlaşma oluşturdu. Üretimde bilgisayarlarla kontrol edilen makine sistemlerinin yay-

gınlaşması, insanın sorumluluğunun üretimi kontrol eden bilgisayar sistemlerinin kontrolüyle sınırlanması bu teknik altyapıyı tanımlar.

Bilgisayarlaşma ve bağlantılı gelişmelerin sınıflı toplum yapısı üzerindeki etkilerini popüler bir dille ve dikkat çekici bir tarzda ele alanlardan birisi Drucker'dir. O, bir yönetim danışmanıydı. Drucker bilgisayarlaşmanın metaların üretimi için gerekli üretim zamanını da kısaltarak üretimi gerçekleştiren sınıfın önemini azalttığını belirtir (Drucker P 1993: 14).

Şunu da vurgular: Bilgisayarlı üretimi gerçekleştiren insanı sahip olduğu bilgi donanımı ve entelektüel düzeyi dikkate alındığında bir işçi olarak tanımlamak bile doğru değildir. Bu, yaratıcı, üretimi bilgisayarlar üzerinden kontrol eden, bu özellikleriyle makine ve makine sistemlerinin kontrol ettiği bant işçisinden köklü olarak farklılaşan insan işçi değildir (Drucker P 1994: 8).

Drucker'in çağdaşı Toffler ise işi daha da ileri taşıyarak bu yeni işçilerden oluşan sınıfı (proletaryanın ölümünü kutsayan bir jargonla) "cogniterya" olarak isimlendirdi (Toffler A 1981).

Üretimin teknik yapısındaki değişimin üretimi gerçekleştiren işçiyi, işçinin dahil olduğu kolektiviteyi ve bu kolektivitenin geliştirdiği ilişkileri toptan değiştirdiğini pervasızca dillendiren bu görüşler açıkça teknolojist-indirgemeci bir mantığa sahip olsalar da etkileri büyük oldu. Bu etkide daha önce sözünü ettiğimiz siyasal faktörün, yani sosyalizmin çökmüş olmasının kolaylaştırıcı olduğu açıktır. Burjuva ideologlar değneksiz köyde adam olmuşlardı.

Sonrasında Marksizan diye nitelenebilecek pek çok sosyal bilimci de bunlardan etkilendiler ve/veya kendileri bizzat bu tezlerin kabul edilmesinde etkin rol üstlendiler.

Örneğin Gorz neredeyse Drucker ile aynı zaman diliminde (1993: 170-172) üretimdeki bilgisayarlaşmaya ve metaların üretimi için gereken ortalama zorunlu emek süresinin kısalmasına bağlı olarak üretimin insan yaşamındaki önemini yitirdiğini ileri sürdü. Artık, insanın, yaşamının daha uzun bir kısmını üretim dışı faaliyetlere ayırma olanağı vardı. Bunlarla bağlantılı olarak da sınıf ve sınıfla ilişkili (sendika, sınıf mücadelesi, parti gibi) kavram ve yapıların tümü de önemini yitiriyor, toplumsal ya-

şanın ve insan varlığının anlamları değişiyordu. Toplumsal ilişkileri bir mücadele olarak değil, karşılıklı anlayış ve uyuma dayalı ilişkiler olarak kavramak ve bu ilişkilerin eksenini de sınıf ve üretim yapılarından sınıf dışı yapılara, boş zaman etkinliklerine kaydırmak gerekiyordu.

Gorz açısından bilgisayarlaşmanın, üretim teknolojilerindeki gelişmelerin yarattığı olanakların toplumsal (hadi sınıfsal demeyelim) kesimler açısından yarattığı avantajların eşitsiz dağılmakta oluşunun herhangi bir önemi bulunmuyordu. Gerekli emek zamanındaki kısalma bir gerçeklik olsa bile, bu gelişme üretimi gerçekleştirenlerin hayatlarını aynı şekilde değiştirmiyor, örneğin teknoloji işsizliği çoğunluğun kaderi haline getiriyordu.

Giddens ise bugünkü toplumun kapitalist yapısını ve bununla bağlantılı olarak sınıfların varlığını kabul etse ve kâr amaçlı üretimin ekonomik düzenin temelindeki güdü olmaya devam ettiğini belirtse de, sömürüyü yaşamsal olanakların eşitsiz dağılması olarak anlıyor ve sömürünün temelindeki üretim ilişkisi gerçeğini görmezden geliyordu. Bu açıkça Weberci bir yaklaşımdı ve Giddens'ın eski Marksizan konumundaki kaymaya da işaret ediyordu. Giddens ayrıca işçi sınıfının bilgisayarlaşmaya bağlı biçimde sayıca azalmasının sınıf mücadelesinin önemini azalttığını da düşünüyordu (Giddens 1993: 67-72).

Sınıfların bittiği yönündeki tezleri yapılandırmak için kullanılan argümanlara, sosyalizmin çöküşünün kolaylaştırıcılığı altında kullanılan teknisist nitelikli olanlarına ek olarak, sermaye birikim ve yoğunlaşma derecesindeki yükselmenin yarattığı ortam değişikliğini dayanak olarak kullananları da ilave etmek gerekir.

Bilindiği gibi klasik endüstrileşme aşamasında sermayenin organik ve teknik işlevleri tek bir kişi tarafından yerine getiriliyordu. Yani sermayenin sahibi olan patron aynı zamanda yönetim işlevlerinin sorumluluk ve yetkilerini de yüklenmişti. Ancak sermaye birikim ve yoğunlaşma derecesindeki artış firmaların boyutunu büyüttü. Sermayenin uluslararasılaşması da buna katkıda bulundu. Firmalar on binlerce işçinin çalıştığı dev tekeller halini aldı. Bu tekellerin tek bir ülkedeki ayağının bile geleneksel anlayışla yönetilebilmesi artık mümkün değildi.

Sonuçta, sermayenin yasal sahipliğini elinde bulunduran patron yönetsel işlevleri yöneticilere devretmek zorunda kaldı. Patronu işyerinden, firmadan uzaklaştıran bu yetki ve sorumluluk devri iş ortamındaki sınıf ilişkilerinin de silikleşmesine neden oldu. İşyeri ortamında işçinin karşısında yer alan taraf artık mülk sahibi patron değil, yöneticilerdi. Gelişmeler içindeki bu unsur Breen ve Rothman (1995) tarafından özellikle vurgulanmıştır.

Bütün bu postkapitalist tezleri gerçekçi, inanılır ve kamuoyu önünde görünür kılan faktör sınıf hareketlerindeki büyük geri çekiliş oldu. Sosyalizmin yıkılması ve 1980'lerden itibaren, işçi sınıfının kalesi olarak görülen Avrupa'da seçimleri sağ partilerin kazanması, sendikaların ciddi derecedeki üye kayıpları, sanki postkapitalist tezlerin bir kanıtı gibiydi ve sınıfın bittiğini ileri sürenlerce özel olarak bu amaçla kullanıldı.

Sosyalizm sonrası dönemde gerçekten de sınıf temelli tercihler geri çekiliyor ve sahne başka toplumsal güçlerin hakimiyetine açılıyordu. Clark ve Lipset de (1991) bu gerçeği farklı bir biçimde, adını Alford indeksi denilen bir göstergeyle dile getirdiler. Alford indeksi işçiler içinde sol partilere oy verenlerin oranından, orta sınıflar içinde sol partilere oy verenlerin oranı çıkarılarak bulunur. Bu skor 1950-1985 arasındaki dönemde istisnasız bütün Avrupa ülkelerinde düştü. Yazarlara göre bu gelişme işçi sınıfının kendi içinde bir sınıf olmaktan çıktığını, ilgi ve beklentilerinin tümüyle farklılaştığını ve bu nedenlerle de orta sınıflarla yakınlaştığını kanıtlayan objektif bir veridir.

Görüldüğü gibi burada da sınıfın bittiğine ilişkin tez işçi sınıfının siyasi tercihlerindeki düşüşle kanıtlanmaya çalışılmaktadır. Aynen, sosyalist sistemin dağılmasının, Marksizm ve sosyalizmle bağlantılı bütün kavram ve yapıların yanlışlığının, geçersizliğinin kanıtı olarak sunulmuş olması gibi.

Oysa, kabul etmek gerekir ki, işçi sınıfının bitişi açısından, işçi sınıfının siyasal tercihlerindeki ve hareket kapasitesindeki düşüş kanıt oluşturamaz. İşçi sınıfının bitişinin kanıtlanabilmesi için her şeyden önce onun bir gerçeklik olarak toplumsal yaşamdan çekildiğinin gösterilmesi gerekir. Bu kavramları daha sonra tanımlayıp, ayrıntılandıracağız ama yeri

geldi kullanmak durumundayız: İşçi sınıfının kendisi için sınıf kapasitesi geliştirememiş olması, olmadığının kanıtı değildir. İşçi sınıfı kendinde sınıf aşamasında olsa bile dev bir cüsseyle hala vardır.

Aslında şimdiye kadar özetlediğimiz tezlerin hiç birisi sınıf olgusunun kaybolmakta olduğunu saptayabilmiş değildir. O nedenle bunlara tez demek bile hatalıdır. Ama ne yazık ki bugün hakim olanlar halen bunlardır ve sınıf gözden düşmüş bir kategoridir.

Global toplumsal-siyasal haritanın sınıf dışı milliyetçi-dinci güçler tarafından belirlendiği ve sınıfın değişik siyasi, teknik gerekçelerle neredeyse tümüyle gözden düştüğü günümüz koşullarında her şeye rağmen biz hâlâ sınıfın varlığından ve toplumsal ilişkileri belirlemedeki (en azından) potansiyel üstün konumundan söz ediyoruz.

Neden böyle? Bunu ilerideki bölümlerde gerekçelendireceğiz. Ancak şimdi, son kriz koşullarında sınıfı yeniden, karşı görüşlere sahip olanlar da dahil, herkesin gündemine sokan, liberal yazarları bile Marx'ı itibarla hatırlamaya mecbur bırakan, 2008 krizi ortamında şekillenen veri kümesini önümüze koyarak devam edelim. Bu veriler sınıfı toplumsal bir gerçeklik olarak apaçık saptıyor. "İşte sınıf" diyor.

Ama zaten o hiçbir zaman yok olmamıştı ki...

İkinci bölüm

Sınıf: Kendisini Hep Hatırlatan Toplumsal Gerçeklik

Kapitalizmin son krizi işleri sanki değiştiriyor. Daha doğrusu gerçekleri göze batacak derecede büyüten bir mercek olarak işlev görüyor. Avrupa kıtasında sınıf temelli toplumsal hareketler gündeme damgasını vuruyor. Krizin tetiklediği işsizlik, esnek çalışma biçimleri ve bunlarla ilişkili değişik sosyal sorunlar, çalışma yaşamından kaynaklanan meseleler, reel ücretlerdeki düşüş, bütün bunlar, emekçi sınıfların çok değişik katmanlarının son dönemde yeniden sokaklara dönmesinin, grevlerin yaygınlaşmasının, pek çok ülkede dayanışma amaçlı ve siyasi içerikli grev sayılarındaki artışın, sokak gösterilerinin, boykotların nedeni olarak ortaya çıkıyor.

Kısaca, sanki işçi sınıfı yıllardır bir kenara bıraktığı kimliğini yeniden hatırlıyor. Sokaklara dökülenler, "%99 hareketi" toplumsal kutuplaşma konusundaki farkındalığını, özel olarak mali sermayenin ve genel anlamıyla burjuvazinin, halk yığınlarının yaşadığı sorunların sorumlusu olduğunu ve bu azınlığın asalak karakterini açıkça haykırıyor.

Tüm bunların sınıf mücadelesindeki anlamını abartmamak gerektiği açık olsa da, sınıfın bir tür hafıza tazeleme evresine girmiş olduğu kabul edilmeli. Arkası gelir mi, gelirse nasıl seyreder ? Bu soruların yanıtlarını

bugünden kesin olarak vermek olanaklı değil. Ancak kesin olan şey, bizim incelediğimiz konu açısından, yani sınıfın ortadan kalktığı, toplumsal ilişkileri belirlemede geçerli bir parametre olmaktan çıktığı yolundaki tez ve tartışmalar bağlamında, sınıfın bizzat kendisinin, son kriz evresindeki etkinliğiyle bu tezlere doğrudan yanıt üretiyor oluşudur. Şimdilik önemli olan da budur.

Aslında sınıfın öldüğüne ilişkin tezlerin canlılığı, adına "yeni dünya düzeni" denilen dönemin beklentileri karşılayamadan sönümlenmesiyle birlikte solmaya başlamıştı. Güya, sosyalizmin yıkılması kapitalist sistemin, piyasa ekonomisinin zaferini kanıtlıyordu. Piyasa güçlerinin harmonik biçimde işlemesini engelleyen şey, sosyalist sistemin var olduğu dönemin "soğuk savaş" koşullarıydı. O ortamda sosyalizmin yarattığı riskleri bertaraf etmek amacıyla ekonomiye piyasa dışı güçler, devlet müdahale etmek zorunda kalıyor, bu da kapitalizmin iç dengelerini, arz-talep ilişkisini bozarak, huzursuzluklar yaratıyordu. Toplumsal sorunların, ekonomik daralmaların, savaşların merkezinde de bu olgu bulunuyordu. Rahat bırakılsa kapitalizm bütün insanlığın müreffeh geleceğini yaratacaktı.

Sosyalizmin yıkılmasıyla birlikte işte bu sorunlu yapının ortadan kalktığı ve ekonomik ve sosyal ilişkilerin rahatlayacağı bir ortama kavuşulduğu uzun süre propaganda edildi. "Yeni dünya düzeni" denilen evre de bunu tanımlıyordu.

Bu rahatlatıcı kapitalist açıklamaların üzerinden çok geçmedi. Sosyalizm çöktü, ancak dünya savaş belasından kurtulamadı. Hatta 1990 sonrası kesintisiz savaşlar dönemi olarak yaşanıyor.

Sosyalizmin çöküşünün hemen ertesinde ABD Afganistan'a saldırdı. Çok geçmeden arkası geldi. Sosyalist sistemin açıkta bıraktığı topraklar üzerinde yeni bir paylaşım savaşı başlatıldı. Dolayısıyla kapitalistlerin tek kutuplu emperyalist-kapitalist dünya sistemine ilişkin düzdükleri övgülerin ve yüksek beklentilerin ve yaratmayı hedefledikleri yüksek beklentilerin hiçbir geçerliliğinin bulunmadığı daha o zaman ortaya çıkmış oldu.

Emperyalist sistemin, sosyalizmin olmadığı koşullarda engelsiz kaldığının anlaşılması, fakat buna rağmen sosyal sorunlardaki devamlılık, sınıfsız ve çatışmasız bir toplum yolunda ilerlenmekte olunduğu şeklin-

deki postkapitalist tezlere de önemli bir soru işareti takıyordu: Dünya tek kutupluydu, ama ABD buna rağmen her yere saldırıyordu.

Öte yandan, emperyalist saldırganlığın değişik bölgesel savaşlarla kendisini ortaya koyduğu 2000'ler boyunca, ILO, ETUC gibi uluslararası kuruluşlar çalışma yaşamı dünyasını sınıf verileri üzerinden değerlendirmeye başlamışlardı. Yani sınıf, pek çok kurum tarafından ekonomik verilerin derlendiği ve incelendiği temel kategori olarak önem kazanmıştı

Aşağıda bu kurumların verilerinin bir kısmını özetleyerek, bir toplumsal kategori olarak sınıfın kendisini nasıl var ve teyit ettiğini göstereceğiz.

Sınıfın öldüğünü iddia edenler ne diyorlardı ? Üretimin yapısı değişmektedir. Üretim bilgisayarlaşmaktadır. Üretimi gerçekleştiren emek gücünün nitelikleri de bu gelişmeyle bağlantılı olarak yükselmekte, emek gücü entellektüalize olmaktadır. Böylece sınıflar yok olmakta, ortada tek bir sınıf (orta sınıf) kalmaktadır. Sermayenin mülkiyet ve yönetim işlevlerinin birbirinden ayrılması, yani patronun işyerinde görünmez olması ve değişik mali mekanizmalar üzerinden sermayenin tabana yayılması da bu gelişmeleri destekleyici etkiler yaratmaktadır.

Buna karşılık gerçeklik bakın nasıl şekilleniyor:

Şu veriler Dünya Çalışma Örgütü'nün (ILO) 2012 Dünya Çalışma Raporu ile Krizde Çalışma Eşitsizlikleri başlıklı raporlarından:

2011 yılındaki global istihdam oranına bakıldığında, kriz öncesi döneme göre halen 50 milyon insan işsiz. Durum merkezi kapitalist ülkelerde ve özellikle Kuzey Amerika'da daha kötü.

İş bulmak açısından gençler ve uzun süredir işsiz olanlar daha dezavantajlı. Genç işsizlik oranı merkez ülkelerde %80'e, çevre ülkelerde ise üçte ikiye yükseldi. Merkez ülkelerde iş arayanların %36'sı son bir yıldır herhangi bir işte çalışamayanlardan oluşuyor.

Zorunlu, tercihe bağlı olmayan yarı süreli ve geçici çalışanların toplamdaki oranı merkezde üçte ikiye, çevrede ise yarıya yükseldi.

Yoksulluk oranı, işsizlikle bağlantılı olarak, merkez ülkelerde %50, çevre ülkelerde ise üçte bir oranında yükseldi. Yine bu faktörlerle bağlantılı olarak eşitsizlikler de aynı oranlarda arttı.

2010'a göre 2011 yılı için, Sosyal Rahatsızlık İndeksi pek çok ülkede

yükseldi. En dikkat çekici artış Sahra Altı Afrika, Kuzey Amerika (yani emperyalizmin kalbi) ve Orta Doğu'da gerçekleşti.

Yapılan tahminlere göre işsizlik oranının kriz öncesi döneme dönmesi ancak 2016 yılında mümkün olabilecek. Global işsizlik projeksiyonları 202 milyon insanın daha işsiz kalacağını gösteriyor.

Merkez ülkelerdeki işsizlerin yarısı uzun süredir (yani 12 aydan daha uzun süredir) işsiz konumda. Uzun süreli işsizliğin belirgin olduğu ülkeler Danimarka, İrlanda, İspanya, İngiltere ve ABD gibi merkez kapitalist ülkeler.

ILO, çalışma ortamını, iş kalitesi diye tanımladığı göstergeler açısından da değerlendiriyor. Bunun için şu üç önemli göstergeyi kullanıyor: Sözleşme konumu ve istihdam güvencesi (ki yarı ve geçici iş durumları ile formal ve informal istihdam konuları bu değerlendirme başlığına giriyor), belli bir istihdam konumunda devam etme isteği ve ücretler.

Global krizin başlangıcından beri yarı süreli işler üçte iki oranında arttı. Aslında yarı süreli ve geçici işlerdeki artış son 20 yıldır geçerli. Kriz dönemlerinde işlerini ilk kaybedenler de bu gruptaki çalışanlar oluyor. Avrupa Birliği bölgesine bakıldığında bu tip işlerde çalışanlar içinde isteksiz olanların oranında artış olduğu da görülüyor. Nitekim yarı süreli çalışanların içinde yarı süreliliğe isteksiz olanların oranı 2007'de %22 iken, 2010'da %26'ya yükseldi. Geçici çalışanların içindeki isteksizlerin oranı ise aynı yıllar için %60 ve %62 idi.

Veri elde edilebilen ülkelerin üçte ikisinde, tarım dışı sektörlerde informal istihdam oranı %40'ın üzerinde.

Ücretlere gelince... Ücretler işsizlik ve istihdam biçimiyle ilişkili olarak ayrışıyor. Dokuz merkez ve çevre ülkenin analizi geçici işlerde çalışanların ücretlerinin %40 daha düşük olduğunu gösteriyor. Çevre ülkelerde informal işlerdeki ücretler formal işlere göre %40 daha düşük. Ve bu eğilimlerin tümü kriz döneminde daha kalıcı ve belirgin bir durum aldı.

20 ülkenin 2007-2010 arasındaki verileri değerlendirildiğinde, bu ülkelerde yeni yaratılan işlerdeki ücretlerin belirgin derecede daha düşük olduğu görülüyor. Ayrıca yeni yaratılan işler geçici nitelikli işler durumunda (ILO 2012: 1-10).

Avrupa ülkelerinde kriz özellikle gençleri işsiz bırakmış olsa da, finans sektöründe çalışan görece yüksek ücretliler de işsizlik gerçeğinden etkilendiler. Kriz ayrıca geleneksel olarak becerisiz ve orta derecede becerili işçilerin çalıştığı inşaat ve imalat sektörlerini de etkiledi. Bu sektörler daha çok erkekleri istihdam ettiği için kriz de daha çok erkekleri vurmuş oldu.

Ücret kesintilerinden ise esas olarak kadınlar etkilendi. Ücret düşüşleri krizin karakteristik bir özelliği olarak ortaya çıktı. Ücretler yalnızca gerçek anlamda değil, Estonya, Letonya, Litvanya ve diğer yeni Avrupa Birliği ülkelerinde nominal anlamda da düştü.

En yüksek ve en düşük ücretler arasındaki eşitsizlik arttı. 2010 Eurofound araştırmasının sonuçlarına göre hanelerin %40'ı gereksinimlerini karşılamakta güçlük yaşıyor. Oran geçici ve kendi hesabına çalışanlar arasında daha yüksek (ILO 2012a).

ABD'de 1973-2005 arasında yapılan bir değerlendirme ücretlerdeki eşitsizliğin gelişimi açısından çarpıcı bir tabloyu ortaya koyuyor. Ortanca gelir 100 kabul edildiğinde, 1973 yılında en aşağıdaki %10'luk kesimin geliri yalnızca 52 iken, en zengin %10'luk dilimin geliri 192 idi. Buna karşılık 2005 yılında aynı dilimlerin gelirleri 50 ve 292 olarak değişmişti. Düşük ücretliler daha çok kadınlar ve beyaz olmayanlardı. Ücretlerdeki eşitsizliğin temelinde çalışanların eğitim ve beceri düzeyleri arasındaki farklılık bulunuyordu ve bu eşitsizlikler yıllar içinde daha da belirginleşmişti (Dunn B 2011: 69).

Şu veriler ise Eurofound'un Avrupa'da Endüstri İlişkileri ve Çalışma Koşullarındaki Gelişmeler başlığını taşıyan 2012 yılı raporundan:

2010 yılında Avrupa ülkelerinin bir kısmında işçilerin istihdam konusundaki güveni azalmıştı. Ulusal hükümetlerin krizle baş etme gerekçesiyle geliştirdikleri stratejiler bunda etkendi. Örneğin Litvanya'da işçilerin %30'u son altı ay içinde işlerini kaybetme korkusu yaşamıştı. Danimarka ve Lüksemburg'ta bile oran %10'du. 20 AB üyesi ülkenin ortalaması %16.4'tü.

İsveç'te son bir yıl içinde işini kaybetme korkusu yaşamış işçilerin oranı 2008'den 2010'a %13 artmıştı. Erkeklerde bu korkuyu yaşayanların

oranı tam %50,4'tü. Patronların işten çıkardığı işçi oranı ise aynı iki yıl arasında %13 yükselmişti. 2010 yılında erkek işçilerin %42'si işten çıkarılma deneyimi yaşamıştı.

Bulgaristan'da 2012 yılında yapılan bir ulusal araştırma kadınların %90'ının işten çıkarılma korkusu yaşadığını gösteriyordu.

2010 yılı için, AB-27 ülkelerindeki işçilerin ancak %35'i işlerinin kendilerine kariyer gelişimi açısından fırsat sunduğunu belirtiyordu. Norveç'in de dahil olduğu bir grup ülkede oranlar AB ortalamasının da altındaydı. En düşük Litvanya, %17,2.

AB-27 coğrafyasında kadın ve erkek ücretleri arasındaki farklılık 2008 yılında %21,4 iken, 2010'da %20,6'ya indi. Bu gelişmeye rağmen farkın halen büyük olduğu kabul edilmelidir.

AB bölgesinde sağlığı bozan işle ilgili psikolojik risk faktörlerinin etkisi halen ileri düzeyde seyrediyor. Bu faktörler şöyle gruplanıyor: İş yoğunluğu, otonomi yokluğu, işin parçalanmış yapısı, uzayan çalışma saatleri, vardiya usulü çalışma, iş güvencesizliği.

2009 yılında İrlanda'da firmalar iş yoğunluğunu artırmıştı. Bu da iş tatminini azaltmış, iş-sosyal yaşam dengesini ve işçilerin işe uyumunu bozmuştu. Hollanda'da işçilerin %23'ü, zaman baskısı altında çalışmaya bağlı olarak otonomilerini yitirmişlerdi. %12'si kendilerini işe bağlı nedenlerden kaynaklanan aşırı duygusal yük altında hissediyordu. Romanya'da işin parçalanmış yapısı ve iş yükü işçilerin %13'ünde ruhsal sağlık riski oluşturmuştu. Letonya'da işçiler aşırı iş yüküne ve çalışma sürelerinin uzatılmasına bağlı olarak, ki bunlar ekonomik olarak tazmin edilmiyordu, stres, yorgunluk, umutsuzluk ve genel tatminsizlik yaşıyordu.

AB-27 ülkelerinde haftalık çalışma süresi 38.1 saat iken, yeni üye ülkelerde 39.7 saate çıkıyor. Slovakya ve İspanya'da çalışma süresi 2011 yılında 2010'a göre 0.1 saat uzamış bulunuyor. Yunanistan ve Lüksemburg sürenin en uzun olduğu iki ülke: 40 saat. Hollanda ve İskandinav ülkeleri ise haftalık 37.5 saat ile skalanın en altında bulunuyorlar.

Ancak yukarıda sıralanan çalışma süreleri toplu sözleşmeyle belirlenen ve yasal olan süreler. Gerçekte ise durum farklı. Nitekim AB-27 bölgesi için haftalık ortalama gerçek çalışma süresi 39,7 saat ile yasal olandan 1,6

saat daha uzun. Gerçek çalışma süresinin en uzun olduğu ülke Romanya: 41,3 saat. Finlandiya ise 37,8 saat ile durumun en iyi olduğu ülke.

Çalışma koşullarındaki bozulmaya, işsizlikteki artışa rağmen 2006-2011 için AB-27 ülkeleri değerlendirildiğinde haftalık çalışma süresinin 2009'a kadar azaldığı, bundan sonra yeniden yükseliş eğilimine girdiği görülüyor.

Koşulların zorluğuna karşın AB bölgesinde sendikalaşma oranları sabit ya da azalma eğilimi gösteriyor. Almanya, Hollanda, İngiltere, Kıbrıs, Macaristan ve Slovenya'da oranlar düşüyor. Avusturya, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Malta ve İsveç'te artıyor. Diğer 16 ülkede ise sabit seyrediyor.

Ülkelerin çoğunda sendikalaşma oranı sabit kalsa ya da azalsa da, bu, işçi sınıfı eylemliliğinin bittiği anlamına gelmiyor.

2011 yılında, Estonya, Macaristan, Letonya, Romanya, Malta'da öğretmenler ücretlerinin yükseltilmesi, yarı süreli çalışmanın yasaklanması gibi amaçlarla gösteri ya da grevler yaptılar. Polonya, Slovakya, Letonya, Slovenya'da sağlık sektöründe ücret talebiyle ya da bütçe kesintilerine karşı grevler oldu. Polonya'da kömür madenlerinin özelleştirilmesine karşı, Danimarka'da, İrlanda'da, İngiltere'de emeklilik sisteminde öngörülen değişikliklere karşı özel sektör grevleri gerçekleşti (Eurofound 2012).

Bu alt bölümde, resmi kurumların yayımladığı global ölçekli sınıf yapısına ek olarak bir veri setini daha sunalım. Bu veriler doğrudan sınıfların ayrıştırılması temeline dayanıyor. Bu ayrıştırmalar bir yeni Weberci olan Goldthorpe'un sınıf şemasıyla uyumlu biçimde yapılmışsa da şu aşamada bu yöntemi tartışmayı gündemimize almıyoruz. Yeni Weberci ve Marksist ekoller arasındaki farklılıkları daha sonraki bir bölümde gayet ayrıntılı olarak tartışacağız. Burada saptamaya çalıştığımız olgu günümüz kapitalist toplumunun oldukça farklılaşmış bir sınıf yapısı sergiliyor olduğudur.

Aşağıdaki tablo İngiliz resmi sınıf şeması temelinde İngiliz toplumunun sınıf yapısını veriyor. Buna göre, nüfusun %50'den çoğu el emeği dışında kalan işlerde çalışıyor. Bu oran 1950'lerde %25 idi. Profesyonel

sınıf son 20 yıl içinde %22'den %32'ye çıktı, işçi sınıfı ise %34'ten %29'a indi. Madenler yerini çağrı merkezlerine bıraktı. Artık büyük kentlerdeki işveren kurumlar üniversiteler, hastaneler ve hükümet ofisleri. Tablo, sınıfsal yapının içeriği değişse de İngiliz toplumunun net bir sınıf yapısı sergilediğini gösteriyor.

Tablo 2.1: İngiltere'de sosyal sınıflar (2004)

Sınıf	Sayı
AB: Yüksek ve orta düzey profesyoneller	8 934 482
C1: Deneticiler, alt düzey yönetici, idareci ve profesyoneller	12 065 333
C2: Becerili el işçileri	6 149 928
D: Becerisizler	6 976 630
E: Devlet yardımından yararlananlar	6 540 000

Kaynak: Kavanagh D ve ark. 2006

Ayrıca yazarlar şu noktaların da altını çiziyorlar: 1- El emeğine dayalı mesleklerden el emeğine dayanmayanlara doğru geçiş işçi sınıfının orta sınıf haline geldiğini göstermez. Madenlerin yerini çağrı merkezlerinin almış olması sınıfın değiştiğinin de kanıtı değildir. Çünkü buralardaki işler yüksek derecede rutinizedir, işçilerin otonomisi sınırlıdır ve ücretlerle gelişme olanakları düşüktür. 2- İngiltere'de sağlık ve eğitim sınıfla yakından ilişkilidir. 1980'lerden beri sağlıktaki sınıfsal eşitsizlikler arttı. Bu da sınıflar arasındaki gelir eşitsizliğinin artışıyla ilişkilidir. Örneğin 1979-95 arasında en zengin %10'un geliri %68 artarken, en yoksul %10'un geliri yalnızca %10 arttı. 3- Gelir dağılımındaki eşitsizliği gösteren Gini katsayısının seyri: 1960'larda ve 1970'lerde 0,25 civarındaydı, 1970'lerin sonunda 0,37'ye yükseldi. 1997'den beri yeniden yükselişe geçti ve 2000'de 0,384 oldu. (Gini katsayısının 1'e yaklaşması gelir dağılımı eşitsizliğinin büyüdüğünü gösterir.) 4- Sınıf altı bölme büyüyor. Bunlar işsiz, eğitimsiz ve yoksulluktan kurtulma olanakları olmayanlar. 1980'lerin ekonomik politikaları işsizliği artırdı.

Devam edelim:

Whelan ve Maitre'nin (2009) araştırması Eurostat'ın 2006 yılında 26

ülkede, 203 bin hanede ve 537 bin kişi üzerinde yaptığı bir anketin verilerini kullanıyor. Bireyler Goldthorpe'un sistematizasyonuna uygun olarak yedi toplumsal sınıfta ayrıştırılıyorlar. Bu ayrıştırma toplam altı grup ülkede yapılıyor ve siyasi yapıları farklı olan bu ülke gruplarındaki sınıfsal yapı ortaya çıkarılmaya çalışılıyor. Ülkeler siyasi yapılarına göre şöyle gruplanıyor (sınıf yapısının, oldukça farklı siyasi rejimlerde bile nasıl varlığını koruduğunu göstermek açısından bu siyasi rejimleri tanımlayalım):

Sosyal demokratik rejim: Evrenselliğe yaptığı vurguyla tanımlıdır. İstihdamdaki yüksek esneklik yüksek düzeyli güvenlikle birleştirilmiştir, işsizlik ödenekleri yeterlidir. İsveç, Danimarka, İzlanda, Finlandiya, Norveç ve Hollanda bu grupta.

Korporatist rejim: Yeniden dağıtıma daha az vurgu yapar, sigorta uygulamaları horizontal yeniden dağıtım işlevi görür. Yaşam boyu istihdam önemlidir. Almanya, Avusturya, Belçika, Fransa ve Lüksemburg bu grupta.

Liberal rejim: Devlet piyasanın yerini almaz, tamamlayıcıdır. Esneklik yaygındır. Vergiler gelirle negatif ilişkili olmaya başlamıştır. İngiltere ve İrlanda burada.

Güney Avrupa rejimi: Aile destek sistemleriyle tanımlıdır. Emek piyasası politikaları az gelişmiştir ve seçicidir. Yararlanım sistemi minimalisttir ve asgari gelir garanti değildir. Kıbrıs, Yunanistan, İtalya, Portekiz, İspanya burada.

Sosyalizm sonrası korporatist ülkeler: Sosyal koruma ve güvenlik önlem ve harcamaları zayıftır. İstihdam esnekliğinde genişleme vardır. Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Slovenya, Slovakya burada.

Postsosyalist liberal ülkeler: Baltık cumhuriyetlerini içerir. Oldukça esnek emek piyasasıyla ve istihdamı korumadaki eksiklikle karakterizedir. Estonya, Letonya ve Litvanya bu grupta.

Aşağıdaki tablo siyasi rejime göre sınıfsal yapılardaki yoksulluk oranlarını sergiliyor.

Tablo 2.2: Ulusal yoksulluk oranları (%)

	Sosyal demokrat	Korporatist	Liberal	Güney Avrupa	Postsosyalist Korporatist	Postsosyalist Liberal
Yüksek ücretliler	3,6	3,4	4,9	4,1	4,0	11,7
Düşük ücretliler	4,0	4,3	8,4	4,3	5,2	11,7
Yüksek düzey beyaz yakalılar ve düşük deneticiler	5,6	8,7	14,4	9,4	7,9	17,5
Küçük burjuvazi	19,6	22,0	23,5	26,4	24,4	36,7
Çiftçiler	21,4	25,4	29,8	39,3	33,5	34,9
Düşük düzey hizmet çalışanları, satış elemanları ve teknisyenler	10,9	24,1	25,8	21,1	17,0	28,7
Yarı becerili ve becerisiz el işçileri	11,5	25,7	27,8	26,3	22,9	35,9

Şu veriler ise özel olarak Fransa'yı yansıtıyor (2000 için): Fransa'da ulusal bir araştırma mavi yakalıların toplam nüfus içindeki oranının %40'tan %30'a indiğini ve toplam işçi-emekçi nüfus içinde hizmet sektöründe çalışanların oranının %60 olduğunu gösteriyor. Bu durum işçi sınıfının bileşiminin değiştiğini ortaya koymasına rağmen, sınıfların varlığını teyit ediyor. Ek olarak aynı araştırma sınıfsal eşitsizliklerin artarak sürdüğünü de kanıtlıyor. Örneğin, alt sınıfların üst sınıfları gelir bakımından yakalama süresi olarak tanımlanan dinamik eşitsizlik göstergesi kötüleşiyor. Bu süre, 1955 yılında %4'lük bir ortalama ekonomik büyüme hızıyla 30 yıl kadardı ve 1990'ların sonunda tam 300 yıla çıktı. Eskiden yaşlı bir işçinin çocuklarının yaşam düzeyi kendisinden iyi oluyordu. Şimdi ise (oldukça belirsiz bir tanım olsa da) alt sınıfların yukarı sınıfları yakalama süresi (yine yıllık ortalama %4'lük ekonomik büyüme hızıyla, yani hiç kriz yaşanmayacağı varsayımıyla) 10 nesle uzadı. Bu durum sendikalaşma oranlarının azaldığı ve komünist partinin oylarının düştüğü bir süreçte gerçekleşti. Kısacası, sınıfın öldüğünün dayanağı olarak kullanılan politik durum değişikliği, tam tersine, sınıfsal eşitsizliklerin derinleştiğini ortaya koyan kanıtlar eşliğinde yaşandı (Chauvel L 2006).

Kaynaklar ve kullanılacak veriler çoğaltılabilir. Ancak durum ve değerlendirmelerin sonuçları değişmez. Ana eğilim açıktır. Manzara hiç de postendüstriyalist yazarların bekledikleri ya da olduğunu söyledikleri gibi değil.

Üretimdeki bilgisayarlaşmanın, sermayenin uluslararasılaşmasının ve sermayenin işlevlerindeki ayrışmanın emek gücünün, üretimin ve yönetimin yapısını değiştireceğini ve bu gelişmelerin tümünün işçinin bireysel gelişiminde önemli olanaklar yaratacağını söylüyorlardı.

Oysa işsizlik devam ediyor. Bununla bağlantılı olarak yoksulluk toplumun geniş bir kesimi için halen kader durumunda. İşçi sınıfının çok önemli kısmı işini güvende hissetmiyor ve iş kaybetme korkusu ciddi bir gerilim kaynağı oluşturuyor. İşten kaynaklanan ruhsal sağlık sorunları halen yaygın. Yapılan işin niteliğinde değişiklik yok. Hatta işçiler içinde işin kendisini geliştirdiğini ve/veya kendisine gelişim fırsatı verdiğini düşünenlerin oranı yüksek değil ve ülkelerin bazılarında azalıyor.

Kısaca yapılan iş de, işçi de yıllardır hangi sorunlarla karakterize iseler aynı özelliklerini bu dönemde de koruyorlar ve kriz bu sorunları ağırlaştıran bir darbe olarak işlev görüyor. Dolayısıyla işçi sınıfı, işçi sınıfı olarak durduğu yerde duruyor.

Kapitalizm budur. Böyleyse kapitalist üretim ortamı, kapitalizmin işçisi ve işçi sınıfı da budur.

Bizim bütün söylencelere rağmen işçi sınıfı konusundaki ısrarımızın nedenlerinden birisi budur. Yani sınıf bir gerçekliktir, toplumsal formasyonda bir yer kaplar. Daha doğrusu toplumsal formasyon sınıflarla tanımlıdır.

Sosyalizmin yıkılmış olması sonrasında ortaya çıkan tek kutuplu dünya oluşumu, üretim sistemlerinde gerçekleştiği ileri sürülen değişiklikler, işsizlik, yoksulluk, iş güvencesizliği, iş memnuniyetsizliği, işe bağlı ruhsal sorunlar, yabancılaşma, toplumsal-sınıfsal çatışma gibi kapitalizmin özüne ilişkin gerçeklikleri yok edememiştir. Sınıflar da, onların arasındaki gerilimli ilişki de varlığını sürdürmektedir. Oysa beklentiler ya da yaratılmak istenen hava ters yöndeydi.

Öncelikle toplumsal gerçekliği olduğu gibi saptamak için sınıf konusunda ısrar ediyoruz. Aksi taktirde bugün yapılması gerekenler ve geleceğe yönelik planlar gibi konularda adım atmamız bile olanaklı olamaz. Toplumsal gerçekliği görmeyi reddederek bırakın bilim üretmeyi, yaşanmaz bile.

Toplumsal gerçekliği inkar etmenin tek amacı olabilir: Bu gerçeklikten zarar gören geniş yığınların aklının karıştırılması. Bu ise tam olarak bir egemen sınıf politikasıdır. Kapitalist sömürü sisteminin devam ettirilmesi amacına yöneliktir.

Bu bile günümüz toplumundaki sınıf gerçekliğinin bir kanıtıdır:

Üretim araçlarına sahip olan sınıf, yaşayabilmek amacıyla emek gücünü satmak zorunda olan sınıfı egemenliği altında tutabilmek için gerçekliği farklı bir biçimde sunmak zorundadır. İdeolojik mücadele sınıf mücadelesinin önemli bir bileşenidir.

Burjuvazi sınıf gerçekliği bitti, sınıf ilişkileri dönemi geride kaldı, sosyalizmin çöküşü ve üretim ortamındaki teknik-bilimsel gelişmeler bunu

sağlıyor ve kanıtlıyor derken, esasen sınıfın var olduğunu söylemiş oluyor.

Sınıfın bittiğinin iddia edilmesinde belki de Scott'un (2001) dillendirdiği türden doğru soruların sorulmuyor olmasının belirleyici etkisi vardır: 1- Yaşamdaki değişikliklerde sosyal sınıf konumu en önemli nedensel bileşen midir ? 2- Sınıflar ekonomik olarak homojen kategoriler olarak sınıflanabilir mi ? 3- Bir sosyal sınıfın üyeleri sosyal konumlarının ortak olduğunun bilincinde midirler ? 4- Sosyal sınıflar politik ve sosyal hareketlerin temelini oluşturuyor mu ? Scott bu soruların yanıtlarının aranmasının günümüz toplumunun halen sınıflı bir yapıda olduğunun ortaya konulması açısından yeterli olduğunu düşünür.

Sınıf gerçekliğini ve sınıf mücadelesini gözlerden saklamak için sınıf kavramını kullan(dır)mamaya çalışıyorlar. Sosyolojik araştırmalarda sınıfı gelir, eğitim, etnisite gibi kriterlerle ikame etmeyi tercih ediyorlar.

Egemen siyasetin ve sosyal "bilim"lerin bir olguyu görmemesi o olgunun gerçek olmadığını kanıtlamaz. Buradan yalnızca sosyal "bilim"in taraflı ve yanlış olduğu sonucu çıkar. Mücadele de zaten bu noktada başlar.

Üçüncü bölüm:

Sınıfın Toplumsal İlişkileri Açıklamadaki Siyasi ve Etik Üstünlüğü

Bugün toplumsal ilişkileri şekillendirme konusunda hakim olan milliyetçi ve dinci ideolojiler farklı bir toplum tasavvuru ve toplumsal taraflaşma öneriyorlar. Önerdiklerinin, toplumların birlikte yaşama olanaklarının sağlanması ve geliştirilmesi açısından esas tercih edilmesi gereken seçenek olduğunu açıkça ya da zımnen dile getiriyorlar.

Burada dikkat edilmesi gereken nokta milliyetçi ve dinci ideolojilerin, toplum tasavvuru açısından belli bir milliyet ya da din için üstünlük belirliyor olmaları ve yeni toplum tasavvurunu da üstün gördükleri milliyet ya da dinin egemenliğinde öneriyor ve daha da ötesinde o milliyet ya da dinin egemenliği için savaşıyor olmalarıdır.

Örneğin İslam bütün dinlerin içinde en son gelendir. İslam'a göre en son gelişi en gelişkin olduğunun da kanıtıdır. En gelişkin olması ise bütün insanlığın İslam'ı kabul etmesini gerekli kılan bir göstergedir. Allah'ın en son sözü olduğuna göre böyle olması kaçınılmazdır. Bütün bu argümantasyon, din zaten sorgulamaya kapalı olduğu için, kendi kabulünün zorunluluğu olarak da işlev görür. Tartışmaya kapalılığı dinin doğruluğunun kanıtı olarak sunulur.

Din bağlamında kalmaya devam edersek, burada etik bir sorunun da

olduğunu görürüz. Din, en genel düzlemde, birey ile tanrısı arasındaki bir ilişki biçimi olarak kabul edildiğine ve sekülarizmin şekillendirdiği toplumsal ilişkiler bağlamında bireye ancak kendine özel bir inanç alanı tanındığına göre, herhangi bir dinin başka dinlere olan inancı sorgulaması ayrıcalığının olmaması gerektiği de ortaya çıkar.

İşte bu noktada, İslam'ın kendisini en son, en gelişkin din olarak kabul etmesi ile dinin birey ile Allah arasındaki özel bir ilişki olduğu yönündeki seküler kabul arasında etik bir sorunun olduğu anlaşılır.

Birey ile Allah arasındaki inanç ilişkisinin özel olması ile, bir dinin kendisini diğerlerine göre üstün gören vaazı arasındaki çelişkili durumdur söz konusu olan: Kendisini üstün inanç sistemi olarak gören ve duyuran dinin, bireyleri kendi özel inanç alanlarında serbest bırakmasının olanağı yoktur.

Bu hakimiyet karakteri, dinin en seküler nitelikli toplumsal ortamda yapılandığı koşullarda bile geçerlidir. Dinin fundamantalist yorumlarının söz konusu olduğu durumlarda ise, inanç düzleminde bireye zaten herhangi bir özel alan bırakılmaz. Din tümüyle bir ideoloji haline gelir ve bireye yalnızca inanç alanında değil, toplumsal ilişkilerinde de neyi, nasıl, ne zaman yapması gerektiğini açıkça dikte eder.

Saf bir ideoloji olarak bu buyurganlığına karşı gelişecek seküler tepkiler nedeniyle din, bireylerin gerek kendi dünyalarındaki, gerekse toplumsal ilişkilerindeki din dışı alanı (eğer olacaksa) mecburen kabul etmek zorunda kalır. Bu gelişme aklın dine karşı mücadelesi olarak, modernleşme diye bilinen süreç içinde ve kapitalist üretim ilişkileri denilen nesnel zeminde gerçekleşmişti. Feodalite döneminde dinin kilise üzerinden bir yönetim erki olarak toplumun üzerine yerleşmesi, feodalitenin kirli iktisadi ilişkileriyle çıkar birliği sergilemesi, kiliseye karşı gelişen toplumsal tepkinin nedeniydi. Kilise-siyaset ilişkisine karşı gelişen tepki, akılcı-seküler toplumsal düzenlemeler yönündeki mücadelenin de önünü açmıştı.

Dediğimiz gibi, dinde inanç özgürlüğü denilen şey, dinin kendisini evrensel bir inanç ve düşünce sistemi olarak var etme misyonu nedeniyle, yalnızca görünürdedir. Kendisini evrensel olarak sunan bir dinin, birey-

lere inanç özgürlüğü tanıması, inançlara saygıyla yaklaşması olanağı yoktur. Görünürdeki inanç saygısı yalnızca farklı inançtan bireylerin o dine ikna edilmesi amacıyla bir ilk hoşgörü gösterisi olarak kalır. Takiyye denilen şey de zaten budur.

Ancak bir ideolojik sistem olarak dinin barındırdığı bu etik sorunun yanı sıra, dinde ve milliyetçilikte var olan siyasi sorunu da görmek gerekir.

Şöyle ki: Dinler ve milliyetçilikler toplumsal yapıyı kendi eksenlerine göre tanımlarlar ve toplumu bu eksen üzerinden ayrıştırırlar.

Örneğin İslam ve Türklük vardır. Dünya Müslümanlar ve Türkler ile diğerleri olarak bizim irademiz dışında bölünmüştür. Müslümanlık ve Türklük bizim irademiz dışında, daha doğduğumuz anda bize aktarılmış kalıtsal ve/veya genetik özelliklerdir. Aslında, bu tezin milliyet bakımından doğru olduğu açıktır. Ancak bireylerin ana ve babalarının inançlarıyla doğduklarını söylemek bile, bu tezde inanca saygının bulunmadığının kanıtıdır. Öte yandan bireyin ana-babasının etnik kimliğiyle doğmuş olması, bireye başka etnik kimliğe sahip bireyler karşısında herhangi bir üstünlük sağlamaz ve sözünü bile etmeye değmez bir farklılık olarak bırakılmalıdır. Aksi tutumların insanlığı nasıl faşistleştirdiğini ve/veya faşist barbarlığın saldırılarına maruz bıraktığını daha Afrika'nın köleleştirildiği dönemlerden beri biliyoruz ve köleleştirme kesinlikle ekonomik sömürünün zeminini oluşturmak amacıyla üretilmiş siyasal bir araçtı.

Kısaca, ebeveynlerimizden aldığımız etnik kimliğimizin bireysel gelişimimizde, toplumsal ilişkilerin şekillendirilmesinde herhangi bir öneminin bulunmaması gerekir. Aksini savunmak ırkçılık olur.

Dinde ise durum zaten tamamen farklıdır: Bireyler dinlerini sonradan, eğer öyle isterlerse, benimserler. Ya da ebeveynlerin, çocuklarının dinlerini belirleme gibi özgürlükler alanını ihlal eden hegemonik bir tutumları varsa, akil olmadıkları çocukluk dönemlerinden itibaren bireyler dinlerini özgür iradeleri dışında "benimsemiş", "öğrenmiş" olurlar. Eğer böyleyse din dayatılmıştır, din dayatmacıdır ve inanç özgürlüğü yoktur.

Ebeveynlerden kaçınılmaz biçimde devralınan etnik kimliğin ve doğumdan sonra benimsetilen dinin, aynı etnik, dini kimliğe sahip birey-

lerden oluşacak toplumun temelindeki esas oluşturucu-yapıcı faktör olduğunu söylemek ve buna göre hareket etmek ise tamamen ayrı ve en azından "buyurgan" diye nitelenmesi gereken özel bir siyaset biçimidir.

Şimdi, sosyalizm yıkıldığından beri global ölçekli haritalamayı belirleyen ideoloji-siyasetin bu olduğunu görüyoruz.

Bu siyaset o milliyetten, dinden olanları başka milliyet ve dinden olanlara karşı birleştirmeye, taraflaşmayı milliyet, din ekseninde oluşturmaya çalışıyor. Koşulların ve bağlamın uygun olduğu konjonktürlerde ise her iki eksen birbiriyle iç içe geçmiş tarzda toplumsallığı yapılandırmanın araçları olarak kullanılıyorlar.

Örneğin bir milliyetçilik olarak Türkçülük, bir taraftan, Anadolu coğrafyasındaki farklı milliyetlerin kendi etnik kimliklerini Türkler gibi serbestçe kullanamayacaklarını, Anadolu'da belirleyici olanın Türklük olduğunu ileri sürüyor. Öte taraftan da dünyanın başka coğrafyalarındaki Türklerle bölgesel ve hatta global ölçekli ittifaklar, siyasi ağlar kurmaya yöneliyor. Bu ideolojik formasyon, dönem dönem, üzerinde Türklerin yaşadığı bütün coğrafyaları fethetmeye, buraları tek devlet çatısı altında birleştirmeye yönelik, artık kesinlikle akıl dışı olan, siyasi projeler bile geliştirebiliyor. Ancak projenin böylesi şimdiki emperyalist hegemonya içinde düşünülemez bile olduğu için, ancak Türk coğrafyaları arasındaki temasın geliştirilmesi makul kabul ediliyor.

İslamcı projelere gelince bunun arkasındaki güdülenmenin de dünya Müslümanlarının birliği olduğu anlaşılıyor. Bugün Türkiye'de (ilk bölümde kısaca ele aldığımız siyasi dinamikler nedeniyle) böylesi daha akla yakın, uygulanabilir olanı gibi görünüyor ve iktidar bütün politikasını bu seçenek üzerine yapılandırıyor. Üstelik Orta Doğu ve Arap yarımadası gibi İslam'ın doğduğu ve yayıldığı coğrafyaların Türkiye'ye yakınlığı da din üzerinden egemenlik kurulması ve İslam'ın yerleşmiş olduğu bu alanların bir iktidar bölgesi olarak şekillendirilmesi açısından olanak da sunuyor. Türkiye'de iktidar şimdilerde bu olanakları bu yönde değerlendirmeye çalışıyor.

Sonuç olarak: Toplumsal kimliği, toplumsal aidiyeti, toplumu yapılandırmayı milliyet ya da din üzerinden kurmak; farklı milliyet ve dinden

bireylerin ve toplumların etnik ve dini kimliklerini kendininkilerle eşit düzeyde kabul etmemek, kendi milliyet ve dinini farklı milliyet ve dinler karşısında üstün görmek, en azından milliyet ve dindeki farklılığı toplumsal yapılanmanın nedeni-aracı olarak kullanmak anlamına gelir: Bu faşizmdir.

İşin bu yönü, insan, toplum ve dünyaya milliyet ve din ile bakmanın ortaya kaçınılmaz olarak çıkaracağı siyasi sonuçtur.

Milliyet ve din siyaseti içine "hoşgörü" ne denli yedirilmiş olursa olsun, milliyetçi ve dinci siyasetlerin, milliyetçi ve dinci ayrımcılıkları engelleyemeyecek olmalarının nedeni de budur.

Yukarıda hoşgörü dedik. Bunun somut göstergelerinin olabilmesi gerekir. Yani en azından kendi coğrafyasında milliyet veya din üzerinden toplumsallık inşa etmiş milliyet ve dinin, o coğrafyadaki farklı milliyet ve dinlere hareket alanı tanıdığını belgeleyen sosyal ve iktisadi nefes alanlarını tanımış olması gerekir.

Kendi milliyetini ve dinini yapı taşı olarak kullanan siyaset ontolojik olarak hoşgörü özelliği taşıyamaz. Hoşgörü kazanan siyasi sistemin ise milliyet ve din zemininden uzaklaşarak, milliyetçi-dinci olmaktan çıkacağı açıktır.

Bütün bunlar toplumsal ilişkilerin neden milliyet ve din üzerine inşa edilemeyeceğini, böyle yapıldığında ortaya çıkabilecek toplumsal çatışmaların içeriğini işaret eden ipuçlarıdır.

Milliyet ve din üzerinden toplumsallık inşasının çok önemli bir sonucu daha var: Belli bir milliyet ve din kimliği ile organize olan toplumlarda iç ekonomik, sosyal ve siyasi eşitsizlik ve çelişkilerin milliyet ve din örtüleriyle gizlenmesi.

Kapitalist üretim ilişkileri zemininde bulunduğumuza göre, sermaye, artı değer gibi gerçeklikleri mutlaka denklemimize dahil etmek zorundayız, zaten varlar.

Milliyet ve din zeminli toplumsal inşa, kapitalist çelişkinin temel gerçekliği olan emek sömürüsü ve artı değer olgularını ortadan kaldırmaz. Onları yalnızca o milliyet ve din toplumu içinde yeniden inşa eder.

Sınıfsal çelişkiler kaybolmamıştır. Ekonomide ve sosyal, siyasal ortam-

da patron sınıfının hakimiyeti sürmektedir. Kapitalist üretim ilişkilerinin nesnel yasaları milliyetçi ve dinci toplumun belli bir milliyet ve din kimliği taşıyan yönetim sistemine rağmen vardır. Kapitalizmin bunalımlı, daralmalı, krizli yapısı geçerlidir. İşsizlik, yoksulluk, değişik eşitsizlikler, sosyal güvencesizlik, vb. hepsi somut gerçekliklerdir. Ekonomik eşitsizliklerin, toplumsal ilişkilerdeki çelişkilerin milliyet ve din ile kutsanması gerçekliği değiştiremez, kapitalizmin yasalarına etki edemez.

Bütün milliyetçi ve dinci toplumsallık deneyimlerine rağmen hala milliyet ve din üzerinden yaşamanın önerilmesi ve toplumun buna zorlanması, diğer ülkeler ile bu referanslar üzerinden ilişki kurulması ise, tamamen farklı bir niyet beslendiğini, esas yapılmak istenenin kapitalizmin nedeni olduğu eşitsizlik, adaletsizlik mekanizmasının sürdürülmesi olduğunu kanıtlar.

Milliyet ve din referanslı toplumlardaki belirgin eşitsizliklerin, bu toplumlardaki burjuva sınıfça zaten istendiği açıktır.

O nedenle, milliyet ve din toplumsallığı, kapitalist üretim ilişkilerinin özündeki sorunların demogojik olarak gizlenmesi amacıyla örgütlenir.

Milliyet ve dinin nesnel iktisadi yasaları ortadan kaldırması, etkisini azaltması ihtimali hiç yoktur. Milliyet ve din yalnızca bu yasaları örtmeye yarayan kılıf olarak işlev görebilirler.

Bu noktada belki din kurumunun vaaz ettiği kimi hayır mekanizmaları, bir itiraz noktası olarak, savunucuları tarafından dile getirilebilir.

Bu mekanizmaların özellikle İslam tarafından işlendiğini, ayrıntılandırıldığını görüyoruz. Zenginlerin servetlerinin %3'ünü zekat olarak vermesi yönünde belirlenmiş kural bunun en gelişkin örneğidir ve adalet için önerilebilen en gelişkin örnek yalnızca budur. Öte yandan İslam'daki "komşunun aç kalmasına izin verilmemesi" gerektiği yönündeki kurallardan da söz edilebilir.

Bu kuralların İslamcı çevreler tarafından İslam ekonomisi olarak tanımlanması, yalnızca, eşitsizlik ve adaletsizlikler karşısında düşülen aczin bir göstergesidir.

Aslında son derece doğal olarak İslam ve kitabı Kuran'ın, içine doğduğu koşullardan neredeyse 1000 yıl sonra ortaya çıkmış bir üretim sistemi-

nin sorunlarını görebilmesi, o sorunların içeriğini anlayabilmesi olanağı bulunmuyor. Garip olan bu olanaksızlığın İslamcılar tarafından kabul edilmemesi, zamanın durdurulmaya çalışılmasıdır. Ruhlarına uygun. Ne de olsa her şeyin bugün oldukları gibi yaratıldığına inanan bir metafiziğe sahipler.

Kaldı ki, zenginlerin servetlerinin %3'ünü yoksullara bağışlamasının, İslam'ın ilk dönemlerinde bile yoksulluk sorununu çözemeyeceği açıktı. Daha da önemlisi, yoksullara servetin küçük bir diliminin düzenli olarak verilmesinin önerilmesi, zenginliğin ve zenginliğin ortaya çıkış mekanizmalarının kabul edilmesi, görmezden gelinmesi, gizlenmeye çalışılması niyetini de gösterir.

Zaten bu nedenle İslam zenginliği, mülkiyeti kabul eder. Oysa Proudhon çok isabetli biçimde "mülkiyet hırsızlıktır" demişti. Bahsettiği sömürüyle elde edilmiş zenginlikti ve sömürü de emek sömürüsüydü.

Toparlayalım: Milliyetçilik ya da dinler toplumsallığı kendi kimlikleri üzerinden inşa ederlerken, kaçınılmaz biçimde, farklı milliyetçilik ve dinleri dışlarlar. Burada bir etik sorun vardır. Ek olarak, kendi milliyetçilik ve dinlerinin en gelişkin, adaletli olduğunu ileri sürerler ve kendi milliyet ve dinlerini doğuştan gelen-kazanılmış en güçlü, gelişkin yapılar olarak toplumsallığın temeline yerleştirirlerken siyasal bir proje de belirlemiş olurlar. Bu da milliyetçilik ve dinciliğin kendisini yücelten, karşı taraf üzerinde üstünlük ifade eden siyasallığıdır. Bu küçümseyici, otoriteryen siyasallık kendi içine de yöneliktir. Başka milliyet ve dinlere karşı kendi milliyet ve dini üzerinden geliştirilen siyaset, kendi içinde sınıfsal bir zeminde şekillenir. Milliyet ve din, içeride kapitalist üretim ilişkileri zemininde sömürüyü ve sömürüyle bağlantılı eşitsizlik ve adaletsizlikleri sürdürülebilir kılan ideolojik ve siyasal nitelikli bir araç olarak işlev görür.

Merkez kapitalist ülkelerde yaşanan sorunların sorumlusu olarak göçmenlerin gösterilmesi yukarıdaki saptamalarımızın somut göstergesi olarak kabul edilebilir.

Ek olarak, global ölçekte, sosyalizmin yıkılması sonrasında dinler üzerinden gelişen kutuplaşma ve İslam referanslı radikalleşme de siyaseti

dinle yapılandırmanın sonuçları hakkında fikir vericidir.

Türkiye'ye gelirsek... Kürt sorunu üzerinden gerek iktidarın gerekse Kürt hareketinin izlediği çizginin sorunu ne denli karmaşık hale getirdiğini, hatta tarafları kendi çizgilerinde bile dönem dönem nasıl tutarsız noktalara sürüklediğini görmek gerekiyor. Ayrıca yine Türkiye'de, iktidarın izlediği dış politikanın ne denli dini referanslı olduğu ve bu bağlantının bölgesel ilişkileri nasıl çözümsüz bir aşamaya getirdiği de ortada.

Gerçeklik milliyetçi, dinci eksendeki siyasallaşmadır. Sorun ise bu siyasallaşmanın düşmanlık ve çözümsüzlükleri yapılandırmaktan başka bir işe yaramadığıdır. Gerçekliğin de sorunun da milliyet ve din eksenli yapılandırılan toplumsallıkların ontolojik karakteri olduğunu böylece belirlemiş bulunuyoruz.

İşte bu nedenlerle, milliyet ve din eksenlerini geri plana itmek ve sınıfı toplumsallığın temel kriteri olarak belirlemek gerektiğini söylüyoruz. Sınıf, önceki bölümlerde gösterdiğimiz üzere gerçeklik içindeki somut konumunu zaten koruyor.

Buradan, yani sınıf ile devam etmek için sınıfın anlamı üzerinde netlik sağlamalıyız.

Sınıf da, aynen milliyet ve dinde olduğu gibi, kendi başına bir ayrışma, gruplaşma, kutuplaşma eksenidir. Her ayrışma ekseninde olduğu gibi, bu eksen üzerinde de çatışmacı sosyal, siyasal ilişkilerin ortaya çıkması kaçınılmazdır.

Ne kadar (sosyal ve ekonomik olanaklar kullanarak ya da ideolojik-siyasi argümantasyonlarla) yumuşatırsanız yumuşatın, gerçek her ayrışma ekseni çatışmalar yaratır. Kapitalist üretim ilişkilerinde ayrıştırıcı eksenin tanımladığı toplumsal sorunları yumuşatma olanakları iktisaden sınırlıdır ve bu nedenle sorunları silikleştirmeye yönelik ideolojik-siyasal argümantasyonların etki sınırı da, gerçek amacı da bellidir.

Bunu sınıf için de kabul ediyoruz. Yalnızca, toplumsallığı açıklamada, yeni bir toplumsallığın inşasında, bu yeni inşa sürecinin esas aktörü olarak sınıfın belirlenmesi, kullanılması gerektiğini savunuyoruz.

Bunun nedeni sınıfın, kapitalist gerçeklikteki sömürüye dayalı sorunları olduğu gibi kavramaya ve çözmeye yarayabilecek tek yapı olmasıdır.

Kapitalist gerçeklik diyoruz. Çünkü bugün toplumsal, siyasi ilişki ve kurumların üzerinde yükseldiği yapı kapitalist üretim ilişkileridir.

Milliyet ve din o toplumsallığın başka milliyet ve dini özellikleri olan başka toplumsallıklarla olan ilişkisinde milliyet ve din üzerinden gerilimler yaratır ve toplumsallık içinde de üretim ilişkilerinden kaynaklanan sorunları aynen korur ve yeniden üretir demiştik.

Sınıf perspektifi ise hem global ölçekte hem de ulus devlet toplumsallığı zeminde toplumsal zenginliği üreten sınıf ile, bu zenginliğe asalakça el koyan sınıf arasındaki gerilimi kabul eder, bu gerilimden toplumsal zenginliği üreten sınıf adına çözümleyici bir sonuç üretmeye çalışır.

Dolayısıyla değişik toplumsal gruplar arasındaki üretken çelişkiyi saptamak ancak sınıf perspektifiyle olanaklı olur. Tabii ki, burada toplum ve gelecek kuşaklarımız olarak var oluş kaynağımızın toplumsal zenginliğimiz ve bu zenginliği üretme biçimimiz olduğunu kabul etmiş oluyoruz. Yani var oluşumuzu sağlayan, tanımlayan şeyin olarak ebeveynlerimizden aktarılan ve etnik kimliğimizi belirleyen genetik kodlar ile sonradan küçüklükten itibaren yontularak içine sokulduğumuz dini kimliğimiz olduğu yönündeki tezi reddediyoruz. Milliyet ve din, her ikisi de insanın var oluşsal kimliğinin şüphesiz önemli unsurları olarak görülebilirler. Ancak bunların toplumsal varoluşumuz, yani üretim kapasitemiz açısından herhangi bir işlevleri yoktur. Tam tersine, bunlar toplumsallığın inşasında özel olarak kullanılmışlarsa, bu durum yalnızca, toplumsal ilişkilerin şekillendirilmesinde birer ideolojik ve siyasal zor unsuru olarak iş gördüklerini gösterir: Diğer milliyetlerin, farklı dinlere inananların ve alt sınıfların toplumsal zenginliğin üretim ve paylaşım mekanizmalarından ve sosyal ilişkilerden dışlanması yoluyla. Bu noktada milliyet ve din yapılanmaları iktisadi mekanizmaların türevi olarak işlev üstlenmiş olurlar.

Sınıf eksen alındığında ise karşıtlık ilişkisi tümüyle iktisadi bir zeminde kurulur ve milliyet ile din referansları kendi başlarına rahat ve serbest bırakılır. Ancak böyle yapılabildiğinde toplumsal eşitsizliklerin ortadan kaldırabilmesi açısından, iktisadi zeminde tanımlanan sınıfa hareket alanı sağlanmış olur.

Her şeyden önce şunu belirlemeliyiz: Sınıf iktisadi nitelikli toplumsal

bir kategoridir. Ancak tek başına, statik, değişmez, ilişkisiz ekonomik bir olgu, bir fotoğraf karesi değildir. Sınıfın dayanışmacı ve insani toplumsal düzen inşasındaki esas önemi de buradan gelir.

Sınıf, ekonomik bir kategori olmanın sağladığı ontolojik karakteri gereği durağan bir yapı değildir. Sınıf, ekonomik bir kategori olduğu için salt ekonomik bir kategori değildir.

Sınıf, toplumsallık içinde ve iktisadi düzlemde farklılaşan toplumsal grupları ifade ettiği için durağan ekonomik bir kategori olamaz. Sınıflar iktisadi ilişkilerde birbirlerinden farklılaşan ekonomik kategoriler oldukları için, sınıf dediğimiz yapı, diğer sınıflarla ilişki içinde olan, hareket halinde seyreden, değişen, değişimi hem yapısında hem de toplumsal ilişkilerinde saptayabildiğimiz ekonomik ve toplumsal bir kategoridir.

Sınıf ontolojik olarak iktisadi düzlemde tanımlanabilir ve fakat epistemolojik olarak diğer sınıflarla ilişkisi, hareketliliği içinde, yani siyaset düzleminde bilinebilir.

Ekonomik yapıyla ilişkili yaşam koşullarının sınıf dediğimiz toplumsal kategoriyi belirlediğine ilişkin tanımlamayı Marx'ta bulabiliyoruz: "Milyonlarca köylü ailesi, onları birbirlerinden ayıran ve onların yaşayış tarzlarını, onların çıkarlarını ve onların kültürlerini toplumun öteki sınıflarınınkilerle karşı karşıya getiren ekonomik koşullar içinde yaşadıkları ölçüde bir sınıf meydana getirirler." (Marx K 1976: 131-132).

Lenin aynı zemini tanımlamak üzere şunları yazmıştı: "Sınıflar tarihsel olarak belirlenmiş toplumsal üretim sistemi içinde tuttukları yere, üretim araçlarıyla ilişkilerine, emeğin toplumsal örgütlenmesinde oynadıkları role, toplumsal zenginlikten aldıkları payın miktarına ve alış yöntemine göre birbirinden ayrılan geniş insan yığınlarıdır." (Collected Works'ten aktaran Yurtsever H 2011: 82).

Marx, sınıfları farklı ekonomik koşullarda yaşayan ve bunun üzerinden yaşam tarzları, kültürleri kendi içinde ortaklaşarak diğerlerinden farklılaşan toplumsal yapılar olarak tanımlıyor.

Lenin ise Marx'ın vurguladığı ekonomik koşulları üretim sistemi olarak somutluyor. Her sınıf üretim tarzı (üretimin gerçekleştirildiği ortamda, üretimin gerçekleştiriliş ve sınıfların ilişkilenme biçimi anlamındaki

üretim ilişkileri ile üst yapı kurumlarının özgül eklemlenme biçiminden oluşan bütünlüklü toplumsal yapı) içinde farklı bir konuma oturur. Bu konumlanış nesneldir. Nesnellik sınıfların üretim araçları karşısındaki konumlanışının farklılığından kaynaklanır. Burjuvazi üretim araçlarının sahibi iken, emekçi sınıflar burjuvaziye emek güçlerini satmak zorunda olanlardan oluşur. Üretim araçları karşısındaki farklı konumlanış burjuvaziye üretimin gerçekleştirileceği ortamı, üretimin gerçekleştiriliş biçimini, üretim organizasyonunu, üretim araçlarının nasıl dizileceğini, üretim sisteminin nasıl yönetileceğini ve üretimle elde edilen toplumsal artığın nasıl bölüşülerek, nasıl ve nerelere yeniden dağıtılacağını ve bütün bunların siyasal kontrol mekanizmalarını belirleme gücünü verir. Bu gücün burjuvazinin hakkı olduğunun kanıtlanması-gösterilmesi ideolojinin, bu kanıtlara inanmayanların inandırılması da siyasi ve askeri aygıtların işidir.

Kapitalist toplumun farklı sınıf konumlanışları, böylece, üretim araçlarının sahipleri ile üretim aracı mülkiyetine sahip olmayanlar, emek gücünü satın alanlar ile emek güçlerini satarak ancak geçinebilenler, ekonomik ayrıcalıkların kendilerine sağladığı avantajla üretimi ve siyaseti yönetenler ile yönetilenler ve böylece toplumsal zenginlikten aldıkları pay açısından ciddi derecede ayrışanlar olarak ortaya çıkar.

Yukarıda tanımlanan kategorilere göre temel sınıflar mülk sahipleri/mülksüzler, yönetenler/yönetilenler, zenginler/yoksullar olarak belirlenebilirse de, bütün bu kategorizasyonların tümünün esasen aynı iktisadi ilişkinin (kapitalist üretimin) veçheleri olarak şekillendiği açıktır.

Nitekim Carchedi, bu gerçeklikten hareketle üretim araçlarının mülkiyetine sahip olanların aynı zamanda artı değer sömürüsünü gerçekleştirdiklerini ve sermayenin işlevlerini yerine getirdiklerini belirtir. Böylece burjuva toplumsal kategori mülk sahibi/üretmeyen/sömürücü iken; işçi sınıfı mülkiyeti olmayan/üreten/sömürülendir (Carchedi G 1975: 362-363 ve 1975a: 29-50).

Bu iktisadi düzen kapitalist üretim tarzıdır. Kapitalist üretim tarzını tanımlayan olgu üretim araçlarının özel mülkiyeti ile bu iktisadi ilişkiyi garanti eden siyasi, hukuksal kurumsallıktır. Bunun ötesindeki bütün ka-

tegorizasyonlar türev mahiyetindedir.

Kapitalist üretim tarzı bir kez örgütlendiğinde, yani üretim araçlarının özel mülk edinilme biçimi ve bu mülkiyet ilişkisi üzerinden modern üretim tarzı olarak meta üretimi ortaya çıktığında, diğer bileşenlerin tabloyu tamamlaması maddenin doğası gereğidir.

Meta üretimi koşullarında, yöneten-zengin olarak tanımlanan egemen-baskın toplumsal yapıların ortadan kaldırılması olanaklı olamaz.

Toplumsallığa sınıf ekseninde yaklaşmak demek, kapitalist üretim ilişkileri söz konusu olduğunda, karşıtlığı, üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduran burjuva sınıf ile geçinebilmek için burjuvaziye emek gücünü satmak zorunda olan işçi sınıfı arasında kurmak demektir.

Bu karşıtlık görmezden gelinmeye çalışılsa da oradadır. Karşıtlığın yarattığı toplumsal sorunların çözümü ancak burjuva sınıfının sınıf olarak yok edilmesiyle, yani üretim araçlarının toplumsallaştırılmasıyla, yani sınıfların ortadan kaldırılmasıyla olanaklıdır. Karşıtlık ancak sınıflar ortadan kaldırıldığında yok olur. Bu açıdan gereken koşul kapitalizmin yıkılmasıdır.

Dikkat edilirse milliyetçiliğin ve dinciliğin başka milliyetçilikler ve dinler üzerinde tahakküm kurması ya da onları yok etmesi bir topluluğun, coğrafyanın fiziken baskılanması, ilhak ve/veya yok edilmesi anlamına gelirken; burjuva sınıfın yok edilmesi temelde iktisadi bir süreçtir ve toplumsal zenginliğin eşitsiz dağılımının kökenini yok etmek anlamına geldiği için gayet insani bir müdahaledir. İnsanileşmenin önünün açılmasıdır.

Bunun tersi ise yani işçi sınıfının bir toplumsal aktör olarak güçsüzleştirilmesi, baş kaldıramayacak biçimde sisteme entegre edilmesi, sömürü mekanizmalarına dönük onayının alınması, milliyetçi ve dinci ideolojilerin bu amaçla kullanılması ya da sorun kaynağı tümüyle yok olsun diye fizik olarak ortadan kaldırılması zaten akla bile getirilemez. Çünkü en başta insani değildir. Sorun varsa, sorunu yaşayanların soruna karşı tepki vermesi er ya da geç kuraldır. İnsani olan budur. Ve şüphesiz işçisiz, işçi sınıfsız üretimi gerçekleştirebilmenin bir yolunun bulunma olasılığı da yoktur. Postkapitalist yazarların bütün "iyimser" düşlerine rağmen,

henüz üretim hattını insan barındırmayan, insansızlaştırılmış robotik sistemlerle işletmek mümkün görünmemektedir. Kaldı ki bu tür çok yetenekli robot sistemlerinin üretilmesi ve denetlenmesi için bile, en azından düşünme, planlama aşamaları itibariyle, üretici insana-emek gücüne gerek olacaktır.

Kısaca, sınıf olgusu üzerinden ortaya çıkan karşıtlığın çözülmesi burjuvazinin iktisaden ortadan kaldırılmasını, üretim araçlarının toplumsallaştırılmasını gerektiren bir sınıf mücadelesini zorunlu kılar.

Özel mülkiyete, eşitlik ve mülkiyetin kamulaştırılması için karşı çıkmak gerekecek, bu da yalnızca bir ulus-devlet sınırları içindeki değil dünya ölçekli sınıfsal hareket açısından birleştirici olacaktır.

Aynen milliyet ve din unsurlarında olduğu gibi sınıf da kendi içinde dışlayıcı ve kendi eksenine göre birleştirici bir karaktere sahiptir. Ancak buradaki bu diyalektik çatışma-çözüm ilişkisi iktisadi sömürünün ortadan kaldırılması esasına dayandığı için, uzun vadede toplumsal uyumu sağlayacak bir potansiyel içerir.

Bu potansiyel ne milliyet ne de din de vardır. Her ikisi de çözümü farklı milliyet ya da dinlere karşı ayrıştırıcı işlev üzerinden yerine getirmek zorunluluğunda bulunan ontolojik yapıları nedeniyle, hiçbir şekilde çatışma ve çelişkileri çözebilecek kapasiteye sahip değillerdir. Milliyet ve din eksenli toplumsallıklar da milliyetçi ve dinci çelişki ve çatışmalar da süreklidir. Buradan sosyal bir uyumun ortaya çıkma olanağı yoktur. Tek istisnayla: Farklı milliyet ve dinlerin fizik olarak ortadan kaldırılması koşuluyla. Bunun adı ise başka bir şey olur.

Milliyetçilik ve din, global ölçekte milliyetçi ve dinci çatışmaları körüklerlerken, homojen milliyet ve din yapılarına sahip olan yerel ölçekte de üretim araçları mülkiyeti açısından farklılaşmış bulunan sınıf yapıları arasındaki çatışmacı ortamı korur ve süreklileştirirler.

Toplumsal çatışma ve çelişkilerin çözülebilmesi potansiyeli yalnızca sınıf için geçerlidir. Çünkü, ancak mülk sahibi sınıfın mülksüzleştirilmesi yoluyla, toplumsal çatışmanın nesnelliğini yok etmek mümkündür.

Bu yaklaşımın, toplumsal gerçeklikte sınıf, din ve milliyet olgularının birlikte var olduğunu yadsımak anlamına gelmediği çok açık. Hatta cinsi-

yet gibi başka kriterler de var. Bunlar toplumsal yapıyı ve bu yapı içinde bireylerin ekonomik, politik konumlarını etkileyen olgular. Bireylerin ve toplulukların politik konumlarını belirlerken birlikte etki gösteriyorlar. Gösterdikleri etkiler, hepsinin içinde konumlandığı kapitalist üretim tarzı üzerinden dolayımlanarak bir bileşim ortaya çıkarıyor. Bizim pek önem vermediğimiz ve belki de göremediğimiz başka kriterler de bu etkileşim örüntüsü içinde muhtemelen belli işlevlere sahipler. Sosyal bilimlerin sosyolojik olayları ve politik davranışları açıklarken bu karmaşık örüntüyü çözümlemeye çalışması gerekli ve beklenendir.

Camfield'ın (2004-2005) belirttiği gibi, birey işçi sınıfının içine kendisine has etnik ve dini deneyimleriyle dahil olur. İşçinin sınıfsal deneyimleri diğer sosyal gerçekliklerin getirdiği deneyimlerle etkileşir. İşçiye sosyal, kültürel, ideolojik ve siyasi kimliğini yalnızca siyasal deneyimleri kazandırmaz. Bu bakımdan ortada çok karmaşık bir ilişkiler ağı söz konusudur.

Kimi kez etnik kimliğin kazandırdığı deneyimler sınıf kimliğini örter. Kimi kez bunu din başarır. Kimi kez de sınıfsal deneyimler diğer sosyal faktörlerin kazandırdığı deneyimler üzerinden dolayımlanarak sınıf kimliğinin öne çıkmasını sağlar. Olay kendiliğindenliğe bırakıldığında, sınıf bir yapı olarak tanımlanmaya çalışıldığında durum böyledir.

Ancak iş toplumsal olaylara müdahale etmeye geldiğinde, müdahalenin bunların hangisi (milliyet-din ya da sınıf) üzerinden gerçekleştirileceğine bağlı olarak, yukarıda tanımladığımız türden, çok önemli politik sonuçlar ortaya çıkıyor. İşte biz bu noktada, toplumsal gerçekliği anlama ve ona müdahale etme anlamındaki bilimsel, ideolojik, politik faaliyetin sınıf parametresi üzerinden yürütülmesi gerektiğini, etnik ve/veya dini olanı değil sınıf politikasını savunuyoruz. Sınıfsız toplumun çatışmasız, ahlaki, hep gelişmeye açık yapısını kurabilmek için. Sınıfı aşmak için sınıfı merkeze koyuyoruz.

Mülkiyetçilik ve din üzerinden toplum tasavvuru inşa edenlerin, sosyalizm yıkıldıktan ve sınıf perspektifi geri çekildikten sonra, milliyetçi ve dinci siyasetlerin dünyanın her yerini nasıl terörize ettiğini, insanlığın huzurunu nasıl kaçırdığını görmeleri gerekir.

Dördüncü bölüm:

Marksizm'de Sınıf

I- Marx, Engels ve Lenin'in tarihsel konumlanışları

Marksizm derken Marx, Engels ve Lenin'i anlıyoruz. Bu üç dehanın yazdıkları Marksizm'in kurucu bilimsel külliyatını oluşturuyor. Şüphesiz Marksizm Onlar'dan sonra da bugüne kadar gelişerek süregelen ve bundan sonra da geliştirilecek olan bir bilimsel-felsefi bütünlük. Ancak eğer sınıf konusunda adını Marksizm olarak niteleyeceğimiz Marksist yazından söz edeceksek, bunun Marksizm'in kuruluş dönemi yapıtlarına odaklanılarak saptanması gerektiği çok açık.

Marx ve Engels siyasal düşünürlerdi. Kendi dönemlerinin toplumsal-sınıfsal hareketlerinin tümünün içinde hem bilimsel yöntemi üreterek hem de pratik olarak yer aldılar. Marksist yöntemle siyasal gelişmelere yön vermeye çalıştılar. Hem üretimlerinin önemli kısmı hem de pratikleri doğrudan sınıf mücadelesinin gereksinimlerine yönelikti. Örneğin Komünist Manifesto 1848 devrim sürecinde, işçi sınıfı hareketine yol göstermek üzere yazılmıştı ve devrim günlerinde Marx da Engels de işçi sınıfı mücadelesi içinde yer almışlardı. Aynı pratik faaliyet durumu Enternasyonal yılları için de geçerliydi. Bu dönemde Marx, zamanının önemli kısmını, üzerinde yoğunlaşmış bulunduğu Kapital'in yazım faaliyetini sık sık kesmek pahasına, uluslararası sınıf hareketinin örgütlenmesine ayır-

mıştı.

Marx ve Engels'in entelektüel faaliyetleri bir yandan güncel sınıf hareketinin gereksinimlerine bir yandan da kapitalist üretim ilişkilerinin bilimsel analizine odaklanmıştı. Güncel sınıf hareketinin gereksinimleri de kapitalizmin nesnel yasalarının belirleyiciliğinde, o yasaların etkisini dikkate almak koşuluyla ve o yasaları kapitalizmi yıkmak üzere değiştirme hedefine bağlanmış bulunduğu için, Marx ve Engels'in entelektüel faaliyeti kapitalizmin yasalarının bilimsel analizi ile yakından ilişkiliydi.

Marx ve Engels kapitalizmin nesnel yasalarını keşfettiler ve işçi sınıfına bu keşfi bilimsel bir silah olarak sundular. Artı değer gerçekliği keşfedilememiş olsaydı işçi sınıfının tabi olduğu sömürünün gerçek içeriği de anlaşılamaz ve işçi sınıfının toplumsal kurtuluşu için kapitalizmin yıkılması gerektiği gerçeğine ulaşılamazdı. Kapitalizmin doğasında var olan bunalım ve kriz olguları keşfedilememiş olsaydı toplumsal tepkilerin birikim ve yükseliş dönemlerini tahmin etmek mümkün olamazdı.

Lenin ise Marx ve Engels'in oluşturduğu büyük birikim üzerine doğdu. O'nun döneminde, artık, sömürü mekanizmaları ve yapılması gereken şey biliniyordu. Marksistler işçi sınıfının kuracağı yeni düzenin temel yapısı hakkında yeterince görüş berraklığı içindeydi.

Lenin, Marx ve Engels'in belirlediği kurtuluş hedefi açısından işçi sınıfının nasıl örgütlenmesi gerektiğine ve kısaca tanımlanacak olursa öncülük ve devrim sorunlarına odaklandı. Lenin de hem bir entelektüel hem de pratik bir işçi sınıfı savaşçısıydı. Ancak pratik mücadelesinin entelektüel faaliyetini belirleme derecesi Marx ve Engels'inkinden çok daha ileri düzeydeydi. Bunun nedeni Marx ve Engels'in "Ne ?" sorusuna yanıt aramalarına karşılık Lenin'in ilk sorunun yanıtlanmış olmasının avantajıyla "Nasıl ?" sorusunu gündemine almasaydı.

Herhalde şunu söylemek fazla kaba bir yaklaşım olmaz: Marx ve Engels daha çok entelektüel-pratik faaliyet içinde iken, Lenin siyasal-pratik içindeydi. Bu bakımdan Lenin'in Marx ve Engels'e en çok yaklaştığı entelektüel çalışmaları Emperyalizm-Kapitalizmin En Yüksek Aşaması ile Materyalizm ve Ampiryokritisizm adlı eserleridir. Bunun dışında kalanların tümü öncülük ve devrim sorunsalları bağlamında üretilmiştir. Bunla-

rın içinde Ne Yapmalı, İki Taktik, Bir Adım İleri İki Adım Geri, Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı gibi devrim öncesinde yazılmış olanlardan; Nisan Tezleri, Devlet ve Devrim gibi devrim sürecinde yazılmış olanlardan ve devrim sonrasında Avrupa işçi sınıfı partilerini hedefleyerek yazmış olduğu Sol Komünizm Bir Çocukluk Hastalığı'ndan söz etmek gerekir.

Marx ve Engels anlamakla, Lenin ise değiştirmekle uğraştılar.

Sınıf başlığındaki kavramsallaştırma çabamızın Marx, Engels ve Lenin'in çalışmalarıyla başlamasından daha doğal ve gerekli bir şey olamaz.

Her üçü de yukarıda kısaca özetlediğimiz yaşam biçimleri nedeniyle sınıf gerçekliğini kendi başına gündemlerine almadılar. Marx ve Engels için sınıf kapitalizmi anlama ve işçi sınıfının temel görevlerini belirleme, Lenin içinse işçi sınıfını örgütleme ve devrimi gerçekleştirme faaliyetinin gereği olarak pratik-entelektüel gündeme dahil oldu.

Bu anlamda Marksizm-Leninizm'de kendi başına ve gelişkin bir sınıf kuramı bulunmadığı, bu yönde özel bir çaba gösterilmediği söylenebilir. Ancak bu Marksizm-Leninizm'de, sınıf kavramının, daha ilk eserlerden itibaren kapladığı önemli alanı görmeyi de engellememelidir.

II- Marksizm'de sınıf bir yapı olmanın ötesinde toplumsal ilişkidir

Sınıfın yapı olmanın ötesindeki kapsamına, yani ilişkiselliğin boyutuna daha önce değinmiştik. Şimdi, bu boyutu, daha ayrıntılı olarak ele alalım:

Marx, Engels ve Lenin sınıfı hiçbir zaman salt bir yapı olarak görmediler. Sınıfa salt sosyolojik bir karakter, toplumun temel yapı taşı olarak yaklaştıkları zaman bile, onu toplumsallığı tanımlayan nesnel bir kategori olarak değerlendirdiler. Marksizm'de sınıf hep toplumsal bir ilişki biçimi, diğer sınıflarla karşıtlığa dayalı ilişki içinde olan, mücadele içinde oluşan, değişen ve değiştiren bir özne, üretim tarzının çok boyutluluğu içinde ortaya çıkan, yaşam bulan canlı bir varlık olarak incelendi.

Ama bu da Marksizm'in sınıfı nesnel bir yapı olarak inkar ettiği anlamına gelmez. Marksizm'de sınıf nesnel ve toplumun çekirdeği konumundaki bir yapıdır ve bu yapı toplumsal ilişkileri içinde anlam kazanır ve anlaşılabilir. Hareketsiz, ilişkisiz bir sınıf yoktur Marksizm'de. Öte

yandan, toplumsal mücadele, adı sınıf olan nesnel bir toplumsal yapıyı gerekli kılar.

Nitekim Marx'ın, kendisinin bile henüz kendi teorisinin kavramlarından uzak olduğu dönemde yazdığı (1843) Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi adlı eserinde sınıfı birey açısından bir varoluş biçimi olarak tanımladığını görüyoruz: "Sınıf, yalnızca ve yalnızca farklılık ve ayrılığın, aslında bireyin varoluş biçimini oluşturdukları anlamına geliyor. Bireyin yaşama, davranma, vb biçimi, onu toplumun bir üyesi, bir işlevi durumuna getirecek yerde, toplumun bir ayrıksılığı (istisnası) durumuna getiriyor ve onun ayrıcalığını oluşturuyor. Toplumdan farklılaşmış ve ayrı olan şeyin yalnızca bir birey değil, ama bir topluluk (bir sınıf, vb) da olduğu gerçeği, onun özel doğasını hiçbir şekilde ortadan kaldırmıyor, daha çok bu doğanın dışavurumunu oluşturuyor." (Marx K 1997: 119)

Marx sınıfa yaptığı bu nesnel yapı vurgusunun hemen yanında, yine daha 1843 yılında yazdığı Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı, Giriş (1997: 207) adlı makalesinde, Almanya'nın kurtuluşunun proletaryanın sınıf mücadelesi sayesinde gerçekleşeceğini yazarak yapı-toplumsallık diyalektiğini kuruyor.

Marksizm'de sınıf, aynı nesnellik içinde ortaya çıkmış bulunan diğer toplumsal sınıflarla karşılıklı ilişki ve mücadele içinde bulunan nesnel yapıdır.

Şimdi yukarıdaki cümlenin bileşenlerini Marksist yazına sadık kalarak çözümlemeye çalışalım.

Sınıflar toplumların tarihsel gelişim gerçekliğinin belli bir uğrağında ortaya çıktılar. Bu, artı ürün elde edilen aşamaydı ve üretim ilişkileri olarak hayvancı-tarımcı topluma denk geliyordu. Toplumsal tarihsel gerçekliğin en son uğrağı olan tekelci kapitalizm de sınıflı bir toplum yapısına sahiptir. Her uğrağın kendisine özel sınıfları, bu sınıfların özel ilişki biçimleri, bu ilişkilerin üzerinde geliştiği iktisadi nesnelliği vardır.

İşte bu kaba özette sunduğumuz toplumsal gelişimin tarihsel materyalist çözümlemesini 1846 yılında Marx ve Engels Alman İdeolojisi (1976) adlı eserlerinde aşağı yukarı tamamlamışlardı.

Marx ve Engels Alman İdeolojisi'nde Hegel felsefesini tümüyle red-

dederler ve kendi felsefi yöntemlerini kurarlar. Hegel'in düşüncelerin, inançların, tinin ve (doğal olarak) tanrının gerçekliği açıkladığı yönündeki idealist felsefesine karşılık, düşüncelerin, inançların, tinin temelinde üretim faaliyetinin ("Bunlar gerçek bireylerdir, onların eylemidir, onların maddi varlık koşullarıdır..." s: 41) bulunduğunu yazarlar. Tanrı inancını yaratan belli toplumsal koşullar içinde üreterek yaşayabilen insanın kendisidir: "Pratiği fikirlere göre açıklamaz, fikirlerin oluşumunu maddi pratiğe göre açıklar." (s: 75). Bu Marksist tarihsel materyalizmin birinci önermesidir.

Marx aynı belirlemeyi Louis Bonapart'ın 18 Brumaire'i (1852) adlı siyasal çalışmasında da yapar: "İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyiflerine göre, kendi seçtikleri koşullar içinde yapmazlar, doğrudan veri olan ve geçmişten kalan koşullar içinde yaparlar." (1976: 13).

İkinci önerme olarak Marx ve Engels üretimin gerçekleştiriliş biçimi olarak gördükleri üretim biçimlerinin çağlar boyunca geçirdiği değişimi saptarlar. Toplumsal işbölümünün gelişmesi, devlet denilen siyaset aygıtını yaratmıştır. Toplumların sınıfsal ayrışması da, üretimin iş bölümü temelindeki organizasyonuna eşlik eden özel mülkiyet olgusuna dayanır: "Mülkiyet başkasının işgücünden serbestçe yararlanma yetkisidir. Kaldı ki, işbölümü ve özel mülkiyet özdeş deyimlerdir." (s: 63). Bu yapı içindeki bütün savaşımların "... çeşitli sınıfların yürüttükleri gerçek savaşımların büründükleri aldatıcı biçimlerden başka bir şey olmadıkları sonucu ortaya çıkar." (s: 64).

Alman İdeolojisi bir yandan maddi gerçekliğe, üretim faaliyetine değil de tinin, inançların gücüne sığınan Hegel idealizmini, bir yandan da bir maddi gerçeklik olarak insanı salt etik kalıplar içinde donduran, insan faaliyetini toplum dışına atarak tarihsizleştiren Feurbach materyalizmini aşar.

Alman İdeolojisi bunu işbölümü, el birliği, üretici güç, üretim biçimi, sermaye, sınıf ve sınıf mücadelesi gibi temel iktisadi, toplumsal kategorileri formüle ederek gerçekleştirir. Toplumsal değişimin motor gücü olarak da proletaryayı belirler. Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi'nde

zaten saptanmış bulunan sınıf olgusu, Alman İdeolojisi'nde kendisini ortaya çıkaran üretim ilişkileri zemininde tanımlanarak ete kemiğe bürünür.

Alman İdeolojisi'ndeki insan ne Hegel'deki gibi inançlar ve tin tarafından belirlenmiş, ne de Feurbach'taki gibi tarihsizleştirilmiştir. Marksizm'de insan kendi dışındaki nesnel ortam (üretim ilişkileri) tarafından üst belirlenmiş sınıfsal konumlanışla değiştirme gücüne sahip olan toplumsal-tarihsel bir varlıktır.

Alman İdeolojisi'nin üçüncü önermesine göre; kapitalist özel mülkiyet koşullarındaki temel toplumsal sınıflar burjuvazi ve proletaryadır: "Burjuvazinin kendisi, kendine özgün koşulların gelişmesiyle birlikte, ancak yavaş yavaş gelir.... ve mülk sahibi olmayan sınıfların çoğunluğunu ve o zamana kadar mülk sahibi olan sınıfların bir kısmını, yeni bir sınıfa, proletaryaya dönüştürür." (s: 110).

Alman İdeolojisi'ndeki dördüncü önerme, maddi koşullar (üretim faaliyeti) içinde ortaya çıkan insan etkinliğinin de maddi koşulları değiştirme gücüne sahip olduğu şeklindedir: "Ortamı ve koşullar insanları yaptığı kadar, insanlar da ortam ve koşulları yaparlar." (s: 75) Bu önerme doğrudan doğruya sınıf mücadelesine açılır. Toplumsal uyum açısından sınıf mücadelesinin amacı özel mülkiyetin ortadan kaldırılması olmak zorundadır. (s: 125).

Sınıf ve sınıf mücadelesi konusunda ortaya konulan bu görüşler ilk kez, 1848 Şubat ayında yayımlanan Komünist Manifesto'da (1994) net siyasal bir görünüm kazanır. Komünist Manifesto'ya göre kapitalizmin temel sınıfları burjuvazi ve proletaryadır. Kapitalist üretim ilişkilerinin nesnel gelişim süreci sınıfsal yapıdaki kutuplaşmayı giderek daha belirgin kılmaktadır. Marx ve Engels Manifesto'da orta sınıfları tanımlamakla birlikte, bu sınıfların (köylüler de dahil) "kadersizliğini" de saptarlar: Orta sınıflar "... kısmen küçük sermayeleri modern sanayinin boyutlarına erişmediği ve büyük kapitalistlerle rekabette yutulduğu için, kısmen de yeni üretim yöntemleri ustalaşmış oldukları işlerindeki becerilerini değersiz kıldığı için giderek proletaryanın katına düşerler." (s: 51).

Burada da Marksizm'in sınıfı toplumsal bir ilişki olarak ele alan özel-

liğini buluruz. Manifesto proletaryada devrimci sınıf olmak niteliğini de saptar ve komünist devrim için komünistlere siyasi görevler yükler.

Marksizm'de en başından itibaren ve tabii ki giderek olgunlaşan bir içerikle toplumsal-tarihsel gerçekliği içindeki sınıf olgusu netti. Daha 1843 yılındaki Hegel eleştirisinde proletaryaya devrimci bir misyon biçilmişti. Alman İdeolojisi sınıflı toplum yapısının gelişim sürecini üretim ilişkilerinin değişimi içinde analiz etmişti. Komünist Manifesto işçi sınıfına ve onların siyasi temsilcisi olan komünistlere siyasi bir görev vermişti.

Bu genel şemanın daha sonra yazılan üç önemli eserde güncel siyasi sorunlara uygulandığını da görüyoruz: 1848 devrimlerini inceleyen 1850 tarihli Fransa'da Sınıf Mücadeleleri, 1848 devrimlerinin yenilgiyle sonuçlanması sonrasında yazılmış bulunan 1852 tarihli Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i ve 1871 Paris Komünü'nün konu edildiği yine aynı yıl yayımlanmış olan Fransa'da İç Savaş. Bu eserlerde de başlı başına bir sınıf analizi yoktur ve sınıf siyasi mücadele içinde ele alınır. 1848 devrimlerinin konu edildiği ilk iki eserde burjuvazinin kendi iç bölmeleri içindeki gerilim ve çatışmalar da incelenir.

Eğer Marksizm'in sınıf konusundaki temel yaklaşımını tarihsel bir perspektifle ele alacaksak nihai noktada mutlaka Kapital'den söz etmemiz gerekir. Kapital, Marx'ın sınıfa kuramsal bir derinlik kazandırmak özelliği taşıyan tek eseridir denilebilir. Kapital'in üçüncü cildinin son birkaç sayfası o dönem kapitalizminin modern sınıflarını incelemeye ayrılmışsa da bu bölüm tamamlanamadan kalmıştır.

Bilindiği gibi bu dev eser meta tanımıyla başlıyor. Çünkü Marx meta üretimini kapitalizmin özü olarak, kapitalist üretim ilişkilerindeki her şeyin üzerinden şekillendiği çekirdek olarak tanımlıyor. Metadan başlamakla sorunun tam kalbine müdahale etmiş oluyor.

Metada kapitalizmi görmek mümkündür. Kapitalizm meta olgusuyla anlaşılabilir. Nitekim Marx meta üretiminden başlayıp, kısa süre içinde sömürüye ulaşıyor ve mutlak ve görece sömürü gerçekliklerini incelemeye başladığında da el birliği, iş bölümü, manifaktür, fabrika ölçekli üretim diyerek, kapitalizmin temel üretim biçimi aşamalarını ele alıyor. Kapitalist üretim el birliğinden fabrika aşamasına doğru evrilirken işçi

sınıfının sömürüsü derinleşiyor, bu teknik ve teknolojik gelişme burjuvazinin işçi sınıfı üzerinde işlik ölçeğinde tesis ettiği denetim ve sömürü mekanizmalarının da gelişmesi anlamına geliyor. Hatta teknik gelişmeler proletaryayı etkisizleştirmek açısından özel olarak planlanıyor ve sınıfsal çelişkiler böylece belirginleşiyor. Dolayısıyla Kapital'in birinci cildi tümüyle kapitalist üretim biçimindeki değişime ve bu süreçte işçi sınıfının başına gelenlere odaklanıyor. Bu analiz tamamen iktisadi zeminde geliştirilen bilimsel bir çalışmanın sonucudur.

Manifesto, sınıfları saptamak ve toplumsal gelişim içinde proletaryanın konumuna işaret etmek açısından ne kadar siyasal bir niteliğe sahipse, Kapital tam tersi bir noktadadır. Kapital'de sınıfların konumları teknolojinin, kapitalist üretim ilişkilerinin nesnel gelişim yasaları içinde ortaya çıkarılır. Burada bilim yol gösterici bir siyasal araç halini alır.

Kapital, işçi sınıfının sömürü koşullarının kapitalizmin özünde bulunduğunu, kapitalizmin özünü oluşturduğunu, kapitalizmde işçi sınıfının sömürüye maruziyetinin nesnel bir zorunluluk olduğunu, sömürüyü ortadan kaldırmak için de kapitalist meta üretimine son verilmesi gerektiğini kanıtlıyor. Kapital bir iktisat kitabı olmakla birlikte, iktisat kapitalizmde üretim ilişkileri zemininde şekillendiği için, aynı zamanda kapitalizmin ağır bir politik eleştirisidir. Zaten bu nedenle Marx kitabın alt başlığını Ekonomi Politiğin Eleştirisi olarak koyuyor.

Marksizm sınıfı üretim ilişkilerinin gelişiminin belli bir aşamasıyla ilişkilendirir ve sınıfları üretim ilişkilerinin belli gelişim aşamaları içinde ayrıştırır. İşin bu yönü Marksizm'in sınıfa bir yapı olarak bakışını gösterir. Ancak sınıfı incelerken Marksizm burada takılmaz ve sınıfı bir toplumsal özne aşamasına taşır. Modern kapitalizm söz konusu olduğunda sömürüyü ortadan kaldırıp, toplumsal gelişimi sağlayacak özne olmak yetisini proletarya sınıfına tanır.

Nitekim Marx 5 Mart 1852 tarihinde Weydemeyer'e yazdığı bir mektupta kendisinin bu konudaki konumunu şöyle tanımlamıştı: "Kendimle ilgili olarak şunu söyleyebilirim ki, modern toplumdaki sınıfların varlığını olsun, aralarındaki savaşımı olsun keşfetmiş olma şerefi benim değildir... Benim yeni olarak yaptığım şundan ibaretti: 1) Sınıfların varlığının,

yalnızca üretimin belli tarihsel gelişim evrelerine bağlı olduğunu, 2) sınıflar savaşımının zorunlu olarak proletarya diktatorasına götüreceğini, 3) bizzat bu diktatoranın bütün sınıfların ortadan kalkmasına ve sınıfsız bir toplumun kurulmasına geçişten ibaret olduğunu göstermek." (aktaran Lenin Vİ 1976: 39).

III- Marksizm'de Kendinde ve Kendisi İçin Sınıf

Yukarıda da belirttiğimiz gibi sınıf salt bir yapı değildir. Çünkü her sınıf kendi özellikleriyle başka sınıfların özelliklerinden yapısal olarak farklılaşarak sınıf olur. Dışarıdan bakılıp, tanımlandığında, sınıflar bu yapısal özellikleriyle resmedilirler. Manzarayı oluşturan üretim araçları mülkiyeti eksenindeki farklılaşmadır. Objektif durum sınıfların varlığı için yeterlidir.

Ancak iş bu kadarla bitmiyor. Marx ve Engels (1976: 110) çok önemli bir gerçekliğe daha işaret etmişlerdi: "Tek tek bireyler, ancak başka bir sınıfa karşı ortak bir mücadele yürütmek zorunda oldukça bir sınıf meydana getirirler. Bunun dışında rekabet içinde birbirlerine düşmandırlar. Bundan başka sınıfın kendisi de bireylere karşı bağımsız hale gelir, öyle ki bireyler kendi yaşam koşullarını önceden hazırlanmış olarak bulurlar, yaşamdaki durumlarını ve bunun yanında kendi kişisel gelişimlerini kendi sınıflarından alırlar, kendi sınıflarına bağımlıdırlar."

Marx'ın yukarıdaki kavramsallaştırması zemininde sınıf kuramının farklı iki temelde geliştiğini de anlamış oluyoruz. Wood (2003: 95) bu durumu "Ya yapısal bir konum ya da toplumsal bir ilişki olarak." diye tanımlıyor.

Bunlardan ilki daha çok akademik sosyolojinin tercihidir. Burada sınıf tıpkı gelir, eğitimin yaptığı gibi toplumu farklı bir eksende daha katmanlandıran ve değişik toplumsal sorunların ve eşitsizliklerin bu eksen üzerinden fotoğraflandığı bir kategori olarak ele alınır.

Wood'a göre ikinci ekol ise Marksizm'e özgüdür. Burada sınıf mücadeleyle oluşum ve gelişim halindeki toplumsal bir öznedir.

Şöyle de denilebilir: Akademik sosyolojik yaklaşım sınıfı Marx'ın kendinde sınıf dediği aşamada dondurarak değerlendirirken, ikincisi sınıfı kendisi için yolundaki toplumsal bir özne olarak görür. Bu Marksizm'dir

ve Marksizm toplumsal bir özne olarak gördüğü sınıfın bir yapı olarak varlığını reddetmez. Kendisi için sınıf, kendinde sınıf ketagorisini içererek aşar.

Buradan hareketle sınıfa bakışları farklılaşan bu yaklaşımlar yapısalcı ve tarihselci olarak nitelenir ve Poulantzas yapısalcı, Thompson ise tarihselci ekolün tipik düşünürleri olarak kabul edilir (So A 1990: 35).

Sınıfın toplumsal bir gerçeklik olarak nasıl ortaya çıktığını somut verileriyle ve en kapsamlı biçimde ortaya koyan araştırmacı, İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu adlı eseriyle, Thompson'dur (2004). Thompson sınıfı bir oluşum olarak tanımlamıştı. Aslında sözünü ettiğimiz eserinde sınıfa kuramsal bir katkısı yoktur. Ancak çok zengin bir tarihsel veri tabanı ile İngiltere'de sınıfın oluşumunu, İngiliz işçi sınıfının neredeyse 300 yıllık mücadele süreci içinde ele alır. Yapısal olarak sınıfı incelemediği ve güncel olarak sınıfın nasıl saptanabileceği gibi noktalara hiç girmediği için Thompson'un yaklaşımını, sınıfı kendisi için sınıf aşamasıyla özdeş görmekle eleştirenler de olmuştur. Ancak, bu görüntünün ortaya çıkış nedeni, O'nun kitabını yazarken benimsediği hedefin sınıfın oluşumunu, kendini ortaya koyuş sürecini izlemek istemiş olmasıdır.

Marksizm'de kapitalist üretim ilişkileri zemininde modern sınıfların ortaya çıkışı ve sınıfların birbirleriyle ilişkileri söz konusu edildiğinde, toplumsal mücadele bağlamında, işçi sınıfına toplumsal bir rol-devrimci görev yüklendiğinde, mutlaka, kendinde ve kendisi sınıf uğraklarına göz atmak gerekir.

Marx bu tanımlamaları ilk kez 1847'de kaleme aldığı Felsefenin Sefaleti eserinde kullandı (s: 183-184). Buna göre bu iki uğrak sınıfın oluşum sürecindeki farklı aşamaları tanımlıyorlardı. Kendinde sınıf büyük sanayinin gelişmesinin zorunlu sonucuydu. İşçiler patronlara karşı haklarını korumak için dayanışmak zorunda kalıyorlardı. Birlik halinde olan sermayenin karşısında işçilerin birlik olması ücretlerin korunması için bile gerekli koşul oluyordu. Hatta işçiler birlik sağlamak uğruna ücretlerinin bir kısmından fedakarlık etmeyi bile göze alabiliyorlardı.

İşte Marx ekonomik koşulların, daha önceden bir halk yığını olan toplamı işçi sınıfı haline getirdiği ve bu yığının kendisini giderek sermaye

sınıfı karşısında farklı bir yapı, kimlik olarak tanımladığı oluşuma kendinde sınıf der.

Kendinde sınıf aşamasında, istemese de, sınıfın içinde yer alan işçi, kendisini, diğer işçilerle, yani nesnel üretim ortamında kardeşi olarak gördükleriyle, böyle görmek zorunda kaldıklarıyla, var olabilmek için dayanışmak zorunda hisseder.

Zamanla, bu kendinde oluşum kendisi için sınıf aşamasına doğru olgunlaşır. Savunduğu çıkarlar bilinçli sınıf çıkarları olur.

Kendinde sınıf aşamasında, işçi sınıfı kendi ücretini korumak, sömürülme derecesini sınırlamak için kendisini diğer işçilerle birlikte olmak zorunda hisseder. Kendisi için sınıf aşamasında ise sınıf olarak kurtuluşunun, hatta ekonomik haklarını koruyup, geliştirebilmesinin bile politik mücadele vermeye bağlı olduğunu anlamaya başlar.

Artık yürütülen mücadele politik mücadeledir. Kendisi için işçi sınıfı, kurtuluşunun rejim değişikliğine bağlı olduğunun farkındadır. Bu, sınıfın farklı bir düzene olan ihtiyaç beyanıdır. Bu özlemin mutlaka sosyalizm içeriğinde olgunlaşmış olması gerekmese de işçi sınıfı bilinç olarak düzen dışına taşmaktadır.

Dolayısıyla, Marx'ta kendinde sınıf daha çok ekonomik sömürünün zorunlu sonucu olarak ekonomik bilince sahipken ve daha çok bir yapı durumunda iken, kendisi için sınıf esas kurtuluşunun düzen değiştirecek bir devrimde olduğunun bilincindeki toplumsal aktördür. Böylece, kendinde sınıf bir oluşu, mücadele halindeki kendisi için sınıf ise toplumsallığı ifade eder.

Sınıf, nesnel bir toplumsal yapı olarak, kendini tanıma, kendi çıkarları çevresinde örgütlenme, kendisini mücadele olarak kurma aşamasına geçememiş olsa da vardır.

Bir yapı olarak sınıf, yani kendinde sınıf ile bir toplumsal ilişki, bir mücadele gücü olarak sınıf, yani kendisi için sınıf arasında diyalektik bir birlik vardır. Karşılıklı ilişkileri kapitalist toplumsal ekonomik formasyonun değişik aşamalarında farklılık gösterse de, biri varsa diğeri mutlaka vardır.

Bir yapı olarak sınıfa her zaman, en alt düzeyde olsa bile, bir oluşum

hali, bir bilinç düzeyi, bir mücadele biçimi eşlik eder. Tersi ise zaten doğrudur: Bilinçli bir sınıf zaten kendisini yapısal olarak ortaya koyan, tanıtan, kabul ettiren toplumsal bir yapıdır.

Buradaki kendinde ve kendisi için sınıf biçimindeki kategorizasyonun belli ölçülerde gerçekliğe karşılık geldiği, belli ölçülerde ise bu gerçekliği kavramsallaştırma çabasına bağlı olarak ortaya çıkan soyutlama olduğu açıktır.

Kapitalist üretim ortamında bir yapı olarak sınıfın ortaya çıktığı en ilkel koşullarda, işçilerin işliklerde, manifaktür düzeninde ya da fabrikada bant üzerinde çalışmaya başladıkları ilk işçileşme anında bir yapı olarak sınıf kategorisinin ortaya çıkmış olmasının ötesinde, bilinçli bir özne olarak sınıf da şekilleniyor demektir. İşçi, çalıştığı ortamda kendisiyle ortak kaderi paylaşan diğer işçilerle birlikte, patron gerçekliğinin ve bu gerçekliğin kendisininkiyle tamamen zıt olanakları ifade ettiğinin ayırdına varmaya başladığında, kendi kaderdaşlarıyla ortak hareket etmesinin kendi çıkarına olduğunun da farkına varıyor ve bu dayanışma ilişkisini en ileri noktalara taşımanın gerekliliğini hissetmeye başlıyor demektir.

O halde, en ilkel düzeyde bile olsa, bu noktada da kendinde sınıfın, kendisi için olmak bakımından kimi özellikler taşıdığından söz edilebilir. Yani her sendikal mücadelede, her işçi birliğinde, ekonomik hedeflerle ortaya çıkmış her dayanışmada kendisi içinleşme boyutunda olgunlaşmakta olan bir toplumsallık da vardır.

Ancak toplumsal gerçeklik, bu aşamadaki sınıfın, daha çok kendinde olduğunu da gösterir. Buradaki kesme noktası, sınıfın, içindeki tek tek bireyler ölçeğinde kabul görmüş, sindirilmiş olmasa da, toplam yapı olarak kaderinin siyasetle ilişkisili olduğunu anlamaya başladığı aşamadır.

Kısaca, kendinde ve kendisi için sınıf sürecinde bir süreklilik ve kopuş söz konusudur. Süreklilik yapı olarak sınıf gerçekliği üzerine otururken, kopuş kendisine dayatılanı ret edebilme noktasındadır.

Burada ret edilenden kasıt, düzendir, sömürü mekanizmalarının rejim boyutundaki organizasyonunun kabul edilmemesidir. Böyle bakıldığında kendisi için sınıf aşamasının da kendi içinde farklı düzeylerdeki bir olgunlaşmayı çağrıştırdığı açıktır. Bu olgunlaşmanın bir ucunda, aşama

aşama, sömürünün sorumlusu olarak görünen bir işverenin, bir partinin, bir hükümetin, bir devlet aygıtının reddedilmesi yetisi varken, diğer ucunda sosyalizm talebi bulunur.

Böyle bakıldığında şu da ortaya çıkmış oluyor: Sınıfı bir yapı olarak tanımak, onun kendisi içinleşmesi potansiyelini görmezden gelmek değildir. Böylesi tam olarak siyasal sınıf mücadelesinin reddedilmesi ve ilginin tümüyle akademik bir ölçeğe sınırlanması anlamına gelir.

Tersinden ise durum şöyledir: Esas olanın işçi sınıfının kendisi içinleşmesi ve kaderini değiştirecek eylemlilik içine girmesi olduğunu düşünmek, kendisi için hareketlenen toplumsallığın üzerinde şekillendiği yapının görülmesini engellememelidir. Aksi halde, sınıf yapısı içindeki farklılaşmanın, çeşitlenmenin, sınıfın hareket ve mücadele gücünü nasıl etkileyebileceği görünmez olur. Bu, siyaset ve değişim adına toplumsallığa vurgu yapanların, kendilerini, ister istemez, siyasetsiz bırakmaya mahkum etmelerine yol açar.

Bu haliyle, kendinde sınıfın akademik sosyolojinin nesnesi, kendisi için sınıfın ise siyasal mücadelenin öznesi olduğu söylenebilir.

Bu diyalektik ilişkiyi yapısalcılık (sınıfı mücadele potansiyeli olmayan sosyolojik bir yapı olarak el almak) ya da öznelcilik (ancak mücadele ediyorsa, ortada siyasal bilinçli bir oluşumdan söz edilebilecekse ona sınıf denilebileceğini ileri sürmek) olarak tanımlanabilecek taraflara doğru bükmeye çalışmanın hiçbir anlamı bulunmuyor. Bükmek diyalektiğin ihlal edilmesi, metafizik anlamına geliyor.

Sınıfı salt bir yapı olarak görmek, ne kadar ondaki mücadele potansiyelini yok saymak ve etmeye çalışmak anlamına geliyorsa, ancak mücadele halindeyse varlığından söz edilebileceğini iddia etmek de toplumsal mücadele düzeyinin düştüğü konjonktürlerde sınıfı yok saymak-yok etmek, daha doğrusu mücadelenin nesnel koşullarını atlamak anlamına gelir.

Her ikisi de istense de istenmese de kötü sonuçlara götürür. Bilimsel olarak da, siyasal olarak da.

Marksizm'in sınıfı ilişkisellik bağlamında tanımlayan yaklaşımını ifrat noktasına taşıma eylemi açısından Bourdieu örnek olarak verilebilir. Çünkü Bourdieu sınıfın varlığının politizasyonuna bağlı olduğunu belirte-

rek objektif koşulları neredeyse ihmal eder, siyasallık düzeyi düşük olduğunda sınıfı neredeyse yok sayar. Bu anlamda "aşırı" Marksist iken, sınıf tanımlamasına eğitimle kazanılan kültürel donanımı ekleyerek Weberci bir çizgiye de savrulur. Bourdieu ayrıca sınıfı mücadele boyutunda tanımlarken, buradan kolektif sınıf mücadelesini değil, bireylerin sahip oldukları kültürel donanımı geliştirmek için verecekleri mücadeleyi anlar (Paretskaya A 2004). Bütün bu nedenlerle, Bourdieu yeni Marksist'ten daha çok post Marksist nitelemesini hak etmektedir.

Marx ve Engels'in bireylerin ancak mücadele sürecinde sınıf meydana getirebilecekleri yönündeki vurguları kendisi için sınıf aşamasına yöneliktir ve bu aşamaya ulaşılamadığı taktirde nesnel sınıf yapısının, bireylerin iradelerinden tamamen bağımsız olarak, bireylerin yaşamlarını belirleyeceğini saptar. Bu da zaten bir nesnel yapı olarak sınıfın tanınmasını ifade eder.

Marksizm'in "kendisi için" vurgusunun işçi sınıfını ilgilendirdiği açıktır. Çünkü kapitalist sınıf üretim araçları sahipliği üzerinden artı değer elde ederken, üretim süreci içinde hiçbir planlamaya gerek kalmaksızın bile bu sömürü düzeninin süreklileştirilmesinin yollarını aramak zorundadır. Burjuvazi her zaman kendisi için bir sınıftır. Hep örgütlüdür ve mücadele içindedir. Üretim hattının organize edilmesi gibi teknik işler bile emek maliyetinin düşürülmesi ve işçi sınıfının disipline edilmesi amacına yöneliktir. Burjuvazinin gündelik teknik işleri bile siyasidir. Dolayısıyla sömürü düzeninin sonlandırılması için bir araya gelip mücadele etmesi gereken sınıf, yani kendinde ve kendisi için boyutlarının ayrıştığı sınıf işçi sınıfıdır.

Sınıfın kendisi için aşamasına ulaşamadığı durumda da sınıf vardır, ancak sınıfın bu aşamadaki varlığı kendi nesnel koşullarına teslim olmuş olmakla tanımlıdır.

Kendinde sınıf sınıfın iktisadi nesnelliğine ilişkin iken, kendisi için sınıf sınıfın toplumsal gerçekliğine ilişkindir. Kendinde sınıfın toplumsallığı ise sömürüye boyun eğmişliğidir. O halde kendinde sınıf yapıdır ve kendisi için sınıf politiktir.

Kısacası teslim olmuş olsa da sınıf bir gerçekliktir. Bu gerçekliğin için-

de, kendini tanıma, karşıt sınıf karşısında var olma ve mücadeleye girme boyutlarıyla politikleşme potansiyeli sürekli vardır. Kendindelik işçi sınıfı yapısı için görece bir durum oluşturur.

İşte Lenin'in sınıf tartışmalarına esas katkısı işçi sınıfının kendisi içinleşme sürecine ilişkin olarak gerçekleşmişti. Lenin Ne Yapmalı adlı eserinde (1902) işçi sınıfının kendi iç dinamikleriyle kendisi içinleşme, siyasallaşma sürecini tamamlayamayacağını saptamıştı. Sınıflar arasındaki çatışmalı ortam, ki tümüyle nesneldir ve kapitalist üretim ilişkileri zemininde ortaya çıkar, sınıfların olgunlaşmasına katkı koysa da, işçi sınıfının siyasi gelişimi açısından bu etki tümüyle yetersizdir. Lenin sınıfın oluşumunda, sınıfın öncü gücü olan partinin, eğitici, ayrıştırıcı, örgütleyici, kısacası bilinç taşıyıcı rolünü belirler. Sınıf kendiliğinden oluşmaz. Sınıf oluşumunda siyasal mücadele esastır, bunun merkezinde de parti durur. Parti, sınıfa, sınıfın kendindeki yapılanmalarıyla temas da ederek, dışarıdan bilinç taşır.

IV- Marksizm'de Sınıflar

Daha önceki bölümlerde de değindiğimiz gibi Marx'ta ve Marksizm'de kuramsal bir sınıf incelemesi yoktur. Sınıf, kapitalist üretim ilişkilerinin, artı değer sömürüsünün anlaşılması ve sınıf mücadelesinin ve devrimin örgütlenmesi bağlamlarında ele alınan bir yapı ve toplumsal ilişki öznesidir.

Buna karşılık Marx ve Engels daha Komünist Manifesto'da (Manifesto'nun 1888 tarihli İngilizce baskısının Burjuvalar ve Proleterler başlıklı alt bölümün hemen başına Engels tarafından eklenmiş olan dipnotta) kapitalizmin temel iki sınıfını burjuvazi ve proletarya olarak belirlerken, bu iki sınıfın tanımlarını da net olarak yapmışlardır. Bu bir yapı olarak sınıf tanımıdır: "Burjuvazi ile kastettiğimiz, üretim araçlarının sahipleri olan ve ücretli emekçiyi çalıştıran kapitalist sınıfıdır. Proletarya ile kastettiğimiz, hiçbir üretim aracına sahip olmamaları yüzünden yaşayabilmek için işgücünü satmak zorunda olan modern ücretli emekçiler sınıfıdır." (s: 42)

Tanımda kesinlikle net olan noktayı vurgulayalım: Marx ve Engels açısından burjuvazi ile kapitalist sınıf ve proletarya ile ücretli emekçiler

sınıfı eş anlamlıdır.

Burjuvalar ve Proleterler bölümünün hemen izleyen paragraflarından birisinde ise burjuvazi ve proletarya biçimindeki kutuplaşmanın modern toplum açısından sınıfsal yalınlaşmanın sonucu olduğu da saptanır: "... çağımızın, burjuvazi çağının, ayırt edici özelliği, sınıf karşıtlıklarını yalınlaştırmış olmasıdır. Bir tüm olarak toplum, gittikçe artan biçimde, iki büyük düşman kampa, doğrudan birbirlerine karşı duran iki büyük sınıfa bölünmektedir: Burjuvazi ve proletarya." (s: 43)

Burada dikkat çekilen yalınlaşma ve bununla bağlantılı biçimde şekillendiği ifade edilen kutuplaşma, feodal üretim tarzındaki ara sınıfların, üretim araçlarının gelişmesiyle ilişkili biçimde proletaryanın saflarına doğru iteklenmesi sonucunda ortaya çıkar.

Demek ki, modern kapitalizm temel olarak iki sınıfla karakterizedir ve bu yapı giderek belirginleşmekte, eski toplumsal formasyonların ara sınıfları belirsizleşmekte, kutuplaşma tanımlayıcı hal almaktadır.

Manifesto'da kutuplaşma ve yalınlaşmanın daha da artacağına ilişkin beklentiler de vardır. Böylece sınıfsal çelişkiler de artacaktır. Bu saptamalar devrimci anlamda olumlu bakışı beslemektedir.

Sonraları Marx ve Engels'in bu beklentilerinin gerçekleşmediği, sınıfsal yapının burjuvalar ve proleterler olarak kutuplaşmadığı gibi, tam tersine, bu iki sınıf arasındaki ara sınıf bölmesinin çeşitlenerek genişlediği, daha da ötesinde üretim araçlarından yoksun bulunan emekçi sınıfın kendi içinde, kapitalist üretim ilişkilerindeki çeşitlenmeye ve hizmetler sektöründeki genişlemeye bağlı olarak ara tabakalar ürettiği belirtilmiştir.

Yukarıdaki saptama doğrudur ve biz bu noktayı daha sonra ayrıntılı olarak tartışacağız. Ancak şu anda bir şeyi belirtmemiz gerekiyor: Marx ve Engels'in sınıf yapısının yalınlaşacağı beklentisine yönelmeleri, içinde bulundukları koşullar nedeniyle son derece olağandı. Burada kendilerine yöneltilecek eleştiri, ancak, kapitalizmin daha sonraki dönemde meyledeceği gelişim dinamiklerini yeterince net biçimde öngörememiş olmaları şeklinde olabilir.

Marx ve Engels, kapitalizmin çok hızlı biçimde olgunlaştığı, içsel çe-

lişkilerinin keskin sınıf çatışmaları biçiminde görüntülendiği, işçi sınıfı militanlığının yüksek olduğu bir dönemde yaşadılar.

Tarım hızla toplumsal-ekonomik yaşamdaki önemini yitiriyordu. Köyler boşalıyor, nüfus kontrolsüz biçimde kentlere yığılıyor, sanayi kentlileşen nüfusun bir kısmını emiyor, bir kısmını ise yedekte tutuyordu. Manifaktürden, fabrika tipi üretime doğru hızlı bir dönüşüm vardı. Sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi üretim ölçeğinin büyümesine yol açıyordu. İşçi sınıfı başlangıçta tümüyle örgütsüzdü. Burjuvazi temel amacı olan kar maksimizasyonuna ulaşabilmek için mutlak sömürü mekanizmalarını sonuna kadar kullanıyordu. Çalışma saatlerinin uzunluğu, emek yoğunluğunun şiddeti, çalışma koşullarının kötülüğü kısa süre içinde işçilerin kendiliğinden tepkilerine, bu tepkilerin işçi birliklerinde ve giderek sendikalarda örgütlenmesine yol açtı. İşçi sınıfı partileri ortaya çıktı. 19. yüzyıl Avrupa'sı 1830'lardan başlayarak sonuna kadar işçi sınıfı eylemlerinin sarstığı bir coğrafya halini aldı.

Manifesto tam da işçi sınıfı mücadelesinin tepe noktasında ve bu mücadeleye yol göstermek, rehberlik etmek üzere yazılmıştı.

Böyle bir ortamda kapitalizmin nesnel yasaları ve sınıfları üzerine çalışanların temel çelişkilerden, bu çelişkilerin uzlaşmaz niteliğinden, şiddetli sınıf çatışmalarından etkilenmemeleri olanaksızdı. Gerçekten de toplumsal sınıflar arasında, hem yapı hem de bilinçteki ayrışma bakımından, tam bir kutuplaşma vardı. İşçi sınıfının mücadele potansiyeli kısa süre içinde sosyalist bir devrimin gerçekleşeceği beklentisini besliyordu.

İşte Manifesto'da sınıf yapısıyla ilişkili olarak kaydedilen saptamalar böyle bir ortamın içinde yazıldılar. Marx ve Engels'in o ortam içinde tanımlanan türden "kaba" saptama ve beklentiler içine girmiş olmaları normaldi.

Öte taraftan, Marx'ın Manifesto dışındaki, daha "nesnel" eserlerinde kapitalizmin sınıflı yapısında orta sınıfları saptadığını da görüyoruz. Örnek olarak Artı Değer Teorileri adlı eseri verilebilir. Marx burada orta sınıflar içine küçük üreticileri, küçük burjuvaziyi, pazarlama, satış işleriyle uğraşanları, aracıları (toptancılar, dükkan sahipleri, spekülatörler), yöneticileri, denetçileri (yani sermaye adına kumanda edenler), muhase-

becileri, sekreterleri, hukukçuları, gazetecileri, ruhban sınıfı, ordu görevlilerini ve polisi dahil eder (Marx K 1998).

Yani durum şöyledir: Politik amaçla yazılmış Manifesto'da sınıflar yalın halde ele alınarak, işçi sınıfının tarihsel işlev ve görevleri öne çıkarılmış, bilinçli olarak sadeleştirme yapılmıştır. Buna karşılık başka eserlerde kapitalizmin renkli sınıfsal yapısı daha nesnel olarak tarif edilmiştir. Kapital'de de durum böyledir. Ancak Manifesto'daki sınıfsal sadeleşme beklentisinin Marx ve Engels'te (kimi kez daha belirgin, kemi kez de daha örtük biçimde) genel olarak var olduğu söylenebilir.

Şimdi, Marx'ın sınıf olgusunu kuramsallaştırmaya yöneldiği ve tamamlanmamış durumda kalan Kapital'in (1978) son bölümüne gelebiliriz.

Kapital'in 52. yani sonuncu bölümü Sınıflar başlığını taşıyor ve yalnızca iki sayfalık bir hacim tutuyor.

Bu çok kısa bölümün ilk cümlesi şöyledir: "Gelir kaynakları, sırasıyla, ücret, kar ve toprak rantı olan, sırf emek gücü sahipleri, sermaye sahipleri ve toprak sahipleri, başka bir deyişle, ücretli-emekçiler, kapitalistler ve toprak sahipleri, kapitalist üretim tarzına dayanan modern toplumun üç büyük sınıfını oluşturur." (s: 923)

Yukarıdaki tanımda önemli bir noktaya dikkat çekmek gerekiyor. Marx sınıfları tanımlamaya, yukarıdaki cümlenin ilk kısmında, bölüşüm ilişkileri üzerinden başlıyor, ancak ikinci kısımda bölüşüme konu oluşturan zenginliğin üretildiği üretim ilişkileri zeminini temel alarak tanımı tamamlıyor.

Marksizm'de sınıf tanımının esası budur. Sınıflar üretim ilişkileri içinde, üretim araçlarıyla kurdukları ilişki ekseninde ortaya çıkarlar. Marksizm de sınıfı bu gerçekliği içinde kavrar. Buna ilişkin şu cümleler de Kapital'in son cildinden: "Şimdi bir de bölüşüm ilişkileri denilen şeyi görelim. Ücret, ücretli emeği öngörür, kâr da sermayeyi. Bu belirli bölüşüm biçimleri, demek ki, üretim koşullarının belirli toplumsal nitelikte olmalarını ve üretimi yürütenlerin arasında belirli toplumsal ilişkiler öngörür. Özgül bölüşüm ilişkileri, böylece, özgül tarihsel üretim ilişkilerinin ifadesinden başka bir şey değildir." (s: 920)

Marx hemen izleyen paragrafta, bir anlamda Manifesto'da saptamış ve

beklemekte oldukları yalınlaşmaya bir düzeltme yapar ve kapitalizmin en üst ve klasik biçimde gelişmiş olduğu İngiltere'de bile sınıflardaki tabakalaşmanın, en saf biçimi içinde görünmediğini belirtir: "Burada bile, orta ve ara tabakalar (kentlerdekine göre kırsal bölgelerde çok daha az olmakla birlikte) her yerde sınır çizgilerini silikleştirmiştir."

Bu düzeltmenin işçi sınıfının 1848 devrimleri sonrasındaki yenilgisinin etkisiyle ve sınıfsal yalınlaşmanın en azından beklenen boyutlarda ortaya çıkmamış olmasına bağlı olarak yapıldığı da kesindir. 1848 sonrasında Avrupa devrimleri 1852 itibariyle yenilmişti. 1860'lara kadar işçi sınıfında herhangi bir önemli hareketlilik gözlenmemişti. 1871 Paris Komünü deneyimi, işçi sınıfının gelişmemişliğiyle bağlantılı olarak üç ay içinde büyük bir şiddetle bastırılmıştı. Paris Komünü'ne de rehberlik etme görevini üstlenmiş bulunan Enternasyonal daha Marx'ın yaşadığı dönemde dağılmaya yüz tutmuştu. Kapitalizm, yerel ölçekte kısa süreliğine kaybedebilse de, en azından bir dünya sistemi olarak yaşayabileceğini kanıtlıyordu. Sermaye birikimindeki yükseliş, uluslararası sermaye yatırımlarının artması, şirketlerdeki büyüme, doğal olarak üretimin yapısını, sektörel ve mesleki çeşitlenmeyi de beraberinde getiriyordu.

Bütün bu gelişmeler ara sınıfların direngenlik ve çeşitliliğini koşulluyordu.

Ancak ara sınıfların varlığı ve kapitalist üretim sürecinde kapladıkları alan Marksist sınıf yaklaşımını değiştirmez. Marksist sınıf tanımı üretim ilişkileri içinde üretim araçları mülkiyeti ekseninde yapılır. Haliyle bu durum, sonradan üretici güçler ve üretim ilişkileri ne kadar karmaşıklaşmış olursa olsun, karşımıza yine Marx'ın saptadığı iki temel sınıfı çıkarır: Burjuvalar ve proleterler, kapitalistler ve ücretli emekçiler.

Bundan gayri ortada yer alan sınıfların konumlarının Marksizm'in yine aynı kriterinin (üretim araçları mülkiyeti) dikkate alınması koşuluyla tanımlaması gerekir.

Marx'ın kendi özgün sınıf tanımı içinde ücretli emek gücünün niteliği, yaptığı iş, üretim sürecinde üstlendiği teknik görevler gibi "ayrıntıların" yeri yoktur. Marx'ta örneğin üretken ve üretken olmayan gibi emek gibi soyutlamalar vardır ve örneğin Poulantzas (1975: 209-326) işçi sınıfı tanı-

mında bu ayrıma belirleyici yer verir, ancak Marx'ın kendi sınıf tanımında emeğin üretken olup olmaması kriter değildir.

Poulantzas'ta işçi sınıfını belirleyen temel kriter emek gücünün üretken olup olmadığıdır. Üretken emek doğrudan artı değer üreten emek gücüdür. Poulantzas'ta emeğin üretkenlik kriteri sınıf içi ayrıştırma ekseni olmanın ötesine taşmış ve işçi sınıfını tanımlayacak derecede ontolojik önem kazanmıştır: Üretken olmayan emek işçi sınıfına dahil edilmez. Böylece sermayenin dağıtımında, ticarette, bankacılık sektöründe istihdam olan emek gücü üretken olmaması münasebetiyle işçi sınıfının içinde yer almaz. Aynı şekilde hekimlerin, avukatların emeği de üretken değildir.

Burada üretken emeği doğrudan artı değer üretimiyle sınırlayan bir yaklaşım vardır. Poulantzas üretken emek derken yalnızca imalat sektöründe yer alan ve çoğunlukla maddi mal üretimini gerçekleştiren emek sektörlerini kasteder.

Öte yandan az önce de değindiğimiz gibi, emeğin üretken ve üretken olmayan biçimindeki farklılaşmasının, Marx'ın sınıf tanımında yeri yoktur. Bunun nedeni Marx'ın, emeğin üretkenlik boyutundaki tartışmaları kolektif emek kavramıyla birlikte ele almış olmasıdır.

Marx Kapital'in 1. cildinin Mutlak ve Nispi Artı Değer Üretimi başlığını taşıyan 16. bölümünde, birey olarak tek işçi ile işçi sınıfının üretim sürecindeki emeğinin farklı şekilde ele alınması gerektiğini belirtir. Tek bir işçi söz konusu olduğunda ve işçi üretimi tek başına gerçekleştirdiğinde o üretim süreci için kafa ve kol emeği birleşmiştir. Sonraki dönemde ise; "... bunlar birbirlerinden ayrılırlar, hatta can düşmanı olurlar. Ürün, bireyin doğrudan ürünü olmaktan çıkar ve kolektif emekçinin ürettiği toplumsal bir ürün, yani her biri, emek konusu üzerindeki işlemlerin az ya da çok bir parçasını yapan bir emekçi topluluğunun ortak ürünü halini alır. Emek-sürecinin bu ortaklaşa (cooperative) niteliği, gitgide daha belirli hale geldikçe, bunun zorunlu sonucu olarak, bizdeki, üretken emek ve bunu sağlayan üretken emekçi kavramı genişlik kazanmış olur. Üretken biçimde çalışmak için artık el ile çalışmanız da gerekmez, kolektif emekçinin bir parçası olmanız, onun yerine getireceği alt işlevlerden bir

tanesini yapmanız yeterlidir. Üretken emeğin yukarıda verilen ilk tanımı, yani maddi nesnelerin üretiminin asıl niteliğinden çıkartılan tanımı, bütünüyle alındığında, kolektif emekçi için de hala doğrudur. Ama onu oluşturan üyeler teker teker alındığında artık geçerliğini yitirir." (s: 519-520)

Marx'ta kolektif emek süreci içindeki her emek üretkendir.

Kapitalist üretim yalnızca meta üretimi değil, kapitalist için artı değer üretimidir. Bu nedenle Marx açısından kapitalist için artı değer üreten emekçi üretkendir: "Maddi nesneler üretiminin dışında kalan bir alandan örnek alırsak, bir öğretmen, öğrencilerin kafaları üzerinde emek harcamasının yanı sıra, eğer okul sahibini zenginleştirmek için de eşek gibi çalışıyorsa, üretken bir emekçi sayılır. Okul sahibinin, sermayesini, sosis fabrikası yerine öğretim fabrikasına yatırmış olması hiç bir şeyi değiştirmez. Demek, oluyor ki, üretken emekçi kavramı, yalnızca, iş ile yararlı etki arasındaki, emekçi ile emek ürünü arasındaki bir ilişkiyi anlatmakla kalmıyor, aynı zamanda, tarihsel gelişmeden doğan ve işçiye, doğrudan doğruya artı-değer yaratma aracı damgası vuran özgül bir toplumsal üretim ilişkisini de anlatıyor." (s: 519). Bu satırlar Poulantzas'ın sınıf tanımında kullandığı kriterin Marksist olmadığını gösterir.

Poulantzas gibi yazarların üretken olmayan diye sınıfladıkları emek kategorilerinin önemli bir kısmı Marx tarafından, tamamen işlevsel bir bakış açısıyla, üretken olarak kodlanmıştır. Sınıfı belirleyen tek kriter üretim araçları mülkiyeti karşısındaki konumlanıştır. Marx için üretim ortamının kolektif niteliği önemlidir. İşçi, üretken olmayan emek sunuyor olsa da, işçi sınıfının kapitalist için artı değer üretimine katkıda bulunan bireyi olarak, kolektif emeğin kapsamı içindedir (Belek İ 1999: 226).

Marx'ta hangi emek kategorilerinin üretken hangilerinin üretken olmadığı konusu net olmasa da işçi sınıfı tanımı söz konusu olduğunda ve kolektif işçi-emek kategorizasyonunun katkısıyla bu eksenin önemini yitirdiği ortadadır.

Burada şunu da saptayalım: Yukarıda Marx'ın kapitalizmde sınıfsal yapının yalınlaşmasıyla ilişkili olarak ortaya koyduğu burjuvazi-proletarya şematizasyonunun, kapitalist üretim ilişkilerinin esnekleşme yönündeki "yaratıcılığını" gözden kaçırdığını belirtmiştik. Bu eksikliğin Kapital dö-

neminde kolektif emek ve işçi tanımlarıyla kuramsal düzeyde aşılmakta olduğu da görülüyor.

Çünkü kolektif işçi kavramı, kapitalist üretimi bir bütün olarak gören, meta üretimi sürecindeki emek çeşitliliğini saptayan ve içeriği güncel teknik gelişmeler üzerinden çeşitlenerek, genişlemeye elverişli bir kategoridir.

V- Marksizm'e göre işçi sınıfı neden tek devrimci sınıftır?

Kapitalizmi konuştuğumuza, kapitalizmin iki temel sınıfının burjuvazi ve proletarya olduğunu saptadığımıza, kapitalizm sömürücü bir toplumsal yapıya sahip olduğuna ve sömürünün kaldırılması hiç sorgulanamayacak insani bir hedef olduğuna göre, sömürünün yok edileceği toplumsal devrimi kimin yapacağı sorusunun sorulması son derece mantıklıdır.

Yani özne kimdir?

Marksizm özneyi kişisel ölçekte değil, toplumsal-sınıfsal ölçekte ele alır. Doğrusu da budur.

Marx en başından itibaren, devrimci özneyi işçi sınıfı olarak gördü ve bu yanıt için kesin gerekçeler ileri sürdü. Yine daha Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi kitabında "Öyleyse Alman kurtuluşunun olumlu olanağı nerede yatıyor ?" sorusu hakkında yazdıkları şunlardı: "Radikal zincirlere vurulmuş bir sınıfın,....., bütün toplumsal sınıfların yıkılmasını oluşturan bir toplumsal sınıfın, acılarının evrenselliği ile evrensel bir niteliğe sahip bulunan ve özel bir haksızlığa değil ama haksızlığın kendisine uğratıldığı için özel hak istemeyen, artık tarihsel bir nitelikle değil ama yalnızca insanal nitelikle övünen, Alman siyasal rejiminin salt siyasal sonuçlarıyla değil ama tüm ön koşulları ile de çelişen bir alanın, son olarak kendini toplumun bütün öteki alanlarından kurtarmadan ve dolayısıyla toplumun bütün öteki alanlarını kurtarmadan kendini kurtaramayan, kısacası, insanın bütünsel yitimi olan ve öyleyse insanın bütünsel bir yeniden fethi olmadıkça kendini yeniden fethedemeyen bir alanın oluşmasında yatıyor. Toplumun özel bir sınıf içinde gerçekleşen bu yıkımını, proletarya oluşturuyor." (s: 207-208)

Özne proletaryadır.

Marx, Alman İdeolojisi'nde şöyle devam ediyor: "Üretici güçlerin geliş-

mesinde öyle bir aşama gelir ki, bu aşamada, mevcut ilişkiler çerçevesi içinde ancak zararlı olabilen, artık üretici güçler olmaktan çıkıp yıkıcı güçler haline gelen (makine kullanımı, para) üretici güçler ve dolaşım araçları doğar ve bu bir önceki olaya bağlı olarak, kazançlarından yararlanmaksızın toplumun bütün yükünü taşıyan, toplumdan atılmış ve zorunlu olarak, bütün öteki sınıflara karşı en açık muhalefet durumunda bulunan bir sınıf doğar, bu sınıf toplum üyelerinin meydana getirdiği bir sınıftır, köklü bir devrim zorunluluğunun bilinci, komünist bir bilinç olan ve elbette ki kendileri de bu sınıfın durumunu gösterdikleri zaman başka sınıflarda da oluşabilen bu bilinç, bu sınıfın içinden fışkırır." (s: 72)

Şimdi bazı ana başlıkları belirginleştirelim: İşçi sınıfının devrimci gücü kapitalist üretim ilişkilerinden kaynaklanır. Çünkü bu düzen üretici güçleri geliştirmiş, verimliliği artırmıştır, ama aynı zamanda sömürücüdür ve üretici güçlerin gelişimini bir noktadan sonra kapitalistlerin kar çıkarına feda etmektedir. Kapitalist toplum içindeki temel karşıtlık toplumsal zenginliği üreten işçi sınıfı ile üretim araçlarına sahip bulunan burjuvazi arasındadır. Bu karşıtlığı, karşıtlığı üreten kapitalist üretim ilişkileri zemininde herhangi bir biçimde ortadan kaldırmak olanaklı değildir. Yapısal bir çelişkiden söz ediyoruz. Çelişki ancak yapının yok edilmesiyle çözülebilir. İşçi sınıfı kendi üzerindeki sömürüyü ortadan kaldırmak yönünde devrimcidir. İşçi sınıfının devrimciliği sömürü mekanizmalarını ortaya çıkaran kapitalist üretim ilişkilerine karşıdır. Devrimci misyon kapitalizmin yıkılmasının ötesinde bütün çalışma düzeninin, üretimle elde edilen zenginliklerin paylaşımının yeniden organize edilmesine yöneliktir. İşçi sınıfı devrimci misyonuyla kapitalizmi devirirken, kapitalizme ait olan bütün sınıfsal yapıyı da, bu arada burjuvaziyle birlikte kendisini de ortadan kaldırır. İşçi sınıfı devrimciliği aynı zamanda kendisine yöneliktir. Salt kendisi için değil, genel toplumsal çıkarlar uğrunadır. Kendi devrimci misyonunu kendisine yönlendiren başka hiçbir sınıf olmadığı için işçi sınıfı devrimcidir. İşçi sınıfı sınıfsal değil, toplumsal bakıp, davrandığı için devrimcidir.

İşçi sınıfının devrimci misyonu kapitalizmi ve bu arada bütün toplumsal sınıflarla birlikte kendisini ortadan kaldırmayı ve yeni bir toplum düzeni

kurmayı hedefler. Burada Yurtsever'in yerinde vurgusunu da aktaralım: "İşçi sınıfının devrimci misyonu eski sınıfı devirmekle, siyasi bir devrim gerçekleştirmekle sınırlı değildir. Yeni toplumda yönetici olacak, yeni toplumsal düzenin kurulmasına önderlik edecek olgunluğa da erişmesi gerekiyor." (1992: 58)

İşçi sınıfının devrimciliği kendisinin yaşamakta olduğu dar, kesimsel sorunlarla ilişkili değildir. Tam tersine işçi sınıfı yaşadığı toplumsal sorunları dar bir perspektiften görürse, bu sorunların üretim ilişkileriyle olan ilişkisini kavrayamazsa, kapitalizmin dünyayı ve diğer sınıfları da ilgilendiren sorun üreten yapısını çözmeye yönelemezse zaten devrimci de olamaz. Ancak kapitalist üretim ilişkilerinin işçi sınıfını kapitalizmle hesaplaşmaya zorlayan nesnel yapısı, işçi sınıfının bu nesnel yapının gereği olarak kendi isteği ve iradesi içinde yüklendiği konum, onu devrimci kılar. "Çözümün kendisi ise ancak proletaryanın eylem ve davranışının meyvesi olacaktır." (Lukacs G 2006: 142). Bu misyonun yerine getirilip getirilemediği tamamen ayrı bir meseledir ve siyasi mücadelenin konusudur.

Anlaşıldığı gibi, işçi sınıfının devrimciliği sahip olduğu ya da olamadığı yaşamsal olanakların miktarıyla da ilişkili değildir. Önemli nokta egemen sınıf olan burjuvaziyle nesnel karşıtlığıdır. Bu karşıtlık işçi sınıfını ne ise o yapan bağlamdır. Sömürüye karşı olmak, bağlamı yıkmayı, yani sınıf olarak kendisini de ortadan kaldırmayı ve gerçek bir toplumsallaşmayı gerektirir:

"Bugüne dek toplumda üste çıkan bütün sınıflar, ele geçirdiği üstün durumlarını, toplumu büyük ölçüde kendi mülk edinme koşullarına bağımlı duruma getirerek sağlamlaştırmaya çalışmışlardır. Proleterler ise, daha önceki mülk edinme biçimlerini ortadan kaldırmadan toplumun üretici güçlerine egemen olamazlar. Onların güven altına alacak ve sağlamlaştıracak hiçbir şeyleri yoktur, onlara düşen, bireysel mülkiyetin bütün güvenlik ve güvencelerini ortadan kaldırmaktır." (Mark K, Engels F 1994: 55).

Proletaryayı devrimci yapan üretim araçlarından yoksunluktur. Üretim araçlarının mülkiyetine şu ya da bu derecede sahip olan sınıflar ya üretim

araçlarının gelişmesi ve sermaye merkezileşmesi sürecinde burjuvazi tarafından yok edilirler ya da burjuvalaşırlar. Bu durum proletarya dışındaki sınıfların neden sömürüyü ortadan kaldıramayacakları sorusunun yanıtını oluşturur.

Kapitalist üretim ilişkileri var oldukça, sanayi ne denli gelişirse gelişsin, sermaye ne denli merkezileşirse merkezileşsin yok edilemeyecek tek sınıf işçi sınıfıdır. Kapitalizm var oldukça işçi sınıfı da olacaktır. Dolayısıyla işçi sınıfı burjuvazinin karşısındaki tek sınıfsal güçtür.

İşçi sınıfı bütün topluma ve dünyaya musallat olan sömürüyü ortadan kaldırmak zorundadır. Bu zorunluluk hem kendi çıkarlarıyla hem de toplumsal çıkarlarla bağlantılıdır. Sömürünün ortadan kaldırılması kapitalizmin yıkılmasını, burjuva egemenliğine son verilmesini gerektirir. İşçi sınıfı bunu gerçekleştirirken bütün sınıfsal yapıyı, bu arada kendisini de ortadan kaldırmış ve bütün toplumu özgürleştirmiş olur.

Peki, burjuvazi işçi sınıfının yüklenmiş olduğu bu devrimci potansiyeli en azından yumuşatacak müdahaleler gerçekleştiremez mi? El koyduğu artı değerin bir kısmını işçi sınıfına dağıtması kendisine böyle bir olanak tanımaz mı ?

Nitekim burjuvazi bunu yapıyor. Ancak bunun önemli nesnel sınırlılıkları mevcut:

1- Burjuvazi el koyduğu artı değerin ancak küçük bir kısmını dağıtma şansına sahip olabilir. Bunun nedeni diğer kapitalistler karşısında rekabet üstünlüğü sağlayacak teknoloji yatırımlarının ancak artı değerle gerçekleştirilebilmesidir. Bunu yapmayan kapitalistlerin yaşam şansı yoktur. Kapitalistler sermaye yatırımı zorunluluğunu hem pratik hem de teorik olarak gayet iyi bilirler. Yani, burjuvazinin işçi sınıfını satın almak için kullanabileceği artı değer sınırlıdır.

2- Ama mesele zaten, artı değerin dağıtılması da değildir. İşçi sınıfının kaderini belirleyen ve artı değeri burjuvazinin cebine bırakan olgu üretim araçlarının özel mülk edinilmesi olduğu için, bu iktisadi yapı devam ettiği sürece sömürü sorunu da sürecek demektir.

3- Bu sorun özellikle kriz dönemlerinde kendisini iyice belli eder. Öyle ki krizlere kimi burjuva aktörler bile dayanamaz. Ama kriz esas olarak

işçi sınıfını vurur ve toplumsal koşulları işçi sınıfı açısından dayanılmaz hale getirir. Kapitalizmin ve burjuvazinin krizi çözecek hali yoktur. Kriz yaşanır. Dayanan dayanır, dayanamayanlar krizde yok olurlar. Arkasından yeni bir "toparlanma" dönemi gelebilir. Ancak bu krizde yaşanları hafızalardan silmez. Daha da önemlisi toparlanma işçi sınıfı açısından gerçek bir toparlanma da olamaz. Krizin "çözümü" işçi sınıfına refah olanaklarının topyekun tanınması anlamına gelmez. Kriz emek sömürüsü derinleştirilerek de "çözülmeye" çalışılabilir.

4- Sorunun bir de etik boyutu vardır. İşçi sınıfı sömürüye yalnızca yaşadığı olumsuz koşulları düzeltmek adına karşı çıkmaz. Sömürünün kendisi tam olarak insanlık dışı bir sorundur. İnsanın olduğu yerde insanlık dışı sorunlara göz yumulmasını beklemek tümüyle yanılmak ve insanın olumlu doğasını anlamamak anlamına gelir.

Kısaca, artı değerden rüşvet vererek işçi sınıfını satın almak mümkün değildir.

Beşinci bölüm

Weberci Sınıf Kuramı

I- Weber'de statü ve güç kavramları içinde sınıflar

Marx 1818-1883 arasında yaşadı. Kapitalizmin ekonomi politiği, sınıf, sınıf savaşımı ve artı değer üzerine çalışmaları 1847'den itibaren anlamlı ürünlere dönüştü. Almanya'da doğmuş ve Bonn Üniversitesi'nde hukuk okumuştu.

Weber de (1864-1920) Almandı. Marx gibi hukukçuydu. Marx yaşamdan çekilmek üzereyken, 1882 yılında Heidelberg Üniversitesi'ne hukuk öğrencisi olarak girdi. Daha sonra Berlin Üniversitesi'nde akademik ortamda çalışmaya başladı.

Marx ve Weber kapitalist toplumların sınıf yapısı konusundaki iki ekolün kurucuları olarak kabul edilirler. Sınıf konusunda Marx'ın en büyük eleştirmeni Weber'dir.

Marx'a karşılık Weber'de sistematik bir kapitalizm çözümlemesi yoktur. Weber kapitalizmi endüstriyel yaşamın ve yönetimin rasyonelleşmesi olarak ele alır ve kapitalizm çözümlemelerinde yönetim işlevleri üzerine odaklanır. O'na göre işçi sınıfını belirleyen esas kriter, işçinin üretim araçlarından değil, üretim araçlarının denetiminden kopuşu, yani yönetim ortamındaki güçsüzlüğüdür. Bürokrasi olgusu bu kapsamda Weber'in analizine dahil olur ve rasyonalizasyon sürecinin kaçınılmaz so-

nucu olarak ele alınır. Weber bu dolayım üzerinden kapitalizmi toplumsal gelişimin olumlu bir aşaması olarak değerlendirir (Öngen T 1994: 80-82).

"Kapitalizm, bürokratik yönetim için en rasyonel ekonomik temeldir ve en rasyonel yönetim biçimlerinin geliştirilmesini sağlar" der (aktaran Calvert P 1982: 96). Toplumsal gelişmenin merkezine bürokrasiyi koyduğu için kapitalist ve sosyalist üretim tarzlarını bürokrasinin rasyonalizasyonunun farklı aşamaları olarak aynı eksende değerlendirir.

Weber'de açıklayıcı kavram güçtür. Güç ise kapitalist toplumda üç yapı tarafından temsil edilir: Sınıf, statü ve parti. Bunlardan ilk ikisi ekonomik yaşamın, parti ise siyasi yaşamın özneleri durumundadır.

Ekonomik yaşamda önemli olan sınıf değil, statü konumudur. Statü üç değişken tarafından belirlenir: 1- Yaşam tarzı, 2- eğitim sürecinin biçimi ve uygun yaşam tarzına ulaşılması, 3- yaşama tarzındaki, eğitim ortamındaki ya da mesleki konumdaki prestij (Calvert P 1982: 98). Statü grubu ortak ya da benzer yaşam koşullarını belirler. Bu gruplaşmayı sağlayan yaşam tarzındaki, eğitimdeki, mesleki koşullardaki benzerliktir. İnsanların bilinçlerinin belirlenmesinde de statünün önemi daha yüksektir.

Statü konumu belli bir yaşam tarzına sahip olmayı ve belli bir prestij derecesini gerektirir. Bireyin ekonomik durumunu da kapsayan daha geniş bir bütünü ifade eder (Weber M 1993: 278).

Sınıfın ise Weber'de net bir analizi yoktur. Sınıf da statü gibi gücü ifade eden toplumsal bir konumdur. Ancak, statü ortak yaşam tarzıyla ilişkili sosyal bir konumlanış iken, sınıf ekonomik bir konumlanıştır ve toplumsal ilişkiler ve bireyin toplumsal konumuyla ilgili esas belirleyici olan statü konumudur.

Weber Economy and Society başlıklı kitabında sınıfı şöyle tanımlar: "Sınıf, bireylerin malları elde etme, belli bir yaşam pozisyonu kazanma ve iç tatmin bakımından ortak ve tipik olanakların ifade ettiği konumdur." (aktaran Bren Richard 2005). Essays in Sociology adlı eserinde yaptığı tanım ise şöyledir: "Sınıf tipik bir mal arzı, dışsal yaşam koşulları ve kişisel hayat deneyimleri fırsatıdır, bu fırsat belirli bir ekonomik düzende gelir sağlamak adına malları ve becerileri tasarruf altına almak için sahip olunan gücün miktarı ve çeşidi veya bu gücün yokluğu tarafından belirle-

nir. Piyasadaki fırsat bireyin kaderi açısından genel durumu ortaya koyan belirleyici unsurdur." (aktaran Edgel S 1993: 22).

Böylece sınıf ekonomik düzlemli konumlanıştır. Gane (2005) Weber açısından sınıf denilen toplumsal grubun sosyal bir ilişki değil, ekonomik bir yapı olduğunu belirtir. Bu yapı bireylerin ekonomik olanaklar açısından oluşturdukları gruplaşmayı tanımlar.

Ekonomik olanakları sağlayan ise piyasa fırsatlarıdır. Bireyler piyasa fırsatları açısından sağladıkları ortak olanaklarla ortak ekonomik yaşam tarzına ulaşarak aynı sınıfa yerleşirler: "Sınıf konumu son kertede piyasa konumudur. Bizim terminolojimizde sınıfı yaratan etmen doğrudan doğruya ekonomik çıkardır, hatta sadece piyasayla bağlantılı olan çıkarlardır." (Weber M 1993: 271-272).

Tablo 5.1: Economy and Society'de Weber'in sınıf kavramının teorik konumu

Sosyal etkileşim düzeyi	Güç dağılımı içinde bireyleri yerleştiren kategori	Güç dağılımındaki tutumlar		
		Objektif özellikler	Subjektif kimlik	Kolektif eylem
Ekonomik	Sınıf	Evet	Hayır	Hayır
Toplumsal	Statü grubu	Evet	Evet	Hayır
Politik	Parti	Evet	Evet	Evet

Kaynak: Wright EO 2002

Bu tabloya göre, Weber'de: Sınıf ekonomik, statü toplumsal ve parti de siyasal etkileşim düzeylerinin karşılığı olan güç kategorileridir. Her üçünün objektif karşılıkları mevcuttur. Ekonomik bir yapı olarak sınıfın subjektif kimliği yoktur ve bu haliyle sınıf doğal olarak herhangi bir kolektif eylemlilik içinde bulunamaz. Statü grubu ile parti ise subjektif kimliğe sahiptirler. Bunların içinde yalnızca partinin kolektif eylem geliştirme şansı vardır.

Yukarıdaki tanımdan da açığa çıktığı gibi, sınıf, bireylere ekonomik fırsat sağlayan, mal ve becerileri tasarruf altına almak için sahip olunan güçtür. Weber bu eksen üzerinden dört temel sınıf tanımlar: Baskın mülk

ve beceri sahibi gruplar, küçük burjuvazi, formal meslekleri olan işçiler (orta sınıf) ve emek güçlerinden başka şeyleri olmayanlar: işçi sınıfı (Gane N 2005). Görüldüğü gibi bu şemanın bir ucunda ellerinde mülk ve/veya pazarlayabilecekleri bir beceriye sahip olanlar, diğerinde ise bu ikisine de sahip olmayanlar yer alır. Weber'de mülk de beceri de, bireye piyasa olanakları sağladıkları için, sınıfın tanımlanmasında aynı işleve sahiptir.

II- Weber'in Marx ile benzerlik ve farklılıkları (Wright EO 2002)
Önce benzerlikler:
Her ikisinde de sınıf derecesel değil, ilişkisel içeriktedir: Sınıfı nominal bir değişken ya da dereceli bir hiyerarşik yapı olarak tanımlamazlar. Her ikisinde de sınıf sosyal aktörler arasındaki bir ilişki biçiminin sonucunda ortaya çıkar. İkisinde de sınıf niceliksel bir ölçüt değildir (aşağı, orta, üst gibi), niteliksel terimlerle tanımlanır, kapitalist, işçi gibi.

Her ikisinde de mülkiyet ilişkileri merkezidir: Marx'ta sınıflar üretim araçlarının mülkiyetine göre tanımlanır. Weber de de böyledir, mülkiyet sahipleri ve mülkiyet sahibi olmayanlar iki esas sınıftır. Weber'de de mülkiyet sahibi olmayanlar ürünlerin sahibi değildirler. Ancak Weber'de beceri ve bilgi de mülkiyet kapsamındadır. Ve mülkiyet piyasa içinde söz konusu edilir.

Her ikisinde de sınıf kolektif bir aktördür: Weber sınıf konumunu, sosyal ilişkilerde tanımlanmış objektif bir konumlanış olarak ele alır. Marx ise bunu daha çok kendinde sınıf olarak tanımlar, çağdaş Marksistler ise bu bağlamda sınıf konumu, sınıf pozisyonu, sınıf yapısı gibi kavramlar kullanırlar.

Kolektiflik bağlamında Marx ile Weber arasındaki önemli bir farka işaret etmek yerinde olur: Marx'ta sınıf tarihsel özne iken, Weber'de böyle bir özelliği bulunmaz. Sınıf Weber'de salt yapıdır.

Marx da Weber de objektif olarak tanımlanabilir maddi talepleri sınıf yerleşimlerinin sosyal eylemi etkiledikleri merkezi mekanizma olarak görürler. Her ikisinde de: 1- Bireyin sınıf konumu, ki mülkiyet ilişkileriyle tanımlanır, sistematik olarak maddi talepleri etkiler. 2- Maddi talepler gerçek davranışı etkileyecek şekilde rol oynar. Marx sınıf talebini objek-

tif bir olgu olarak değerlendirir. Weber ise aktörlerin subjektif anlamlarına vurgu yapar, objektif verili koşulların bireylerin subjektivitesini belirlediği düşüncesini reddeder. Bununla birlikte onda da, bireylerin objektif olarak tanımlanmış sınıf konumundan kökenlenen maddi talepleri vardır. Ancak bu talepler ortak bir kültür oluşumuna ve kolektif özne gelişimine işaret etmez.

Sınıf konusunda Marx ve Weber arasındaki önemli farklılıklar da bu noktaya belirir, şöyle ki:

Weber kapitalizmin iç dinamik- lerinin zamanla daha da güçleneceğini, rasyonalizasyonun gelişeceğini düşünür, ama sınıf çatışmasının yoğunlaşacağı varsayımını reddeder.

Weber için kritik nokta sınıfın bireylerin yaşam şansını nasıl tanımladığıdır. Marx için merkezi konu sınıfların sömürüyü nasıl belirlediğidir.

Weber'de sınıfın yaşam şansını nasıl belirlediği sıklıkla kullanılan şu pasajda ortaya çıkar: "Şu durumda sınıf demiş oluyoruz: 1- Bir dizi insan yaşam şansı bakımından ortak ve özel bir nedensel bileşene sahipse, 2- bu nedensel bileşen mal sahipliğindeki ya da gelir fırsatlarındaki ekonomik talepler-olanaklarca temsil ediliyorsa, 3- bu nedensel bileşen piyasa koşulları tarafından temsil ediliyorsa. İşte bu sınıf konumudur. Sınıf kavramı piyasadaki şanstır. Bu anlamda, sınıf konumu, nihai olarak, piyasa konumudur, (market situation)." (aktaran Wright EO 2002).

Kapitalist piyasada üretim araçlarına sahip olmak birey açısından alternatif yaşam olanakları yaratır. Çocukların yaşam şansı da ebeveynlerinin piyasa konumlarına bağlıdır. Bireylerin piyasadaki mallara ulaşmalarını da, fiyatlar üzerinden verecekleri rasyonel kararlar belirleyecektir. Weber bu koşullarda çatışmalarla hemen hiç ilgilenmez.

Marx da, Weber gibi, farklı kaynaklara sahip olmanın yaşam şansını etkilediğini kabul eder. Ancak, Marx'ta, yaşam olanaklarının değişiminin etkisi hikayenin ancak yarısıdır. Esas önemli olan diğer yarısı, mülkiyet ilişkilerinin sömürü sürecini nasıl şekillendirdiği konusudur. Hem sömürü hem de yaşam şansı (olanakları-chances) eşitsizlikleri, hem maddi olanaklara erişimdeki eşitsizlikleri hem de kaynaklara ulaşmadaki eşitsizlikleri tanımlar. Böylece bütün bu kavramlar avantajların dağılımı ko-

nusundaki çatışmalara işaret eder. Sınıflar arasındaki çatışmalar yalnızca dağılım noktasından değil, üretim aktivitesiyle ilgili etkileşimlerden ve bağımlılıklardan da kaynaklanır. Ve zaten dağılım düzlemindeki sorunlar üretim sürecinin yansıması olarak ortaya çıkarlar.

Marx'a göre sömürü bir grubun diğer bir ekonomik grubun üretimine el koymasıdır. Bu da artı emek olarak tanımlanır. Artı değer, değerin patronca el konulan dilimidir, sömürü de budur.

Marx sömürüyü kârın kaynağı olarak görür. Sömürü kapitalizmin dinamiğidir, nitekim sermaye birikimi de buradan çıkar. Marx sömürüyü işçilerle patronlar arasındaki değişik çatışmaların da açıklayıcısı olarak değerlendirir. Bu kavramlar Weber'de yoktur.

Şekil 5.1

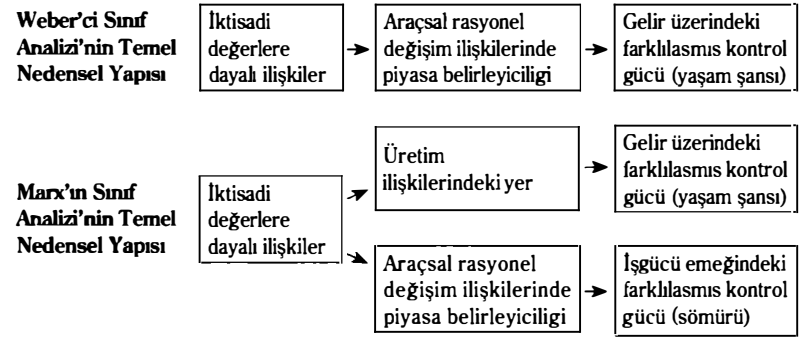

Kaynak: Wright EO 2002

III- Weberci Sınıf Kuramının Sorunları

Weber kuramının sorunlu yanı O'nun ontolojik karakterinde saklıdır. Weber sınıfı ekonomik çıkarlarla ilişkili bir grup olarak görür ve piyasa, yani metaların tüketim boyutu üzerinden tanımlar.

Bireylere piyasa ortamında mallara fazla erişim şansı veren mülk ve becerinin nasıl kazanıldığıyla hiç ilgilenmez. Oysa bireylere piyasa şansı

tanıyan gerçeklik, onların kendi ellerinde olmadan ebeveynlerinden devraldıkları ve/veya nasıl olursa olsun sonuç itibariyle içine yerleştikleri Marksist anlamdaki sınıfsal konumlarıdır.

Üretim araçlarının mülkiyetine sahip olup olmamakla belirlenen bu sınıf konumu bireyin bütün yaşamını da ileri derecede şekillendirir. Sınıf konumunun nesnel ilişkiler ve koşullarca belirlenmişliğini aşabilmek şansa kalmış, oldukça istisnai bir olanaktır.

Weber, piyasa olanakları üzerine yoğunlaştığı için piyasa olanaklarının üzerinde şekillendiği sömürüyü, artı değer yaratım sürecini, yani üretim ilişkileri gerçekliğini göremez. Hatta tam tersine, Weber'de ekonomik ilişkiler kapitalizm koşullarında rasyonelleştiği için, kapitalizme içsel yasalar da (artı değer sömürü de dahil) bu rasyonalizasyonun gereği olarak onaylanmış, normalleştirilmiş olur. Sömürü koşulları karşısında sömürülenlerin ortak çıkarlar çevresinde bir araya gelmeleri ise, sınıfa bu piyasa düzlemli bakış nedeniyle olanaklı görülmez. Weber'de bunun için sınıfın kolektif bir kimliği olamaz.

Weber'de sınıf ekonomik bir toplamdır. Ekonomi ise piyasa, yani tüketimdir. Piyasanın hangi koşullarda üretildiği Weber kuramında yer bulamaz.

Oysa kapitalizmde üretim araçlarının özel mülk edinilmesinden kaynaklanan sömürü olgusu temeldeki gerçekliktir. Bu kriterin belirlediği toplumsallık kapitalist üretim tarzında bireylerin farklı ekonomik güce ve beceriye sahip oluşlarının nedenidir. Bireylerin piyasa olanaklarını yaratan şey üretim ilişkilerindeki konumlarıdır. Weber'in saptadığı sınıf farklılıklarının ortadan kaldırılması bu nedenle üretim ilişkilerine ve sömürüye el atılmasını gerektirir. Piyasa olanakları üzerinden gerçekleştirilecek müdahaleler öze dokunamayacağı için sorunu da çözemez. Piyasa üzerinden toplumsal ve siyasal mücadele zaten örgütlenemez. Weber'in kapitalizmi rasyonel bir toplumsal sistem olarak gören mantığı sömürü sorununu görmezden gelmesinin nedenidir.

Bireyler sahip oldukları beceriyle ekonomik olanaklarını şüphesiz artırabilirler. Ancak bu olasılığın gerçekleşmesinin üç sorun tarafından sınırlandığı da görülmelidir: 1- Beceriler de ebeveynden devralınan Marksist

sınıf konumunca belirlenir. En azından önemli derecede. Çocuklar çok yüksek olasılıkla ebeveynlerinin sınıf konumuna tabi olmak kaderiyle doğar ve yetişirler. 2- Becerilerin bireylerin Weberci sınıfsal konumunu yükseltmesi de üretim ortamında bireye sağlayacakları olanaklarla ilişkilidir. Yani beceri üzerinden saptanan sınıf konumu da doğrudan üretim ilişkileri nesnelliği içinde etkili olacaktır. 3- Beceriyle üretim ortamında elde edilecek avantaj da eninde sonunda, mülkiyet ilişkileri bağlamındaki kapitalist ilişki zemininde şekillenir. Yüksek beceri bireye mülk sahibi sınıfsal konuma değme olanağı verirken, becerisizlik üretim hattının ve makinenin basit bir uzantısı olarak yaşamayı kader olarak belirler.

Weber'de sınıf şeması için temel olan mülkiyet kriterinin bireyler tarafından nasıl kazanıldığı tamamen belirsizdir. Bireyin mülkünü ebeveyninden miras olarak aldığı yönündeki açıklama tam bir totolojidir ve zenginliğin kaynağını anlamaya yardımcı olamaz. Yalnızca kendi becerileriyle, işçiyi artı değer sömürüsüne tabi tutmadan, üretim araçlarının mülkiyetini elde etmiş herhangi bir patron ise tarihte henüz saptanamamıştır.

Weber'in sınıf şematizasyonunun merkezindeki mülk ve becerinin nasıl kazanıldığını anlamak, yani sınıfsal ayrışmayı açıklayabilmek için artı değer sömürüsüne inmek, Marx'tan yararlanmak gerekir.

Altıncı bölüm:

Yeni Marksist ve Yeni Weberci Sınıf Kuramları

I- Yeniler'i Koşullayan Gelişmeler

Marx sınıf üzerine ayrıntılı ve net bir kuramsal çalışma yapmamış olsa da kapitalist üretim ilişkilerinin aydınlatılması serüveni boyunca sınıfa ve sınıf mücadelesine yer verdi. Kapitalist toplumun sınıfsal ayrışması bakımından açık bir tabloyla, önümüze, üretim araçlarının özel mülk edinilmesi kriteri üzerinden tanımladığı üç sınıf koydu: Proletarya, burjuvazi ve toprak sahipleri.

Marx'ın bu sınıf ayrıştırması artı değerin birincil bölüşüm süreçlerine ilişkindir.

Ancak Artı Değer Teorileri'nde ve Fransa'da Sınıf Mücadeleleri'nde Marx küçük burjuvaziyi, küçük mülk sahiplerini ve bazı serbest meslek sahiplerini kapsayan, yani artı değerin ikincil bölüşüm ilişkilerini dikkate alan, bir orta sınıf tanımı da yaptı.

Marx'ın orta sınıf dediği bu yapılar, daha sonraları Marksist kuramın izleyen temsilcileri tarafından eski orta sınıf olarak tanımlandı (Wright 1985: 87). Marx ve Engels küçük burjuvazi tanımlamasını yine üretim araçlarının özel mülk edinilmesi kriteri üzerinden yapmış ve küçük bur-

juvaziyi proletarya ile burjuvazi arasında orta ölçekli üretim aracı mülkiyetine sahip olup, rekabet ortamında ayakta kalması zor bir sınıf olarak görmüşlerdi.

Nitekim Komünist Manifesto'da (s: 43) "Manifaktürün yerini dev modern sanayi, sanayici orta sınıfın yerini, sanayici milyonerler, tüm sanayi ordularının önderleri, modern burjuvazi aldı." denilirken bu çok açıktır. Orta sınıf üretim araçlarının mülkiyetine sahiptir, ama yaşam şansı sınırlıdır.

Weber'de ise sınıf piyasa ortamı içindeki ekonomik bir kategori ve beceri kriterinin de yardımıyla belirlenen bir yapı olduğu için daha ayrıntılı bir şematizasyonla ortaya çıkar. Weber'in dört temel sınıfı vardır. Beceriyi sınıf şemasının belirleyici kriteri olarak kabul ettiği için Weber şeması kapitalist yönetim aygıtını da dikkate almış olur. Ama yaşamsal olanakların içinde elde edildiği kapitalist üretim ilişkilerini görmeden.

Ancak, kapitalist üretim ilişkilerinin sonraki dönemlerde sergilediği dinamizm, sınıf sorunu bağlamındaki ortamı daha karmaşık bir duruma getirdi. Bununla bağlantılı olarak da Marksist ve Weberci kuramların izleyicileri de bu değişikliği dikkate alarak kendi kuramlarını geliştirme zorunluluğu hissettiler.

Bu zorunluluğu yaratan söz konusu değişiklikler neyle ilgiliydi ve nelerdi ? (Bu konularda bkz. Belek İ 2010)

1- Teknolojik gelişmeler ve esnek teknoloji: Esnek teknoloji kavramı bilgisayar teknolojisini anlatır. Üretimdeki bilgisayarlaşma hem imalat sektörünün hem de hizmetler sektörünün bazı bölmeleri için geçerlidir. Esnek teknolojilerin çalışan insanın yaratıcılığını, iş doyumunu artıracağı, kendisine boş zaman sağlayacağı belirtilir. Bunlar önemli derecede doğru olmasa bile bilgisayar teknolojilerinin yeni yeni mesleklerin ortaya çıkmasına, bazı mesleklerin ortadan kalkmasına, bazı mesleklerin önem kaybetmesine, vb neden olduğu açıktır. Bu gelişmelerin işçi sınıfının içeriğinin değişmesine, çeşitlenmesine yol açtığı da kabul edilmelidir.

2- Yeni emek organizasyon biçimleri, esnek üretim modelleri: Taylorist ve Fordist üretim aşamasında, işçi akan bir bant sistemi üzerinde üretiyordu. Bant sistemindeki her bir makineden ayrı bir işçi sorumluydu.

Akan bant sistemi işçileri birleştiriyordu. Bu üretim modeli aynı zamanda işçiyi makineye tabi kılıyor, iş sıradanlaşıyor, işçi makinenin ritmine uymak zorunda kalıyor, yaratıcılığı azalıyordu. Esnek üretim modelinde ise grup teknolojisine geçilmiştir. Grup teknolojisinde bilgisayarlarla donatılmış bir grup makine merkezi bir bilgisayar sistemi tarafından kontrol edilir. Üretim sisteminin işçiye olan bağımlılığı azalmıştır. İşçi teknoloji grubunun yönetim ve denetiminden sorumludur. İşi yapabilmek için gereken emek niteliği değişmiş, işçi sayısı azalmıştır. Ancak bu gelişmenin mutlaka emeğin niteliğini yükselttiği de söylenemez. Pek çok durumda esnek teknolojileri kontrol etmek işlevi son derece basit beceriler gerektirir. Hizmetler sektörünün bilgisayar kullanan emekçileri ise en fazlasından orta derecede becerili emeğe sahiptirler ve yaptıkları iş hiç de yaratıcılık isteyen türden değildir (bankalarda ön ofis işlerini yapanlar gibi).

3- Hizmet üretiminin ağırlığının artması: Bütün kapitalist ülkelerde geleneksel el emeğine dayalı imalat sektörleri geriliyor. Buna karşılık hizmet üretimi genişliyor. İmalat üretiminin içinde de hizmet üretiminin ağırlığı artıyor. Üretimde yönetsel işlevlerin gelişmesini de bu başlık altında toplamak uygun olabilir. Dolayısıyla hizmetlerin ağırlığındaki artış bir yandan iletişim, bankacılık, finans, sağlık, eğitim, sosyal güvenlik sektörlerinin genişlemesiyle, bir yandan da bütün sektörlerde yönetsel işlevlerin alanının büyümesiyle ilişkilidir. Yönetsel işlevlerdeki gelişme ise rekabet, verimlilik ve yatırım planlama kaygılarının, sermayenin merkezileşmesi, yoğunlaşması ve globalleşme ile birlikte artmasına bağlıdır.

4- İşyeri ölçeğinde yönetim ve mülkiyet ilişkilerinin birbirinden ayrılması: Bu gelişme doğrudan sermaye birikim ve yoğunlaşma derecesiyle ilişkilidir. Sermaye birikimi arttıkça üretim araçlarına sahip olan patron işyerini yönetemez duruma gelir. İşletme alt işletmelere ayrılır, yatırım kararları karmaşıklaşır, böylece alt işletmelerin başına mülkiyet sahibi olmayan yöneticilerin atanması zorunluluğu doğar. Patron ise ya yalnızca stratejik kararların alındığı görevlerle sınırlandırır kendisini ya da ve hatta bu işlevi de üst düzey yöneticilere terk ederek üretim, yönetim ve denetim süreçlerinin tümünden tamamen kopar.

5- Sermayenin birikimi ve merkezileşmesiyle birlikte seyreden serma-

ye yoğunlaşması, tekelleşme: Sermayenin tekelleşmesi, pek çok sektördeki orta ve küçük işletmeleri eritiyor. Bunun temel nedeni rekabet unsurudur. Aynı sektörde düşük sermaye yoğunluğuna sahip işletmelerin büyük işletmeler karşısında ayakta kalmaları olanaksızlaşıyor. Bu tür işletmeler büyük işletmenin taşeron ya da fason üreticisi olmak zorundalar. Bir başka "seçenek" ise yok olmak olarak ortaya çıkıyor. Bu gelişme de işçi sınıfının içindeki tabakalaşmayı değiştiren, yer yer çeşitlendiren bir etki gösteriyor. Daha da önemlisi işçi sınıfının çevre işletmelerde çalışan kesimlerinin sosyal hakları eriyor.

6- Geleneksel olarak devlete bırakılmış olan eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik sektörlerine özel sermayenin girişi: Sosyal sektörlerdeki özelleştirme ve tekelleşme eğilimleri bu alanların kendi hesabına çalışanlarının kaderini değiştiriyor. Örneğin, geleneksel olarak kendi hesabına çalışma olanağına sahip bir sınıf kategorisi olan hekimlik, ortaya çıkan büyük sağlık şirketleri ve sosyal güvenlik sistemlerinin yapısal değişimi nedeniyle bu sınıfsal avantajını yitiriyor. Eskinin kendi hesabına çalışan hekimleri yeni özel sağlık şirketlerinin ücretli çalışanları olarak özgün bir proleterleşme süreci yaşıyorlar. Bu tür gelişmeler de işçi sınıfının bileşimini çeşitlendiren bir etki yaratıyor.

Görüldüğü gibi yukarıda söz konusu edilenler başat olarak bir kaç gelişmenin tetiğini çekiyor: Bir yandan yönetim aygıtı büyüyor ve yönetim işlevlerini üstlenen sınıf bölmeleri çeşitleniyor. Öte yandan esnek teknolojiler üzerinden gelişen meslekler işçi sınıfının arasına katılıyor, işçi sınıfı daha "teknolojik" bir karakter kazanıyor. Teknoloji emeğin kimi bölmelerini geliştirici, entellektüalize edici etki gösteriyor, ama bu neredeyse istisnai bir durum olarak kalıyor. Esas gelişme olarak, işçi sınıfının ana bölmesi teknolojinin gazabıyla statü yitiriyor, teknoloji işi sıradanlaştırıyor. Ve en nihayetinde eskiden kendi hesabına çalışan sınıf konumunda olan kimi ara pozisyonlar işçi sınıfı saflarına katılıyor. Özellikle sermayenin çeşitlenen yönetim işlevlerini üstlenen emekçi sınıf bölmeleriyle, teknolojik gelişmelerle ilişkili olarak ortaya çıkan yeni sınıfsal yapılar geleneksel işçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki alanın genişleyip, çeşitlenerek dolmasına neden oluyor. Yönetsel işlevlerin sınıf yapısında ortaya çıkar-

dığı çeşitlenme Marksistlerin ilgi alanına giriyor ve yeni Marksist sınıf çalışmalarında belirleyici etki gösteriyor (Carter B 1995).

Aslında yukarıdaki gelişmeler işçi sınıfının yükseldiğini göstermiyor.

Genel anlamda işçi sınıfını ilgilendiren bu gelişmeler ve genişleyen ara alan "yeni orta sınıf" başlığı altında toparlanmaktadır. Eski orta sınıf üretim araçları mülkiyetine sahip ara sınıfsal konum iken, yenisi daha çok yönetsel işlevleri üstlenerek genişlemektedir (yeni ve eski orta sınıf tanımları için bkz: Fuller CJ, Narasimhan H 2007).

Bu toplumsal gerçekliği tanımlamak bugünkü akademik, siyasal yazının önemli bir kaygısıdır.

Örneğin Poulantzas (1975: 209-326) burjuvazi ile geleneksel işçi sınıfı arasında yer alan grupları yeni küçük burjuvazi olarak adlandırır. Bu sınıf ne burjuva ne de proleter olduğu için temel toplumsal çelişkinin de dışındadır. Poulantzas'ın şematizasyonunda "yeni küçük burjuvazi" üretken olmayan yani artı değer üretmeyen emek sahiplerinden (ticaret, bankacılık sektörlerinde çalışanlar, hekimler, avukatlar) oluşur. Yeni küçük burjuvazi denilen bu yeni orta sınıf üretken emeğe sahip olmadığı için işçi sınıfından, üretim araçlarına sahip olmadığı için de burjuvaziden farklılaşır.

Carchedi'nin, (1975: 362-383 ve 1975a: 29-50) üretim araçlarının mülkiyeti kriteri zemininde şekillenen tipik sınıflarının ortasında bir de ara tabaka yer alır. Bu tabaka, kendi içinde, aşağı düzey denetçilerden, en üst düzeydeki yöneticilere kadar uzanan bir spektrum sergiler. En üst tabakayı sermayenin global işlevlerini üstlenen (hatta sermayeye ortak bile olabilen) yöneticiler oluşturur. Yöneticiler en azından sermayenin yönetimi işlevinin (sermaye mülkiyetine olmasa bile) sahibidirler.

Carchedi'nin şemasında bir de yöneticilik işlevlerine de sahip olmayan, yalnızca sermayenin global işlevlerini yerine getiren ve daha çok kolektif emek içinde değerlendirdiği bir tabaka vardır. Carchedi bu tabakaya "yeni orta sınıf" der. Yeni orta sınıf proleterleşmeye de muhataptır. Bütün denetici kademeler, yönetim için rasyonel politikalar üretenler, organizasyonel konulara yoğunlaşanlar bu gruptadır. Bazı durumlarda bu tür işlevler yöneticiler tarafından üstlenildiği için proleterleşme gerçekleşir.

Carchedi, burjuvaziyi "sermayenin yasal sahibi", yöneticileri ise "gerçek sahibi" olarak tanımlar.

Bugün pek çok şirkette yukarıda anılan işleri yapanlar (yeni orta sınıf) bir yandan ücretleri düştüğü için, öte yandan yaptıkları iş hiyerarşide aşağılara sürüklendiği için, bir yandan da bilgisayar sistemleri organizasyonel konuların planlanması ve yönetiminde daha çok kullanıldığı için marjinal konumlara itilmektedir.

Yeni orta sınıf Callinicos'ta (1994: 26-47) sermayenin yönetim işlevlerini üstlenen sınıf bölmesidir. Homojen değildir. Çıkarları sermayenin çıkarlarıyla örtüşen üst düzey yöneticileri de kapsar. Bu nedenle Callinicos'a göre işçi sınıfını emeğini satarak geçinenler olarak tanımlamak yetersizdir. Çünkü üst düzey yöneticiler de emeklerini satmakta iseler de konum itibariyle daha çok burjuvaziye yakın yerleşirler. Bütün bu gruplar yeni orta sınıfı oluşturur. Yeni orta sınıf içindeki profesyonel meslek gruplarının son yıllardaki sosyoekonomik durumu düzey yitirerek geleneksel işçi sınıfına yakınlaşmaktadır. Bu nedenle Callinicos yeni orta sınıf içindeki gelişmelerin işçi sınıfının genişlemesine yaradığını düşünür.

Bazen yeni orta sınıf üretim sürecinde üstlendiği roller dikkate alınarak iki bölmede incelenir: Yönetsel işlevleri üstlenene "yönetsel orta sınıf, bilgi, eğitim ve entelektüel kapasitesi dolayımıyla üretim sürecinde yer alanlara ise "profesyonel orta sınıf" denir (Yan Z, Chuan H 2011). Yönetsel orta sınıfın kurumsal, profesyonel orta sınıfın ise kültürel ayrıcalıkları vardır. Kurumsal ayrıcalıklar yöneticilik pozisyonuyla birlikte sona ererken, kültürel ayrıcalıklar devam eder. Yönetsel orta sınıf şirket çıkarlarına daha çok angajedir.

Ehrenreich'lar ise sınıfı temel olarak iki genel özellikle tanımlarlar: 1- Toplumun ekonomik temelindeki ortak özellikler -üretim araçları ve dağıtım ve tüketimin sosyal olarak organize ediliş biçimi. 2- Ortak bir yaşam tarzı, eğitim arka planı, akrabalık ağı, tüketim eğilimleri, iş alışkanlıkları ve ideoloji gibi şeyleri içeren ortak bir sosyal, kültürel var oluş. İşte bu sosyal, kültürel bileşen üzerinden yeni bir sınıfsal yapı gelişmektedir. Onlar bu yeni sınıfı "profesyonel yönetici sınıf" olarak tanımlarlar. Bu sınıf ücretli mental çalışanlar olarak üretim araçlarına sahip değildir

ve esas işlevi emeğin sosyal bölünmesi içinde kapitalist kültürün ve sınıf ilişkilerinin yeniden üretimidir. Profesyonel yönetici sınıf, hem bu yeniden üretim işlevini sosyal kontrol ajanları ya da üreticileri olarak yerine getirenleri ve ideoloji propagandistlerini (öğretmenler, sosyal çalışmacılar, psikologlar, reklamcılar gibi) hem de üretimin kapitalist ilişkilerini yönetsel ve teknik rolleriyle gerçekleştirenleri (yöneticiler, mühendisler, lise mezunu teknisyenler gibi) içerir. Bu grup mesleksel çeşitlilik ve geçişkenlik gösterse de yukarıdaki yönetici sınıftan ve aşağıdaki işçi sınıfından ayrılır. Üyeleri yalnızca ortak bir ekonomik işlev ve konuma sahip değildir, aynı zamanda ortak kültürleri, aile yaşamlarının ayırıcı karakteristik özellikleri (bireysel başarıya vurgu yapan), kendi özel ideolojileri (teknokratik liberalizm) ve kendi sınıfsal yeniden üretim ve sosyalizasyon kurumları vardır (liseler ve üniversiteler).

Ehrenreich'lara göre, profesyonel yönetici sınıfın gelişimi tekelci kapitalizm döneminde oldu. Yalnızca 20. yüzyılın ilk dönemlerinde ortaya çıkan iki koşula bağlı olarak gelişti: 1- Yeni bir üretken sınıfa olanak tanıyacak şekilde sosyal artığın yükselişi. 2- Sınıf mücadelesi o noktaya ulaştı ki burjuvazi sınıf ilişkilerinin yeniden üretimini bir gereklilik olarak kavradı. Bu yeni sınıf üretimde kapitalist kontrolü sağladı, sosyal kontrolün kitle araçlarını yarattı, işçi sınıfının yaşamını yeniden organize etti ve kütle kültürü üretti. Kısmen tamamlayıcı kısmen de antagonistik sınıf ilişkileri içinde yer aldı. Ancak objektif olarak işçi sınıfı ile ilişkileri antagonistiktir. Öte yandan ücretli çalışanlar olarak bu yeni sınıfın üyeleri burjuvazi ile de antagonizma içindedir.

Ehrenreich'lar hem Marksist hem de Weberci kavramları özgürce kullanırlar. Marx'tan ekonomik sınıf yaklaşımını alırlar. Weber'in de (ortak sosyal ve kültürel varlık derken) sosyal sınıf ya da statü grubu kavramlarına yer verirler.

Bu şematizasyonda yöneticilerle denetçi olmayan profesyoneller ve hizmet işçilerinin aynı sınıf içinde ele alınması sorunludur. Çünkü bunların kültürlerindeki büyük farklılık derecesi bir yana bu iki grup hem sermayeyle hem de işçi sınıfıyla farklı ilişkilere sahiptir. İlki kapitalistler tarafından işe alınır, kendisine belli düzeyli otorite delege edilir ve artı

değerin bir kısmıyla ödüllendirilir. İkincisi sıklıkla kapitalist kurumların dışında istihdam edilir, otoritesini devletten ya da profesyonel deneyiminden alır ve artı değerin el konulmasıyla dolaylı ilişkilidir. Wright bu iki sınıfı denetim ve otonomi kavramları ile ayrıştırır. Carchedi bunlardan yalnızca ilkini orta sınıfa dahil ederken, ikincisini işçi sınıfının becerili bölmesine yerleştirir (Ehrenreich J ve B 1977).

Yukarıdaki yeni orta sınıf kavramsallaştırmaları Marx'ta olduğu gibi ekonomik ilişkilerden, üretim ortamından hareket ederler. Üretim ve üretimle ilişkili işlevlerdeki değişimi sınıf şemalarına yansıtma kaygısını taşırlar. Buna karşılık orta sınıfı tüketim alışkanlıkları üzerinden tanımlayan geniş bir akademik külliyat da mevcuttur. Ansori'ye (2009) göre de yeni orta sınıf özel tüketim kalıpları olan bir sınıftır ve sınıflara değişim kapasitesi sağlayan şey de tüketim alışkanlıklarıdır. Ehrenreich'lar ilk kavramsallaştırma çabası içinde bu çizgiye en yakın düşenlerdir.

Amerika'daki resmi anlayış da orta sınıfı kültürel kalıplar üzerinden tanımlar (U. S. Department Of Commerce Economics and Statistics Administration 2010). Buna göre orta sınıfın temel özellikleri şunlardır: Gelecek için planlama yapma yönünde güçlü oryantasyon, çok çalışma ve eğitimle yükselme davranışı, çocukları için iyi bir eğitim isteği, suç, sağlık sorunları ve yoksulluk karşısında korunma, ev sahibi olma eğilimi, yasalara saygı.

OECD (Kharas H 2010) ise aynı bağlamda kalarak orta sınıfı "yeni tüketimcilik" denilen bir kavramla karşılar. Yeni tüketimcilik yaşam normlarında sürekli yükselme ister, statü mallarına eğilimle kendini belli eder. Ancak bir yandan da statü mallarını elde etme arzusuyla gelir arasında giderek büyüyen bir açı söz konusudur. Buna rağmen aynı yazarlar yeni orta sınıftaki büyümenin ulusal ekonomilerin sürdürülebilirliğinin temel güvencesi olduğunu da belirtirler (Kharas H, Gertz G 2010).

Orta sınıfı, siyasal yönelimlerle açıklamaya çalışan, orta sınıf için demokrasi, siyasi ve endüstriyel düzeyde katılım motivasyonunu zorunlu kriterler olarak belirleyen yaklaşımlar da mevcuttur (King VT 2008).

Yeni orta sınıf kavramsallaştırmasının kapitalist üretimin özellikle son 30 yıldır sergilediği değişimi dikkate almak kaygısıyla gerçekleştirildiği-

ni söylemiştik. Bu çabaların içinde en son olarak yer verdiğimiz ve tüketim kalıplarındaki değişimi ve kültürel, siyasal dolayımları dikkate alarak yapılan tanımları bir tarafa bırakalım. Çünkü bunlar hemen tümüyle popüler-aktüel üslupla ortaya konulan yaklaşımlardır. Kuramsal derinlikleri yoktur. Ampirisist bir içeriğe sahiptirler. Marksizm'in toplumsal değişimin motoru olarak gördüğü sınıf mücadelesi saptamasının geçersizliğini kanıtlamak ve yeni orta sınıfın piyasa ekonomisinin de tüketim kültürünün de garantörü olduğu tezini temellendirmek amacını taşır ve böylece siyasi bir hedefe de kilitlenirler.

O nedenle, kapitalizmin çağdaş sınıfsal yapısını kavramsallaştırmak üzere yola koyulan kuramsal çalışmalara odaklanalım.

Bu yolda karşımıza yine iki kanalın çıktığını görüyoruz. Bunlar Marx ve Weber'i izleyen çağdaşları tarafından geliştirilen yeni Marksist ve yeni Weberci kuramlardır. Bu iki kuramı izlemeye çalıştığımızda ise yeni Marksist olarak Eric Olin Wright ve yeni Weberci olarak da John Harry Goldthorpe ile tanışırız.

Biz bundan sonra sınıf tartışmalarını bu akademisyenlerin düşünceleri üzerinden izleyeceğiz ve Marx ve Weber'in geliştirdikleri sınıf kuramlarını ve kapitalizmin çağdaş değişiminin sınıf yapıları üzerindeki etkilerini böylece anlamaya çalışacağız.

Goldthorpe bir İngiliz'dir (doğumu 1935) ve Londra Ekonomi Okulu mezunudur. Wright ise Amerika'lıdır (doğumu 1947) ve Kaliforniya Üniversite'nden doktora almıştır. Halen Wisconsin Üniversitesi'nde öğretim üyesidir. Her ikisinin çalışma alanı toplumsal tabakalanma ve toplumsal sınıflardır.

II- Wright'ın Yeni Marksist Sınıf Kuramı

Wright sınıf üzerine gerçekleştirdiği ilk çalışmalarından itibaren Marksizm'in sınıfı kuramsal olarak açıkladığını, ancak bu yetkinliğin kapitalizmin çağdaş gelişmeleri karşısında yetersizleştiğini ve Marksist kuramın günümüz kapitalizminin sınıf yapısını ampirik olarak tam anlamıyla çözümleyemediğini belirtir.

Amacını da günümüz kapitalist toplumlarının sınıf yapısını ampirik olarak saptayacak bir Marksist sınıf kuramı geliştirmek olarak belirler.

Wright, 1979'daki Class Structure and Income Determination adlı kitabında sömürünün sınıfsal yapıyı şekillendiren esas faktör olduğunu belirterek ve sınıfı üretimdeki teknik işbölümüyle ya da otorite yapısıyla ilişkilendiren yaklaşımları reddederek Marksist çizgide yer almış olur. Sömürü ise üretim ilişkileri zemininde ortaya çıkan bir ilişkidir (1979: 15).

Wright ilk sınıf şemasını sunduğu bu ilk kitabında Marksist sınıf tanımlamasının ayırt edici kriterlerini şöyle tanımlamıştı: 1- Marksizm sınıfı derece terimleriyle (graditional terms) değil, ilişki terimleriyle (relational terms) tanımlar. Sınıflar çeşitli kantitatif ölçütlere göre farklılaşırlarsa da, önemli olan esas kriter teoriktir, o da sosyal ilişkiler içindeki niteliksel konumlanıştır. 2- Marksist sınıf tanımında sınıf ilişkilerinin merkezindeki eksen piyasa değil, üretimdir. 3- Marksizm üretim ilişkilerini incelerken emeğin teknik işbölümüne ya da otorite ilişkilerine değil sömürü sürecine odaklanır (s: 17).

Yukarıdaki saptamalardan ilki sınıfın, gelir, eğitim, statü, vb değişkenlerin-olanakların derecelenmelerini değil üretim araçlarıyla ilişkileri ifade ettiğini belirten temel Marksist iddiadır. Bu üç kriter, birlikte, Wright'ın sınıfa yaklaşımını, Marksist zeminde, Weberci gelenekten ayırt eder.

Wright sınıfın oluşumunda esas rolü ekonomik ilişkilerin oynadığını belirtirken şunu de ekler: ".... ekonomik ilişkiler diğer ilişkileri de belirler (onların etkisini sınırlayarak) ve bu ekonomik ilişkiler içinde üretimin sosyal ilişkilerini, hem üretimin sosyal teknik ilişkilerini hem de değişimin sosyal ilişkilerini yapılandırır." (1979: 17).

Dolayısıyla en başından itibaren, Wright kendi sınıf ayrıştırmasında üretim araçlarının özel mülk edinilmesi kriterinin yanına, üretimin teknik ve sosyal boyutlarını da eklemeye çalışır. Ama bunları üretim ilişkilerinin türevi olarak belirleyerek.

Wright'ın sınıfı toplumsallık olarak gören yaklaşımında kritik noktalardan birisi kontrol (control) kavramıdır. Üç tip kontrol vardır: Para sermaye üzerindeki kontrol, fizik sermaye üzerindeki kontrol ve otorite üzerindeki kontrol. Her üç kontrol mekanizması da aslında sosyal bir ilişkiyi tanımlar. Bunlardan ilkine "gerçek ekonomik mülkiyet (economic

ownership)", diğer ikisine ise sahiplik (possession) der. Kontrol bireylerin şeylerle değil, diğer insanlarla sosyal ilişkisini tanımlar.

Yatırım araçları üzerindeki kontrol üretimin fiziksel araçlarının kullanılmasını sınırlar-tanımlar ve fiziksel üretim araçlarının kontrolü de üretim sürecindeki emeğin kontrolünü sağlar.

Kapitalizmde burjuvazi ve işçi sınıfı arasındaki karşıtlık her üç boyutta da vardır: Kapitalistler bir bütün olarak otorite yapısını, üretim araçlarının nasıl kullanılacağını ve birikim sürecini kontrol ederler. İşçi sınıfı tüm bu süreçlerden dışlanmıştır. Kapitalist toplumun temel yapılarından birisi olan küçük burjuvazi ise yatırım ve birikim süreçleri ile üretimin fiziksel araçları üzerinde kontrole sahipken, emek süreci üzerinde kontrolü yoktur.

Tablo 6.1: Sınıf ilişkilerindeki temel konumlar

Sınıf	Sınıf ilişkilerinin altındaki süreç		
	Ekonomik mülkiyet (Economic ownership)	Sahiplik (Possession)	
	Yatırım ve birikim süreçleri üzerindeki kontrol	Fiziksel üretim araçları üzerindeki kontrol	Diğerlerinin emeği üzerindeki kontrol
Burjuvazi	+	+	+
Proletarya	-	-	-
Küçük buruvazi	+	+	-

Kaynak: Wright EO 1979

Yeni orta sınıf olarak tanımlanan kategoriye gelince, o, sınıf ilişkileri açısından "çelişkili (contradictory)" konumdadır. Bu tip sınıflar kapitalizmin çatışmalı konumdaki üç temel sınıfının arasındaki boş alanlara yerleşirler ve bunlar Wright tarafından "çelişkili sınıf konumları (contradictory class locations)" olarak adlandırılırlar.

Çelişkili sınıf konumunda bulunan üç sınıf vardır: 1- Yöneticiler ve denetçiler (managers and supervisors) burjuvazi ile proletarya arasındaki çelişkili sınıf konumudur. 2- Yarı bağımsız çalışanlar (semiautonomous employees) işçi sınıfıyla küçük burjuvazi arasındaki çelişkili konum olup, üretim hattındaki emek süreci üzerinde yüksek derecede kontrole sahiptirler. 3- Küçük işverenler burjuvazi ile küçük burjuvazi arasındaki çelişkili konumdur (s: 27).

Ekonomik mülkiyet ilişkileri, fiziksel üretim araçları ve emek gücü üzerindeki kontrol, tam, kısmi, minimal kontrol ve hiç kontrolün olmadığı durum olmak üzere dört basamaklı olabilir. Böylece, kontrolün derecesini de kavramsallaştırmasına dahil eden Wright, burjuvazi ile proletarya arasında tek değil, dört çelişkili konum tanımlamış olur.

Şekil 6.1: Wright'da sınıflar ve çelişkili sınıf konumları

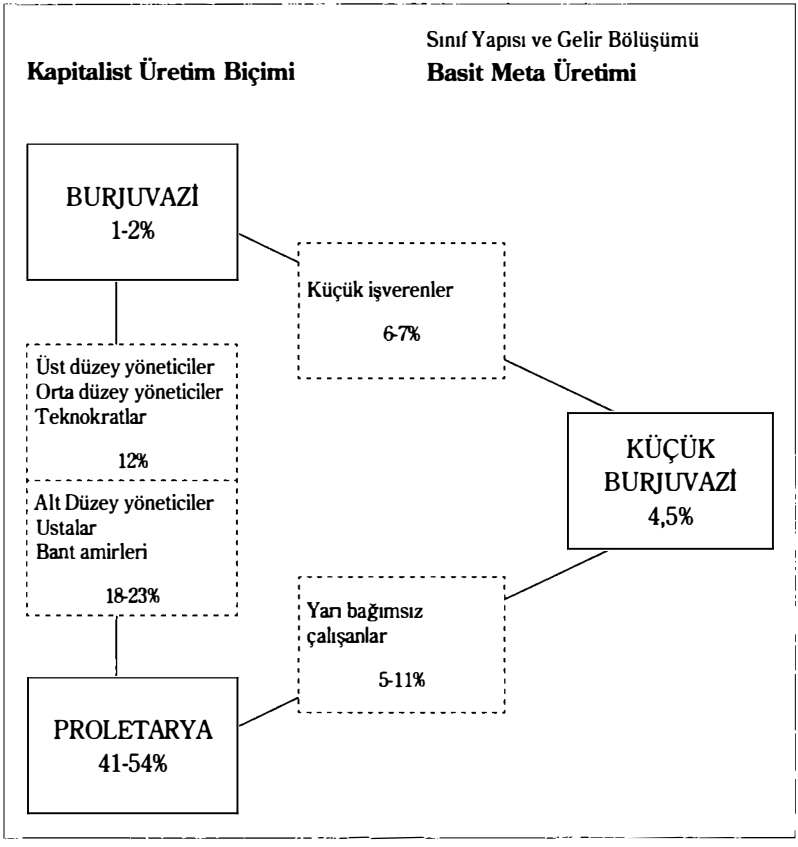

Kaynak: Wright EO 1979: 42

Wright'ın 1976 yılında kapitalist üretim ilişkilerindeki gelişmelerle farklılaşan sınıf yapısını açıklamak için geliştirdiği sınıf şeması sonuç olarak şöyle şekillenmiş olur:

Tablo 6.2: Kapitalist toplumun sınıf yapısı (Wright 1979: 40)

Sınıf ilişkisi		Üretimde sosyal ilişkinin boyutu			Yasal durum		
		Ekonomik mülkiyet ilişkisi	Sahiplik ilişkisi		Mülkiyetin yasal sahipliği	Emek gücü üzerinde işveren konum	Kendi emek gücünü ücret karşılığı satma
		Yatırım ve kaynaklar üzerinde kontrol	Fiziksel üretim araçları üzerinde kontrol	Emek gücü üzerinde kontrol			
Burjuvazi	Geleneksel kapitalist	+	+	+	+	+	-
	Üst şirket yöneticisi	+	+	+	Kısmi	-	Minimal
Burjuvazi-Proletarya arası çelişkili sınıf konumu	Üst yönetici	Kısmi/minimal	+	+	Minimal	-	Kısmi
	Orta yönetici	Minimal	Kısmi	Kısmi	-	-	+
	Teknokrat	Minimal	Minimal	Minimal	-	-	+
	Denetçi	-	-	Minimal	-	-	+
Proletarya		-	-	-	-	-	+
Proletarya-Küçük Burjuvazi arası çelişkili sınıf konumu	Yarı bağımsız çalışanlar	Minimal	Minimal	-	-	-	+
Küçük Burjuvazi		+	+	-	+	-	-
Küçük Burjuvazi-Burjuvazi arası çelişkili sınıf konumu	Küçük işveren	+	+	Minimal	+	Minimal	-

Wright çok kısa süre içinde (1979) yukarıdaki sınıf şemasında bir düzeltme yapmak zorunda kaldı. Bunun nedeni küçük burjuvazi ile proletarya arasındaki çelişkili konum olan yarı bağımsız işçileri ampirik olarak proletaryadan ayırmanın olanaksızlığıydı. Sonuçta Wright bu iki sınıfı birleştirdi (1979: 241-242).

1979'da yöneticiler (managers) işçiler üzerindeki değişik kontrol mekanizmalarını ellerinde bulundurmaları nedeniyle burjuvaziye, patronları tarafından işten kovulabilmeleri nedeniyle de işçi sınıfına yakın olan (burjuvaziyle proletarya arasındaki) çelişkili bir konum olarak tanımlanmıştı. Ancak bu kavramsallaştırma daha sonra Wright tarafından da tatminkar bulunmadı. Bunun nedeni ise, bu konumun içinde denetçilerden, üst düzey yöneticilere kadar farklı tabakaların yer almasıydı. Daha da ötesinde hem özel firmalarda hem de kamu sektöründe yöneticilik dışı profesyonel işler yapan meslekler de bu gruptaydı. Bu meslekler tümüyle burjuvazi ile proletarya arasında tanımlanan ve yöneticiler denilen çelişkili sınıf konumunun dışında kalıyordu (sahip oldukları kontrol düzeyinin düşüklüğü nedeniyle).

Böylece, çelişkili sınıf konumlarının ampirik olarak tanımlanmasında karşılaşılan sorunlar ve çelişkili sınıf konumu kavramına yönelik olarak, kapitalizmin bütün sınıfları arasındaki ilişkilerin zaten çelişkili olduğu şeklinde geliştirilen eleştiriler Wright'ı çelişkili sınıf konumu kavramsallaştırmasını gözden geçirmeye yönlendirdi.

Wright'ın kuramındaki esas radikal değişiklik ise sömürü kavramını yeniden ele almasıyla gerçekleşti. Wright Classes adlı kitabında sömürüyü, bir sınıfın emeğinin ürünlerinin bir başka sınıf tarafından baskıcı ekonomik yöntemlerle el konulması olarak tanımlar (1985 s: 77; 1996). Bütün el koymalar ekonomik baskıyla olmaz ve ekonomik baskının bütün formları el koymayı içermez. Bu ikisi bir arada olduğunda objektif bir antagonizma ortaya çıkar.

Wright Classes'da Marksizm'in en önemli sorunlarından birisinin proletarya ile burjuvazi arasında yerleşen orta sınıfın durumunun teorize edilmesi olduğunu ve bunun gerçekleştirilmesinin de işçi sınıfının ne olduğunun tam olarak spesifiye edilmesini gerektirdiğini belirtir: "Böyle

bir tanımlama iki esas amacı kapsar: Birincisi, işçi sınıfının ücretli işçi olmayan sınıflardan ayırt edilme kriterlerinin belirlenmesi ve ikincisi, işçi olmayan bu ücretli çalışanların konumunun kavramsallaştırılması." (1985: 37). Sömürünün yeniden kavramsallaştırılması da tam bu noktada Wright'ın sınıf kuramına dahil olur.

Sömürü, sömürülenle sömüreni zorunlu olarak karşı karşıya getirdiği, yani kapitalizmde sömüren sömürülensiz, sömürülen sömürensiz var olamayacağı için, bir sosyal ilişkidir. Bu ilişki kendi içinde, sömürene, sömürüleni işe alma, işten çıkarma, çalışma koşullarını belirleme gücü verdiği için bir "baskınlık (domination)" ilişkisidir. Marksizm'in sömürü ilişkisini sınıfların temeline koyması, O'na Weberci kuram karşısında önemli bir avantaj sağlar. O da sömürü ilişkilerini izleyerek tarihsel karşılaştırmalı analizler yapabilme olanağıdır (Wright 1999).

Wright sömürü kavramına getirdiği bu yenilik sonrasında üretim araçlarının mülkiyetini elinde tutarak işçileri sömürme olanağına sahip olan kapitalistlere ek olarak, bazı mülksüzlerin, kurumsal organizasyondaki avantajlarına ve/veya eğitimle elde edilen ve/veya geliştirilen beceri/ehliyet avantajlarına dayanarak diğer mülksüzleri sömürme olanağına sahip olduklarını ileri sürer. Artık, modern kapitalizmin "orta" sınıflarını da kapsayacak şekilde geliştirilen sınıf şemasına "kontrol" değişkeninin yanında "beceri/ehliyet" değişkeni de eklenmiştir. Böylece sömürü ilişkisi en geniş anlamdaki işçi-emekçi sınıf içine taşınmış olur. Mülk sahibi olanlar ve olmayanlar biçimindeki ayrıştırma ise kapitalizmin burjuvazi ile proletarya arasında görüntülenen esas çelişkisini tanımlamak üzere halen ilk çıkış noktası olarak yerini korumaktadır (Bu tartışmalar için bkz s: 77-87).

Sömürü kavramına kazandırılan bu genişlik sonradan pek çok yazarca eleştirilecektir.

Modern kapitalizmin karmaşık sınıf yapısı temel olarak iki segmente bölünmektedir: Üretim araçlarının sahipleri ve üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmayanlar. Ücretliler segmenti içinde ise kapitalist toplumun sömürü mekanizmaları çerçevesinde iki temel egemenlik ilişkisi ortaya çıkar: Bu ilişki kurumsal olanaklar ve beceri/ehliyet olanaklarına

göre şekillenir. İşte modern kapitalizmin karmaşık sınıfsal yapısı bu eksenlerdeki farklılaşma üzerinden şekillenir. Wright bu noktada yeniden, tanımladığı bu yeni orta sınıflar için çelişkili sınıf konumları kavramını kullanır ancak şu şekilde: Sömürü ilişkileri içindeki çelişkili konumlar.

Wright çelişkili konumlara ilişkin bu yeni kavramsallaştırmanın eskisine göre modern kapitalizmin sınıflı yapısını açıklamakta daha başarılı olduğunu belirtir (s: 91). Bunun nedeni sömürü kavramının merkeze alınmış ve bununla bağlantılı olarak da beceri/ehliyet kriterinin denkleme dahil edilmiş olmasıdır. Bu gelişme ücretli çalışanlar sınıfı içindeki farklılıkları daha net biçimde ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 6.3: Kapitalist toplumda sınıf konumları (Wright 1985: 61)

Üretim araçlarındaki mal varlıkları

	Üretim araçlarının sahipleri	Sahip olmayanlar (ücretli emekçiler)			
İşçi istihdam etmesine ve kendisinin çalışmamasına yetecek kadar sermaye sahibi	1 Burjuvazi	4 Uzman yöneticiler	7 Yarı ehliyetli yöneticiler	10 Ehliyetsiz yöneticiler	+
İşçi istihdam etmesine yetecek kadar sermaye sahibi ancak kendisinin çalışması gerekiyor	2 Küçük işverenler	5 Uzman denetçiler	8 Yarı ehliyetli denetçiler	11 Ehliyetsiz denetçiler	>0
Kendisi için çalışmasına yetecek kadar, ancak işçi istihdam etmesine yetmeyecek kadar sermaye sahibi	3 Küçük burjuvazi	6 Yönetici olmayan uzmanlar	9 Yarı ehliyetli işçiler	12 Proleterler	-
		+	>0	-	

Kurumsal mal varlıkları

Beceri/ehliyet varlıkları

Wright 1985 şemasında bütün yönetici ve deneticileri, yarı becerili işçiler ve becerisiz proletaryayla birlikte ücretli emekçiler sınıfına dahil etmiştir. Ücretli emekçiler sınıfı toplam dokuz tabakadan oluşur. Farklılaşma bu tabakaların organizasyondaki konumlarından (yönetsel avantaj konumu) ve sahip oldukları beceri/ehliyetlerinden kaynaklanır. Wright bütün eserlerinde beceri/ehliyetin ebeveynlerin sınıfsal konumlarınca belirlendiğini de ifade etmiştir. Wright'ın 1979 ve 1985 şemalarında yeni orta sınıf diye ayrı bir sınıfsal kavramsallaştırma yoktur. 1979'da orta sınıf denilen meslekler çelişkili sınıf konumları içinde, 1985'te ise ücretli emekçiler sınıfı içinde değerlendirilmiştir.

Wright, kendisi, yukarıda sunulan şemanın yine de dört önemli sorunu çözemediğini belirtir (s: 92-98): 1- Yönetici (manager) ve idarecilerin (administrator) sömüren konumlarının kurum içi pozisyonlarından kaynaklandığı kesinse de bunun kurumsal sömürü olarak nitelenmesine itiraz edilebilir. 2- Bu sömürü sınıflar arası değil sınıf içi farklılaşmalara ilişkindir ve sömürüyü sınıf içine indirgemek Marksist bağlamda sorgulanabilir. 3- Mülkiyet, kontrol ve beceri/ehliyet bağlamlarındaki sömürülerin iç bağlantılarının ampirik olarak saptanabilmesi olanaksızdır. 4- Wright sınıfsal sömürünün sınıf dışı (din, etnik, cinse dayalı) sömürüleri kapsamadığını belirterek, kendi çalışmasının kapitalist toplumlardaki bütün sömürü mekanizmalarını tanımlayamamış olduğunu saptar.

Nitekim bu eleştirilerin tümü daha sonradan kendisine yöneltilmiştir.

Wrigt'a göre 1985'te yayımladığı net sınıf şemasına rağmen bugün kapitalizmin sınıf yapısını analiz etmek hala zor bir iştir. Bunun nedenlerini 2004 yılında yazdığı bir kitap bölümünde şöyle sıralamıştır: 1- Sınıf ilişkilerinin kendisindeki komplekslikten kaynaklanan zorluk, sınıf ilişkileri içindeki güç ve hakların ilişkisizliği: Bu sınıf ilişkileri içindeki çelişkili (contradictory) konumlardan kaynaklanır. Şirket yöneticileri örneğin bir yandan kapitalistlerin gücüne (işçi alma, atma gibi) sahiptirler. Öte yandan da fabrikanın gerçek sahibi tarafından işten atılabilirler ve şirket kazancını kendi hesaplarına geçirme güçleri yoktur. Bu anlamda işçi sınıfı içindedirler. 2- Bireylerin sınıf konumuna dağıtımındaki komplekslik: Aynı anda birden fazla sınıf konumunda bulunma durumu. Birey aynı anda iki iş

yapıyor ve bu işlerde ayrı sınıf konumlarında bulunuyor olabilir. 3- Sınıf konumlarının geçiciliğinden kaynaklanan komplekslik: Bu işin kariyer özelliğinden kaynaklanır. Örneğin pek çok yönetici, işine yönetici dışı bir pozisyonda başlar. 4- Sınıf ilişkileri içindeki tabakalar (strata): Eğer sınıfı güç ve hak zemininde tanımlıyorsak bunların miktarı da tabakayı belirleyecektir. Örneğin kapitalistler içinde üretim araçlarına sahip olmak ve işçileri yönetmek açısından bu türden farklı tabakalar vardır. İşçiler arasında da. 5- Aileler ve sınıf ilişkileri: Aile içindeki bireylerin sınıf konumları birbirinden farklı olabilir, kocanın ve kadının. Bu durumda ailenin sınıfsal konumu neye göre belirlenecektir?

2009 yılında ise Wright Marksist ve Weberci kuramların birbirini tamamladığını ve bunları birleştirmenin olanaklı olduğunu düşündüğünü belirtmiştir. Marksist gelenek sömürüyü dikkate alarak kapitalistler ve işçiler arasındaki sınıflaşmayı tanımlamaktadır. Weberci gelenek ise sınıf ayrışmasındaki temel mekanizma olarak olanakların elde edilmesini görmekte ve bu kritere göre orta sınıf ile işçi sınıfını ayrıştırmaktadır. Orta sınıfların piyasa olanakları işçi sınıfından fazladır. Fırsatları yakalamak açısından ise bireysel düzlemde ayırt edilmesi gereken bir olanak vardır: Eğitim. Yüksek eğitimlilerin sayısal azlığı yüksek eğitimlilere önemli yaşamsal olanaklar sunar. Böylece fırsatlara ulaşma olanağındaki farklılık yalnızca kapitalistlerle işçiler arasındaki değil, işçilerin kendi içlerindeki farklılaşmayı da belirler.

Wright, en nihayetinde sömürüye dikkat çeken (1) Marksist kuramın, (2) fırsatları elde etme farklılıklarına dikkat çekerek orta sınıfı ayrıştırmaya yarayan Weberci kuramın ve (3) bireysel ölçekli olanaklara işaret eden bireysel tutumlar kuramının, sınıf analizlerinde birlikte kullanılmalarını önerir: Sömürü bireylere ekonomik kaynaklar üzerinde kontrol gücü verir, sosyal yapıları yaratır ve bu yapılara fırsatları elde etme olanağı sunar. Bu sosyal yapı, a) bireylerin sınıfla ilişkili bireysel özellikleri aracılığıyla mikro ölçekli süreçleri tanımlar, b) piyasa ilişkileri içindeki meslek ve yapılan iş gibi yapıları şekillendirir ve dağılımsal çatışmalar yaratır ve c) üretim ortamı içindeki egemenlik ve sömürü ilişkilerini belirler ve bu yapıdaki çatışmaları ortaya çıkarır. Wright bu birleştirici yaklaşımını aşağıdaki şemada sunmuştur:

Şekil 6.2: Birleşik sınıf analizi: makro ve mikro ölçekli süreçler

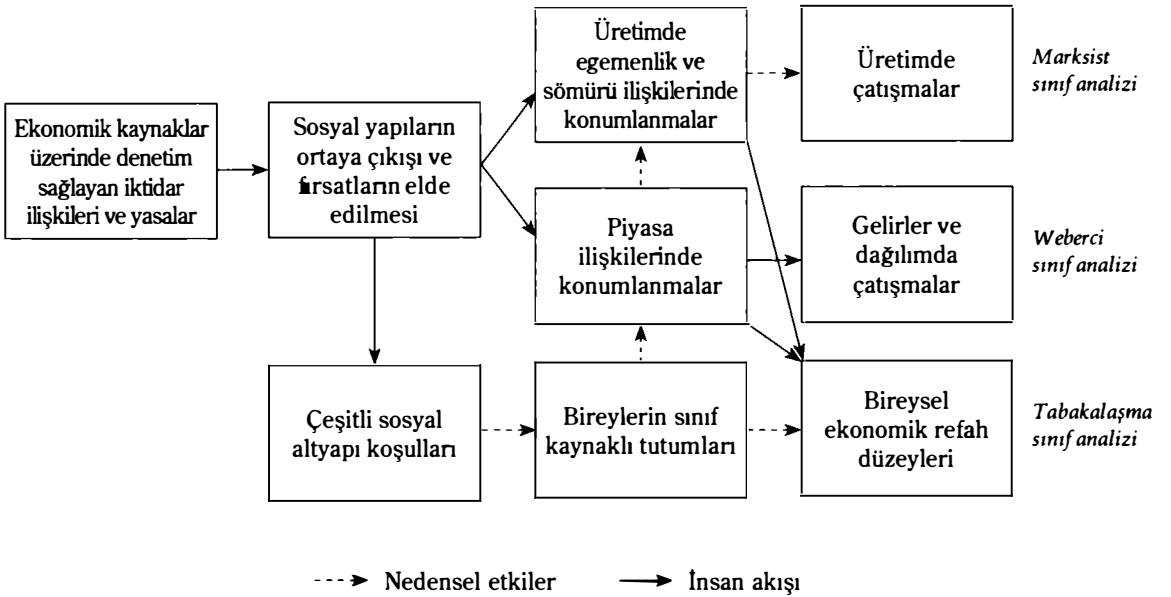

Kaynak: Wright EO 2009

Böylece Wright 2009 yılında ilk kez orta sınıfın ücretli emekçiler dışında ayrı bir sınıf olabileceğini ima eden bir kavramsallaştırmaya adım atar. Ek olarak, Weberci yaşamsal olanaklar yaklaşımı ile esasta bireysel özelliklerin sınıf konumunu belirlediğini ileri süren bireysel tutumlar kuramını kendi düşüncesine dahil ederek, yaşamsal olanakların ve bireysel avantajların nasıl, hangi koşullarda ve hangi sınıfsal dinamikler içinde kazanıldığı sorusunu, yani Marksizm'in temel sorununu, önemsizleştirmiş olur.

Daha sonra 2010 yılında (yani 2008 krizinin hemen sonrasında) Joel Rogers ile birlikte yayımladığı American Society başlıklı kitabında bu sentezin Amerikan toplumunun sınıfsal yapısını şu şekilde saptadığını belirtir: 1- Aşırı derecede zengin kapitalist sınıf ve şirket yönetici sınıfı: Bunlar yüksek tüketim standartlarındadır ve Amerikan toplumu bu sınıf nedeniyle gelişmiş kapitalist ülkelerin içinde en polarize yapıdadır. 2- Tarihsel olarak geniş ve görece durağan bir orta sınıf: Pahalı ve esnek eğitim sisteminden yararlanır, ancak şu anda bu sınıfın gelecek güvencesi belirsizdir. 3- Görece geniş bir sendikalı bölme ile karakterize işçi sınıfı. Bu sınıfın yaşam ve tüketim standartları orta sınıfa benzer olsa da son yıllarda önemli oranda düzey yitirmiştir. 4- İşçi sınıfının, düşük ücret, güvencesiz çalışma, sınırsız istihdam rekabetine maruziyet ile tanımlı yoksul ve güvencesiz kesimi. 5- Yoksulluğun üzerinde bir yaşam standardı sağlayacak iş güvencesi açısından gerekli eğitim ve beceri olanaklarından tümüyle yoksun ve bu şansı yakalama olanağı da bulunmayan marjinalize ve yoksulluk içindeki kesimlerler.

Yukarıdaki şematizasyon Marksizm'in sınıf kuramını ampirik ölçekte netleştirme çabası açısından değerlendirildiğinde son derece kabadır ve Wright'ın kendi geçmiş çabalarını bile değersizleştirdiği söylenebilir. Orta sınıf kavramsallaştırması artık net olarak şemaya dahil olmuştur.

III-Wright'ın Sınıf Kuramına Yönelik Eleştiriler

Daha sonradan Wright'a yöneltilen eleştirileri iki eksende toplamak mümkündür: 1- Sınıf dışı sömürü mekanizmalarını tanıyarak kültürcü bir çizgiye yöneldiği ve Weber'e yaklaştığı. 2- Sınıf şeması içine kontrol ve beceri/ehliyet boyutlarını katarak, sınıfı üretim ortamında ve sömürü kri-

teriyle tanımlasa bile, hem derecelendirme mantığını kabullendiği hem de sömürü eksenine ek olarak otorite ilişkilerini ve emeğin teknik iş bölümü içindeki konumunu sınıf analizine dahil ettiği.

Örneğin Edgel şöyle yazar: "Wright'ın sömürü hakkındaki görüşünü, özel mülkiyet sahipliği temeline dayanan sömürü tipi dışında kalan diğer iki tipi -kurum ve beceri/ehliyet sömürüsünü- kapsayacak şekilde genişlettiği düşünülürse, mevcut görüşü Weber'inkiyle aynıdır." (1993: 34). Ve: "Kurum ve beceri/ehliyet avantajlarının eşitsiz dağılımı, sömürüye dayalı sınıfsal ilişkilerin temeli değildir.... Bu sebeple, Wright'ın Marksist sınıf teorisine ilişkin nitelemelerine bakılırsa.... ilişkisel (relational) unsurlarla birlikte dereceleme (graditional) unsurları da içerdiği için, tam anlamıyla Marksist değildir." (s: 36).

Callinicos (2006) ise daha da ileri giderek "Wright'ın gündeme getirdiği teori, burjuva sosyal biliminkine çok benzer bir sınıfsal yapı anlayışının, toplumu birbirleriyle örtüşen gruplar kümesine indirgeyen bir anlayışın kabul edilmesini gerektirir." diye yazar (s: 146).

Neilsen de (1991) sömürü olgusunun kurumsal avantajlar ve beceri/ehliyet kriterleriyle ücretli emekçiler sınıfı içine taşınmasının Marksizm dışı olduğunu belirtir ve yalnızca Marksist kavramlarla da orta sınıfın ayrıştırılmasının mümkün olduğunu düşünür: Orta sınıfı, orta sınıf kapsamına sokulamayacak diğer ücretli tabakalardan ayıran unsur emeğin yarı bağımsız karakteriyle birlikte profesyonel konumudur. Bu ikisi orta sınıfı sermayenin ajanı durumuna getirir. Yöneticiler, hekimler, mühendisler, öğretmenler, gazeteciler, iktisatçılar bu konumdadır. Bu tabakalar sermayenin tasallutuna karşı direnebilirler. Çünkü ellerinde kendilerini koruyan otonomi vardır. Hatta bu gruplar içinde yöneticiler sermaye ortaklığı bile elde edebilirler. Ancak Neilsen'in bu analizi, ücretli emekçiler sınıfı içindeki hekim, öğretmen, mühendis, vb meslekleri işçi sınıfı dışına atmış olması nedeniyle Wright'ınkinden daha da sorunludur.

Resnick ve Wolf (2003) ise Wright'ı Marksist mülkiyet ekseninden sapmak ve sınıf analizinin merkezine gücü yerleştirerek, mülkiyet kriterini güç kriterine teslim etmekle suçlarlar. Bu Marx ve Weber arasında istenmeyen bir evliliktir. Sonuç olarak, yöneticiler, burjuvalar ve işçilerden

farklı başlı başına bir sınıf olarak ortaya çıkar. Resnick ve Wolf'a göre de aslında yöneticilerin sınıfsal konumunu kavramsallaştırabilmek için güç gibi Marksizm dışı bir kavramın kullanılmasına gerek yoktur. Bu sınıfsal grubun konumu artı değer sömürüsü bağlamında da açıklanabilir. Kapitalistler üretim araçlarının mülkiyetinin sahipleri olarak emek gücü istihdam ederler (üretken emek) ve artı değere de onlar adına değişik düzeylerdeki yöneticiler (üretken olmayan emek) el koyar. Yani Poulantzas'taki üretken ve üretken olmayan emek tanımları Resnick ve Wolf'ta farklı bir bağlamda orta sınıf konumunu tanımlamak için kullanılmış olur. Ancak burada da orta sınıf üretken olmayan emek olarak en geniş anlamdaki işçi sınıfının dışına atıldığı için, bu analiz, Poulantzas kuramıyla aynı Marksizm dışı çizgiye savrulmaktan kurtulamaz.

Kısaca Wright eleştirileri açısından durum şöyle görünüyor: Wright'ı sömürü ilişkisini ücretli emekçiler sınıfı içine taşıdığı, bu sınıfın kimi tabakalarını sömürücü olarak tanımladığı ve ücretli emekçiler sınıfını tabakalarken Weberci kontrol ve/veya beceri/ehliyet kriterini yine Weber'in yaptığı gibi dereceleme mantığıyla kullandığı için Marksizm dışına çıkmakla suçlayanların eleştirilerinin Marksist çizgide kaldığını söylemek güçtür. İçlerinde kimi haklı unsurlar barındırıyor olsalar bile.

Sonuç olarak bu tür eleştirilerde birkaç sorun bulunuyor: Bir taraftan farklı kurumsal avantaj ve/veya beceri/ehliyet düzeylerine sahip olsalar da kimi meslekleri doğrudan orta sınıf olarak burjuvaziyle yakınlaşmış ayrı bir sınıfın içine dahil ediyorlar. Bu yaklaşım bu tip mesleklerin yaşadığı proleterleşme sürecini de görmezden gelmiş oluyor. Diğer taraftan ise ücretli emekçiler sınıfını Marx'ın sınıf tanımlamasında hiç yer almayan üretken/üretken olmayan emek ayrımını kullanarak belirliyorlar.

Bunun dışında Wright'ın kendi kuramını ampirik düzeyde uygulanabilir bir ölçek olarak geliştirmek için önerdiği somut kriterler de eleştiri konusu oldu. Örneğin, Wright kapitalisti en az 10 kişiyi ücretli olarak istihdam eden kişi olarak tanımlar. Bu sınır Wolf ve Zacharias'a (2007) göre Amerikan ekonomisi için neredeyse anlamsızdır. Bunun nedeni de Amerika'nın büyük şirketlerden oluşmasıdır. Dolayısıyla 10 işçi sınırı büyük ve küçük şirketlerin tümünü aynı kategori içinde yutar. Ayrıca

Wright, toplumsal spektrumdaki ağırlığı az olduğu için finans kapitali ayrı bir sınıf olarak değerlendirme çabasında da bulunmamıştır.

IV- Goldthorpe'un Yeni Weberci Sınıf Kuramı

Goldthorpe 1960'lardan beri İngiltere toplumunun sınıf yapısını meslekler temelinde analiz etmektedir.

Şu paragraf O'nun sınıf konusundaki kuramsal yaklaşımının temelini oluşturur: "Mevcut göstergeler ışığında, üyelerinin, bir yandan kaynakları ve gelir düzeyleri, ekonomik güvenlik dereceleri ve ekonomik gelişme şansları (yani piyasa koşulları), diğer yandan da içerisinde yer aldıkları üretim sürecini yöneten yetki ve kontrol sistemi çerçevesindeki konumları (yani çalışma koşulları) bakımından tipik karşılaştırmalara tabi tutulabildiği mesleki kategorileri birleştirmekteyiz." (aktaran Edgel 1993: 37).

Yukarıdaki cümleler Goldthorpe'un tipik bir Weberci olduğunu kuşkuya yer bırakmayacak şekilde kanıtlar.

Sınıf ayrıştırmasındaki kriter meslektir, çünkü meslek piyasa olanakları bakımından homojen bir yapıdır. Yine piyasa olanakları bakımından birbirine benzer olan mesleklerin aynı sınıf başlığı altına yerleştirilmesi de bu anlayışın doğal bir uzantısıdır.

Sonuç olarak Goldthorpe İngiliz toplumunu sınıfsal bakımdan üçe ayırır: Hizmet sınıfı, ara sınıf ve işçi sınıfı. Nihai olarak geliştirdiği ayrıntılı sınıf şeması ise şöyledir:

Sınıf I ve II: Tüm profesyoneller, idareci ve yöneticiler (büyük mal sahipleri dahil); yüksek düzey teknisyenler; kafa işçilerinin denetçileri.

Sınıf III: Yönetim ve ticaretteki sıradan çalışanlar, satış personeli; diğer alt tabaka hizmet sektörü işçileri.

Sınıf IVab: Küçük mal sahipleri; serbest çalışan zanaatçılar; işçi çalıştıran veya çalıştırmayan diğer kendi hesabına çalışanlar (birincil üretimdekilerin dışındakiler).

Sınıf IVc: Çiftçiler ve küçük toprak sahipleri; birincil üretimdeki diğer serbest çalışanlar.

Sınıf V ve VI: Alt düzey teknisyenler; kol işçilerinin ve kalifiye kol işçilerinin denetçileri.

Sınıf VIIa: Yarı kalifiye ve kalifiye olmayan kol işçileri (birincil üretimdekilerin dışındakiler).

Sınıf VIIb: Birincil sektördeki tarım işçileri ve diğer işçiler.

Goldthorpe yukarıdaki şemada Sınıf I ve II'yi hizmet sınıfı, III, IVab ve IVc'yi ara sınıf ve kalanları da işçi sınıfı olarak kodlar (aktaran Edgel S 1993: 39). Goldthorpe'un ayrıntılı sınıf şeması, duruma göre, birleştirilmiş versiyonlarıyla da kullanılabilmektedir.

2007 yılındaki bir makalesinde kullandığı şema ise şöyledir: I- Profesyoneller ve yöneticiler, yüksek düzey. II- Profesyoneller ve yöneticiler, düşük düzey. IIIa- Rutin el emeği dışında kalan emekçiler, yüksek düzey. IIIb- Rutin el emeği dışında kalan emekçiler, düşük düzey. IVac- Küçük işverenler ve mülk sahipleri (çiftçiler de dahil). IVb- Kendi hesabına çalışan işçiler. V- Teknisyenler ve el işçilerinin denetçileri. VI- Becerili el işçileri. VII- Becerisiz el işçileri. Goldthorpe bu şemanın oluşturulmasında istihdam durumu ve mesleğin eksen alındığını açık olarak belirtir.

Tablo 6.4: Goldthorpe sınıf şemasının değişik versiyonları

11 Sınıflı Versiyon	7 Sınıflı Versiyon	4 Sınıflı Versiyon
I Üst hizmet sınıfı	I Üst hizmet sınıfı	I + II Hizmet sınıfı
II Alt hizmet sınıfı	II Alt hizmet sınıfı	
IIIa Rutin el işçisi olmayan emekçiler, yüksek düzey	III Rutin el işçisi olmayan çalışanlar	IIIa + V Orta sınıf
IIIb Rutin el işçisi olmayan emekçiler, düşük düzey		IIIb + VI + VII El işçileri
IVa İstihdam eden küçük mülk sahipleri	IV Küçük burjuvazi	IV Küçük burjuvazi
IVb İstihdam etmeyen küçük mülk sahipleri		
IVc Çiftçiler ve özel üretimdeki diğer kendi hesabına çalışanlar		
V Düşük düzey teknisyenler ve el işçilerinin denetçileri	V Teknisyenler ve denetçiler	IIIa + V Orta sınıf
VI Becerili el işçileri	VI Becerili el işçileri	IIIb + VI + VII El sınıfı
VIIa Yarı becerili ve becerisiz el işçileri (tarım dışı)	VII Becerisiz el işçileri	
VIIb Yarı becerili ve becerisiz el işçileri (tarımda)		

Kaynak: Bren R 2005: 16

V- Goldthorpe'un Sınıf Kuramına Yönelik Eleştiriler

Goldthorpe şemalarının dikkat çeken ve sorunlu olan bazı özellikleri vardır: 1- Bu şemada sermaye sahipleri ile emek güçlerini satarak geçinmek zorunda olanların pek çok sınıfta içi içe sokuldukları görülür. Hatta yedi sınıflı versiyonda kapitalist sınıfa hiç yer verilmez. Bunun nedeni Goldthorpe'un sınıfı mesleki zeminde tanımlamasıdır. Örneğin Sınıf I ve II'de ve Sınıf III'de böyle bir durum söz konusudur ve örneğin büyük mal sahipleri ile idareci ve yöneticiler aynı başlık altına sokulmuşlardır. 2- Goldthorpe'un şemasında üretim araçlarının sahipleri olan kapitalistler üzerinde hemen hiç kafa yorulmamıştır. Amaç sanki yalnızca üretimde fii-

len yer alan sınıfların, bunların alt tabakalarının tanımlanmasıdır. 3- İşçi sınıfının yedek deposu durumundaki işsizler analize hiç dahil edilmemiştir.

Goldthorpe şeması bu haliyle toplumun tepesinde ve dibinde yer alan "marjinal" kesimleri görmezden gelme, kalanları da meslek zemininde ayrıştırma eğilimindedir.

Sınıf I ve II'de yer alan çok değişik katmanların (büyük mal sahiplerinden, alt tabaka hizmet sektörü işçilerine kadar) hizmet sınıfı içinde; bütün kendi hesabına çalışanlarla küçük toprak sahiplerinin de ara sınıf içinde homojenize edilmiş olması başlı başına bir sorundur.

Goldthorpe'un sınıfları mesleki temelde tanımlamasının ve üretim ilişkileri içindeki konumları ve dolayısıyla da toplumsal çıkarları itibariyle tamamen farklılaşan meslekleri aynı sınıflar içine sokuşturmasının yöntemsel bir farklılıkla doğrudan ilişkili olduğu anlaşılıyor. Nitekim Goldthorpe sınıfların herhangi bir toplumsal mücadelenin temelini oluşturduğunu düşünmediğini, kendi sınıf analizinde sömürünün yerinin bulunmadığını, sınıf araştırmalarını özendiren faktörün bu tür sosyal sorunlar değil ekonomik eşitsizlikler olduğunu, sınıf üyelerinin ortak bir sınıf bilinci geliştiremeyeceklerini düşündüğünü belirtiyor (1992). Bu yaklaşım Goldthorpe'un sınıf konusunda yapısalcı bir perspektife sahip olduğunu da kanıtlıyor ve mesleklerin sınıfın temeli olarak kabul edilmesinin gerekçesini de göstermiş oluyor.

Nitekim "Günümüz İngiliz toplumunda kaç sınıf vardır ?" sorusuna verdiği yanıt bunu doğrudan ifade eder: "Analitik amaçlar için ampirik olarak faydalı olduğu kanıtlanan kadar sayıda." (aktaran Bergman MM, Joye D: 14). Ampirisizmin ne demek olduğunu, teorinin ve siyasetin kolayca nasıl feda edilebileceğini bundan daha iyi gösteren bir başka yaklaşım olabilir mi ?

Sonuç olarak, hangi sınıf kuramıyla işe başlanırsa başlansın, ele alınan araştırma nesnesini (toplumsal yapıyı) sınıfsal olarak ayrıştırmak, yani ampirik bir sonuç elde etmek olanaklıdır. Wright da Goldthorpe da kendi yöntemleriyle ortaya bir sınıf yapısı koyacaklardır. Bunlardan hangisinin kapitalist üretim ilişkilerinin özünü ve bu öz üzerinde gelişecek toplumsal, siyasal dinamikleri açıklamakta daha uygun olduğu sorusu, sınıf analizi çalışmasının en başında ele alınması gereken ve yönteme ilişkin

olan bir konudur. Yanlış yöntemle işe başlarsanız, gerçekliğin özünü kavrayamasanız bile, yine de bir sınıf yapısı ortaya koyarsınız. Goldthorpe bu noktadadır. İşin bu yönüne bir sonraki bölümde döneceğiz. Burada yalnızca farklı iki kuramın sınıfsal yapıyı nasıl görüntülediğine ilişkin bir tabloyu koymakla yetinelim.

Tablo 6.5: 2002 Avrupa Araştırmasının Goldhorpre ve Wright sonuçları (21 ülke)

Goldthorpe Şeması		**Wright şeması**	
Yüksek profesyonel yönetici (Hizmet sınıfı I)	12,6	Kapitalist	1,3
Düşük profesyonel yönetici (Hizmet sınıfı II)	19,9	Küçük kapitalistler	6,9
Rutin el işçisi (IIIa)	12,7	Başkasını istihdam etmeyen , yalnızca kendi hesabına çalışan	9,6
Düşük satış hizmeti (IIIb)	11,7	Uzman yönetici	2,2
Başkasını istihdam eden, kendi hesabına çalışan (IVa)	4,8	Uzman denetici	2,6
Başkasını istihdam etmeyen , yalnızca kendi hesabına çalışan (IVb)	4,5	Uzman	4,0
El işçisi denetçisi (V)	3,7	Becerili yönetici	3,9
Becerili işçi (VI)	11,6	Becerili denetici	6,6
Becerisiz işçi (VIIa)	13,7	Becerili işçi	22,0
Tarın emekçisi (VIIb)	1,4	Düşük becerili yönetici	2,5
Kendi hesabına çalışan tarımcı (IVc))	3,4	Düşük becerili denetici	6,4
		Düşük becerili işçi	32,0

Kaynak: Leiulfsrud H, Bison I, Jensberg H 2005: 24-25

VI- Goldthorpe Kuramıyla Bağlantılı Sorunlu Bir Alan: Mesleki Sınıf Şemaları

İngiltere ve Amerika'da sosyoloji araştırmalarında meslek ve hatta gelir gibi sosyoekonomik değişkenler, yaygın olarak, sınıfı tanımlama ve ölçmede temel alınırlar. "Mesleki sınıf" terimi de buradan gelir. Buradaki varsayım, meslek gruplarının homojen yapıya sahip oldukları, böylece toplumsal gerçekliği ölçmek ve bu gerçeklikteki değişimi izlemek bakımından oldukça basit bir araç olma işlevi gördükleridir. Hatta İngiltere'de Genel Sicil tarafından oluşturulan mesleki statü ölçeği ile 1911 yılından beri bütün sosyal göstergeler mesleki sınıflar temelinde izlenmektedir. Genel Sicil'de tanımlanmış olan sosyal sınıflar şöyledir: Profesyonel meslekler, ara meslekler, kalifiye meslekler, yarı kalifiye meslekler ve kalifiye olmayan meslekler.

İlk bakışta da görülebileceği gibi bu İngiliz resmi sınıf şeması işsizleri ve kapitalistleri tümüyle dışlar ve yalnızca üretim süreci içinde yer alan işçi ve emekçi kesimlere odaklanır.

Goldthorpe'un sınıf şeması da bu yaklaşıma yakındır.

Meslek odaklı sınıf şemalarına yöneltilen eleştirilerden birisi zaman içinde ismi aynı kalan mesleklerde içerik ve toplumsal statü bakımından önemli değişikliklerin ortaya çıkabilmesidir (Illsley R, Baker D 1991: 359).

Sınıfları meslek gibi Weberci kavramlarla tanımlamanın başka kimi sakıncaları daha vardır:

Callinicos (1994: 9) ve Harman (1994: 71) meslek, eğitim düzeyi gibi sosyoekonomik değişkenlerin sınıfın yerine ikame edilmesinin, büyük olasılıkla, sınıf çelişkilerinin kaybolduğu, sınıfların yerini birleşmiş-kaynaşmış bir orta sınıflar topluluğunun aldığı şeklindeki bir inanışa yol açacağını ve bunun da politik bakımdan büyük hata anlamına geleceğini belirtirlerken haklıdırlar.

Sınıfın meslek, eğitim üzerinden tanımlanması, bu kategorilerdeki toplumsal farklılaşmayı yaratan asıl nedenlerin anlaşılamamasına ya da gözlerden saklanmasına yol açar. Toplumsal eşitsizliklerin nedeni olarak mesleki farklılıkların görülmesi, eşitsizliklerle mücadele stratejisini de tümüyle anlamsız noktalara kilitler.

Bir diğer sorun şudur: Mesleki yapıları sınıf olarak tanımlamak mesleki yapılar içindeki heterojenitenin görülmesini de engeller. Örneğin mavi ve beyaz yakalılar şeklinde yapılacak bir sınıflandırma için durum böyledir. Beyaz yakalılar içinde gerek ekonomik gerekse toplumsal konumları bakımından birbirlerinden oldukça farklı pozisyonlara yerleşen gruplar yer alabilir. Nitekim bu grup içinde konumları niteliksiz mavi yakalılar düzeyinde olanlar da yönetim kademelerinde yer aldıkları işletmelerin ortağı durumunda olanlar da vardır (Oesch D 2006). Hatta beyaz yakalılar içinde durumu mavi yakalılardan kötü olanlar bile vardır. Aslında, beyaz yakalı şeklindeki tanımlama, teknolojideki, hizmetler sektöründeki gelişmelerin işçi sınıfını bütünüyle geliştirdiği yönündeki postkapitalist tezlerle uyumlu olarak geliştirilmiş bir kavramsallaştırmadır. Bu tezler örneğin beyaz yakalıların kimi bölmelerindeki sendikalaşma olanaklarının mavi yakalılardan bile kötü olduğu gibi gerçekleri görmezden gelir. Braverman (1974: 316) da tekelci kapitalizm döneminde beyaz yakalıların önemli kısmının niteliksiz işleri yaptıklarını belirtirken görmezden gelinen bu gerçekliğe işaret ediyordu.

Benzer bir durum Goldthorpe ve mesleki sınıf şemalarının hizmet sektörü tanımlaması için de geçerlidir. Çünkü hizmet sektöründe, hatta bilgi ve teknoloji yoğun informatik sektörlerde bile, yaratıcılık, hiyerarşideki statü konumu, iş güvencesi, vb. bakımından oldukça aşağılarda yer alan emek gücü sektörleri yer alır. Hatta bunlar hizmetler sektöründeki emeğin önemli kısmını oluşturur. Örneğin hastanecilik hizmetlerinde çalışanların büyük kısmının emek nitelikleri böyledir. Hastanecilik hizmetleri hizmetler sektörü içinde yer alsa bile, burada çalışanların önemli kısmı tamirat, bakım, temizlik işleriyle uğraşan niteliksiz ya da yarı nitelikli mavi yakalılar ile sekreterlik işlerini yerine getiren beyaz yakalılardan oluşur.

Öte yandan, imalat sektörü başlığı altındaki tanımlamanın da benzeri sıkıntıları vardır. Çünkü imalat sektörü kapsamında sınıflandırılan üretim alanlarının (örneğin elektronik mallar üretimi) içinde yalnızca niteliksiz ya da yarı nitelikli kafa emeğiyle çalışan beyaz yakalıların ağırlığı hiç de küçümsenmeyecek boyutlardadır.

Mesleki sınıf yaklaşımının sorunlu yanlarından birisi de proleterleşme olgusuyla ilgilidir. Mesleki perspektifle beyaz yakalı olarak kodlanan meslek gruplarının önemli kısmı bugün proleterleşme sürecinin kurbanı olup, ciddi statü ve gelir kaybı içindedirler (Braverman H 1974: 316; Kumar K 1991: 217).

Son olarak şu noktayı eklemeliyiz: Meslek, bireylerin genel yaşam olanakları, çalışma koşulları, üretim ilişkileri içindeki konumlanışları ve üretim araçlarının özel mülkiyeti bağlamındaki konumları açısından hiçbir fikir vermez. Bunun iki nedeni vardır: Birincisi yapılan iş ile mesleğin ilgisiz olabilmesidir. İkincisi de mesleksel yapıların heterojen karakteriyle ilişkilidir. Örneğin hekimlik ya da kaportacılık olarak tanımlanan mesleki sınıflar aslında tamamen farklı üretim ilişkisi konumlanışlarını ifade ediyor olabilirler. Örneğin, kaportacı derken kast edilen kendi iş yerine sahip olup, yanında niteliksiz işçi de istihdam eden midir, yoksa kendi işyerine sahip kaportacının yanında gündelikle çalışan çırak, kalfa mı ? Aynı şey hekim meslek grubu için de geçerlidir: Yalnızca kamuda ücretli olarak çalışan hekim, yanında ücretli hekim istihdam eden hastane sahibi hekim, hem kamuda hem de özel sektörde muayenehanecilik yapan hekim. Hangisi?

Kısaca, ne mavi yakalı/beyaz yakalı, ne de imalat/hizmet sektörü şeklindeki ayrıştırmalar homojen sınıfsal yapıları tanımlar. Beyaz yakalı olmak mavi yakalılığa göre daha nitelikli emek gücü sahibi olmak anlamına gelmez. Hizmet sektörü demek tümüyle beyaz yakalıların üretim yaptığı sektör demek değildir.

Ayrıca Storper ve Scott'un (1990: 576-588) işaret ettikleri gibi ileri teknoloji ürünleri üreten bir firma, pekala, düşük teknoloji gerektiren işlerini küçük ölçekli taşeron firmalara devretmiş olabilir (ki yazarlar bu üretim sistemini "sistem haneleri imalatı" olarak adlandırmışlardır). (Bu tartışmalar için ayrıca bakınız Belek İ 1999: 192-209; Belek İ 2010: 39-58).

Sonuç olarak: Sınıfları Goldthorpe kuramında ve mesleki sınıf şemalarında olduğu gibi meslek, eğitim, işletme içindeki statü gibi sosyoekonomik değişkenlere göre ayrıştırmak, a) bu yapılarda zaman içinde ortaya çıkan değişimi görmediği, b) bu yapılar kendi içlerinde oldukça hetero-

jen bir karakter sergilediği ve c) bu yaklaşım bu sosyoekonomik yapılardaki farklılaşmanın nedenlerini tümüyle görmezden geldiği, "yaşamsal olanaklar" alanına tıkıştığı, yani konunun özünü ıskaladığı için hatalıdır.

Sınıfa mesleki yaklaşım daha derindeki yöntemsel bir hatanın sonucudur ve bunu Goldthorpe'un kendisi zaten dile getirmiştir. O da mesleki yaklaşımın, sınıfı statik bir yapı olarak görmesi, sınıfı toplumsal ilişkiselliğinden kopartması ve sınıfı mücadele eden, toplumsal değişim içinde etkili bir aktör, özne olarak değerlendirmemesidir.

Hal böyle olunca, amaç sınıf yapısının saptanması olur ve bunun en kolay araçlarından birisi olarak da meslek ön plana çıkar ya da sınıflar eğitim gruplarıyla bir ve aynı şeymiş gibi görülürler.

Ancak sınıfı mücadele öznesi olarak gören kuram (Marksizm) sınıfı ilişkisellik içinde tanımlamaya çalışır. Böyle olduğunda da kaçınılmaz biçimde üretim ilişkilerine yönelmek, sınıfsal ortaklığı üretim ilişkileri zemininde, üretim araçlarının mülk edinilme bağlamı içinde tanımlamak zorunluluğu doğar.

Yedinci bölüm

Sınıf Kuramlarına Nasıl Yaklaşmalı?

Sınıf gerçekliğinin kuramsallaştırılması açısından Marx ve Weber olarak iki büyük kanalın bulunduğunu görüyoruz. Bu kanallar 20. yüzyılın ikinci yarısından beri kendi yenileri tarafından geliştirilmeye çalışılıyorlar.

Yeni Marksist ve yeni Weberci sınıf kuramlarının temel olarak birkaç farklılığı bulunuyor:

1- Marksist kuram sınıfı üretim sürecinde, Weberci kuram ise tüketim ilişkileri içinde tanımlıyor. Sonuç itibariyle her ikisi de sınıfı ekonomik ilişkiler düzleminde ele alıyor olsalar da bu çok önemli bir farklılıktır.

2- Goldthorpe'un bizzat kendisinin açıkça ifade ettiği gibi, yeni Weberci kuramda sınıfla ilgilenilmesinin nedeni eşitsizlikleri ya da durumu saptamaktır. Weberci kuram fotoğraf çekmek istiyor ve bundan sonrası O'nun ilgi alanına dahil olamıyor. Bu sınırlılığının iki nedeninin olduğu söylenebilir: a) Weberci gelenekte sınıf bir oluşum, ilişkisellik olarak değil yapı olarak görülür. b) Weberci gelenek sınıfı toplumsal değişimin bir öznesi olarak değerlendirmez. Weber'de sınıf mücadelesi yoktur. Sınıf yalnızca üzerinden kimi sorunların ortaya çıktığı bir gerçekliktir. Saptamaya yarar. Bütün Weberciler ampirisisttir. Sınıf, kendi yaşadığı sorunları çözmek için hareketlenme potansiyeli ve toplumsal sorunları çözmek için üzerine ve üzerinden topluma müdahale edilebilecek bir özne değildir.

3- Yukarıdakilerle ilişkili olarak şöyle bir sorun da beliriyor: Weberci gelenek nesnel durumları çok farklı olan bireyleri ve toplumsal grupları, salt mesleki isim benzerliği ya da statü ve/veya gelir düzeylerinin yakınlığı nedeniyle aynı sınıfa dahil edebiliyor. Aslında bu yaklaşım sınıfı kişiliksizleştiren, hareketsiz kılan bir çarpıtma anlamına da geliyor.

Weberci kuramın taşıdığı eksiklikler nedeniyle, ampirik Weber ölçeklerinin ölçtüğü şeyin de önemli bir anlam ifade edemeyeceği anlaşılıyor. Gelir ya da meslek grubu olarak benzeşenlerin aynı sınıfa sokulmasıyla yapılan ölçüm neyi ölçmüş olabilir?

İşin bu tarafının ayrıntılı eleştirisini önceki bölümlerde yapmıştık. O nedenle üzerinde daha fazla konuşmaya gerek bulunmuyor. Fakat bütün tartışılanlar Weberci sınıf kuramının, Goldthorpe şemasının ya da mesleki sınıf yaklaşımının toplumsal sınıf yapısını ortaya çıkarmak açısından tercih edilmemesi gereken nitelikte olduğunu gösterir. O nedenle bu yaklaşımları bir tarafa bırakalım ve sınıf kuramlarının nihai tartışmasını Marksist gelenek üzerinden ilerleyerek sürdürelim.

Marx ve Engels'in en net sınıf şemaları üçlü bir yapı sergiler: Proletarya, burjuvazi ve toprak sahipleri. Ancak Marx'ın, başka eserlerinde, küçük burjuvaziden, askerlere, polislere, avukatlara kadar uzanan ve oldukça zengin çeşitlilik arz eden bir orta sınıftan da söz ettiği görülür. Marx sınıfla kuramsallaştırmak için değil, ama kapitalizmi açıklamak ve kapitalizmle siyasi mücadele amacıyla ilgilenmiştir. Sınıf, Marksizm'in tüm içeriğinde kendiliğinden ama vazgeçilmez önemde bir konumlanışa sahiptir. Marx ve Engels orta sınıf içindeki katmanların proleterleşeceklerini ve kapitalizmin sınıfsal yapısının sadeleşeceğini öngörmüşlerdi.

Marksizm'de sınıf üretim araçlarının özel mülk edinilmesi ekseni üzerinden tanımlanır. Üçlü sınıf şeması bu yaklaşımla örtüşür.

Yeni Marksistlerin gösterdikleri çaba ise, üretim ilişkilerinin zenginleşmesine ve emeğin teknik işbölümündeki gelişmeye bağlı olarak çeşitlenerek genişleyen orta sınıfların (ki bu sınıflar kimi Marksist'lerde ayrı bir sınıf iken, kimilerinde böyle bir sınıf yoktur ve bu sınıf içinde söz konusu edilen yapılar en geniş anlamıyla işçi, emekçi sınıflara dahil edilir) ayrıştırılmasına yöneliktir.

Yeni Marksistler açısından sorun üretim araçlarının özel mülk edinilmesi ekseninde ve artı değerin birincil bölüşümüne ilişkin süreçlerde oluşan sınıfların tanımlanmasında değildir. Burada hiçbir belirsizlik bulunmuyor. Onlara göre üzerinde düşünülmesi gereken nokta, kapitalist üretimin gelişmesiyle bağlantılı biçimde iyice ayrıntılanan yönetsel, teknik işbölümü ve bununla ilişkili olarak beyaz yakalı sınıfın genişlemesi ve kendi içinde alt tabakalaşmasıdır. Beyaz yakalılar içindeki bu alt tabakalaşmanın nasıl teorize edileceği ve ampirik düzeyde nasıl saptanacağı konusu yeni Marksizm'in en önemli tartışma alanlarından birisi olarak ortaya çıktı. Marksist sınıf şemasının ikincil bölüşüm ilişkileri içindeki gelişmelerle ayrıntılandırılması gerekiyordu.

Şimdi çok kısa bir süreliğine duraklayalım ve birincil ve ikincil üretim ilişkileri kavramlarının anlamlarına göz atalım.

Korkut Boratav'ın tanımlamasıyla durum şöyledir: "Belirli üretim ilişkileri dolaysız üreticiler tarafından yaratılan artığa el koymanın belirli mekanizmaları tarafından tanımlanır. Artığa el koymanın özel biçimleri, böylece, temel (asli) bölüşüm ilişkilerini oluşturur ve bu ilişkiler, her belli biçim içinde artığa el koyan (sömüren) belirli bir sınıfı, artığı üretmiş olan bir diğer dolaysız üreticiler sınıfı ile karşıt konuma getirir..... İkincil (tali) bölüşüm ilişkileri ise, esas olarak, artığın egemen sınıfların alt grupları, ara tabakalar arasında yeniden paylaşımı ile ilgilidir. Benzeri bir yeniden paylaşım, "değer aktarımları" biçiminde sektörler, endüstriler, iktisadi faaliyetler arasında meydana gelir..... Bu yeniden dağıtım ve değer aktarımı mekanizmaları, piyasa süreçleriyle ve devletin aracılığıyla, göreli fiyatlarda ve/veya mali ve parasal sistemde meydana gelen değişimlerle gerçekleşir..." (Boratav K 2005: 28).

Dediğimiz gibi, yeni Marksist sınıf kuramlarında sorun ikincil bölüşüm ilişkileri noktasındadır.

Sınıfın tanımlanmasına üretim araçlarının özel mülk edinilmesi ekseni üzerinden başlandığında, ikincil bölüşüm ilişkilerinin sınıf analizine dahil edilişine dair farklılıkların tali önemde kaldığı ve bu yaklaşımların halen Marksist olarak nitelenmesinde sakınca olmadığı söylenebilir.

Böyle bakıldığında yeni Marksist kuramın dört kanalının bulunduğu

görülür: 1- İşçi sınıfını üretken emekle özdeşleştiren Poulantzas. 2- İşçi sınıfı tanımı içine teknik işbölümünün gelişmesiyle ortaya çıkan beyaz yakalıları da dahil eden Wright. 3- Bu gelişmeyle ortaya çıkan beyaz yakalıları yeni orta sınıf başlığı altında yeni bir sınıfa dahil eden Carchedi ve Callinicos. 4- Bütün ücretli çalışanları işçi sınıfına sokan Mandel (Aktaş AS 1999: 22).

Yeni Marksist kuramın içinde yer alan Poulantzas'ın aslında Marx'ın kendisi tarafından dışlandığını biliyoruz. Marx işçi sınıfına üretken ve üretken olmayan emek sektörlerinin tümünü dahil etmişti.

Öte yandan ücretli geçinmek zorunda olan bütün katmanları işçi sınıfı içine alan Wright ile Mandel aynı konumdadırlar. Wright'ın bu tabakaları ayrıntılandırmak bakımından çalışmalarına kuramsal bir boyut kattığını biliyoruz.

Carchedi ve Callinicos ise ücretli emekçiler sınıfı içindeki kimi tabakaları kurumsal statü konumlarına bağlı olarak burjuvaziye yakınsamalarına bakarak ayrı bir sınıf, yeni orta sınıf olarak tanımladıkları anda Marx'ın çizgisini zorlamış olurlar.

Kapitalist üretim ilişkilerindeki gelişmelerle bağlantılı biçimde ortaya çıkan ve çoğunluğu beyaz yakalı olup, bir kısmı da yönetim işlevleriyle ilgilenen emek sektörlerini hangi başlık altında olursa olsun ayrı bir sınıf olarak tanımlamak Marx'ın kendi görüşleriyle tutarlılık göstermez. Marx'ın kolektif emek tanımı gereği olarak, hangi tür işle meşgul olurlarsa olsunlar, teknik işbölümü sonucunda ortaya çıkan emek bölmelerinin tümümün işçi sınıfına dahil edilmesi doğru olanıdır.

Dolayısıyla yeni Marksist ekol içinde en tutarlı noktada duran Wright'tır. Wright da diğer yeni Marksistler gibi geleneksel işçi sınıfı içinde değerlendirilemeyecek yeni mesleki yapıların ve işlerin nasıl sınıflanacağı konusu üzerinde çalıştı.

Wright'ın başlangıç noktası yine üretim araçlarının özel mülk edinilme eksenidir. Bundan sonra sömürü kavramının içeriğini genişleterek bilgi/beceri ve kurumsal avantajlar boyutlarını analizine ekler. Bu kavramsallaştırmayla ilgili birkaç konunun netleştirilmesi yararlı olur:

1- Wright'ın sömürü kavramının içeriğini genişleterek, bilgi ve yönetim

ortamındaki pozisyona göre sınıfsal ayrıştırmaya gitmesi sorunlu görülebilir. Bir kere Wright sömürü ilişkisine artı değer sömürüsünün dışında bir boyut katmıştır. Kurumsal avantajlara sahip olanları ve beceri/ehliyet açısından avantajlı meslekleri diğerleri üzerinde sömürücü konumda görmüştür. Bu yönelim Marx'a aykırıdır. Ama burada söz konusu olan zaten işçi, emekçi sınıflar içindeki sömürü ilişkisi değil, tabakalanmadır.

2- Bununla birlikte Wright'ın sınıf kavramsallaştırmasına eklediği bu yeni boyutlar, artı değerin birincil paylaşımı sürecinde saptanan sınıflar dışında kalan bir yeni orta sınıf konumunu değil, en geniş anlamıyla emekçi sınıflar içindeki tabakalaşmayı ayırt etmeye yöneliktir. Wright'ta, 2009-2010'a kadar, burjuvazi ile işçi sınıfı arasında kalan alanda tanımlanmış, yani birincil bölüşüm ilişkileri zemininde kavramsallaştırılmış bir orta sınıf yoktur.

3- Bilgi ve beceri boyutu açıkça Weberci çağrışımlar yaptırmakla birlikte, Wright'ın buradaki yaklaşımı, bilgi ve beceriyi yine üretim ilişkileri zemininde ve dar anlamda saptanacak olursa, üretim ortamında belirlemeye yöneliktir. Oysa Weberci kuramda meslek ve bireylere değişik avantajlar sağlayan beceri, statü, gelir gibi kriterler yaşam tarzı, tüketim ortamı ve piyasa boyutunda söz konusu edilir. Bu açıdan bakıldığında Wright'ın sınıf tanımlaması için eklediği bu yeni boyutların Weberci olduğunu söylemek doğru olmaz.

4- Buna rağmen en geniş anlamdaki işçi sınıfı içindeki tabakalar beceri/ehliyet ve kurumsal avantajlar ekseninde geliştirilen ampirik araçlarla ayrıştırılmaya başlandığında, ister istemez, eğitim ve meslek anlamında daha somut bağlantıların ve dereceleme mantığının denkleme dahil edilmesi gerekir. Örneğin mesleklerin tek tek bilgi ve beceri düzeyleri açısından derecelendirilmesi ve benzer şekilde kontrol düzeyinin değişik yönetim kademeleri için derecelendirilmesi zorunluluğu doğar. İşte burası Wright'ın Weberci kurama en çok yakınsadığı yerdir. Nitekim 2000'li yıllardaki makalelerinde kendisinin bir ara yol arayışı içinde olduğunu belirten imaları da bunun göstergesidir. Ancak burada bir kez daha, Wright kuramındaki kurumsal ve bilgi/beceri avantajları eksenlerinin tümüyle üretim ilişkileri ve üretim ortamı bağlamında ortaya çıktıkları gerçeğinin

altını çizmek gerekir. Wright, 1979 ve 1985'teki şemalarının, kendisinin de dile getirdiği kimi sıkıntılarını aşmak adına, 2000'lerde Weber'e yönelmiştir. Ancak bu yönelim kuramsal değil, pratik ölçektedir.

5- Wright şemasının esas eleştirilere konu olan bölümü dokuz tabakaya ayırdığı ücretli emekçiler sınıfıdır. Bu geniş ve çeşitli bölme içinde işsizler özel olarak yer bulamaz.

6- Wright artı değerin birincil bölüşüm ilişkileri bağlamında tanımladığı burjuvazi içinde, ikincil bölüşüm ilişkileriyle ortaya çıkan ayrışmayı da dikkate almaz. Burjuvaziyi özel olarak sanayi, ticaret ve rantiye burjuvazi olarak sınıflamaz. Oysa teknolojik gelişmeler ve yeni emek organizasyonu biçimleri nasıl işçi sınıfını çeşitlendirdi ise, kapitalizmin son 30 yıldır daralma-kriz diyalektiğiyle giderek belirginleşen spekülatif karakteri de burjuvaziyi kendi içinde farklılaştırmıştır.

Şimdi buradan devam edelim:

Wright, hem sınıfsal ayrıştırmasına üretim araçları mülkiyeti kriteriyle başladığı için hem de ayrıştırmaya, yine üretim ortamındaki ilişkilerle devam ettiği ve ücretli emekçilerin bu ortamdaki kurumsal ve beceri/ehliyet avantajlarıyla, üretim araçlarının özel mülkiyetini elinde tutanlara ne derecede yaklaştıklarını belirleme mantığına sahip olduğu için, halen (1985 şeması) Marksist konumdadır.

Öte yandan konu bireysel düzeyden başlayan ampirik sınıf çalışmalarına geldiğinde, yani tek tek bireylerin sınıfsal konumlarını tanımlayarak buradan toplumsal bir sınıf dağılımı belirleme amacı söz konusu olduğunda ve üstelik yönetsel, teknik işbölümü hayli derin ise, üretim araçlarının mülkiyeti kriteri üzerine bina edilecek ayrıştırma kaçınılmaz biçimde bireysel kriterleri dikkate almak zorunda kalacak ve sonuçta derecelendirme çizgisine de yaklaşacaktır. Örneğin Öngen ve Boratav'da da durum böyledir.

Öngen, beyaz yakalı sektör içinde gerçekleştirdiği üst düzey yöneticiler ve profesyoneller, orta düzey yöneticiler ve denetleyiciler ve büro işçileri ayrıştırması için eğitim, gelir ve kontrol gibi kurum ve bireysel ölçekli kriterleri derecelendirme mantığı içinde kullanır (1994: 180). Boratav ise yine beyaz yakalılar içindeki yüksek nitelikliler, beyaz yakalılar,

niteliksiz hizmet işçileri ayrıştırmasını yine aynı kriterleri derecelendirerek gerçekleştirir (1995: 5-7).

Boratav'ın cümleleriyle bunun nedeni şudur: "Toplumsal sınıf, grup ve tabakaların tanımlanması, çok yüksek bir soyutlama düzeyinde yer alan maddeci tarih görüşü çerçevesinde yapılırken, kısa dönemli iktisat politikalarının etkilerini de kavramayı hedefleyen (ve sınıfları ilgilendiren) bölüşüm göstergelerinin inşası çok düşük bir soyutlama düzeyine gerek duyar. Bu farklı düzeyleri birleştirmeye çalışan bizimki gibi bir inceleme ise, ne kuramsal ve kavramsal safiyetin bekçilerini ne de "ampirisist" eğilimli nicel iktisatçıları tatmin edecektir." (2005: 30)

Bu nedenle, Marksist'lerin Weberci olarak kodlanan kimi bireysel ölçekli kriterleri kullanmaları zorunluluğunun, yeni Weberciler'in yaklaşımıyla hiçbir ilişkisi yoktur. Çünkü yeni Weberci kuram doğrudan bireysel sosyoekonomik kriterleri esas alır ve sınıf analizini tamamen bunun üzerine inşa eder. Weberci kuramda, sınıfların bugününü resmetmeyi amaçlayan ve düşük bir soyutlama düzeyiyle yetinme şansı bulunan "ampirisist" eğilim, soyutlamanın en yüksek düzeyi olarak inşa edilir. Buna karşılık Marksistler gerçekliği görüntülemek adına geliştirdikleri ampirik ölçüm araçlarının yüksek soyutlama düzeyiyle yaratacağı gerilimi yaşayacaklardır. Nitekim Wright kuramına yöneltilen eleştiriler, önemli derecede, gerilim yaratan bu noktayla ilişkilidir.

Örneğin: Olay ampirik ölçekte sınıfsal yapıyı tablolaştırmaya geldiğinde, "orta sınıf" denilen yapı burjuvaziye yakınlaşma olanakları bakımından değerlendirirken, bu yapının yönetim kademelerindeki konumunu ve bilgi/becerisiyle kendi hesabına çalışan pozisyonuna yakınlaşma potansiyelini dikkate almak gerekir. Çünkü yönetim kademelerinde yukarılara tırmanmak aynı zamanda sermayenin yasal mülkiyetine de ortak olabilmek anlamına gelir. Ama eğer böyleyse, o zaman doğrudan sermayeye yasal ortaklık durumunun sorgulanması daha mantıklısı olur ve yönetsel kademedeki konum sermayeye yasal ortaklığın yalnızca proksi göstergesi olarak kullanılabilir.

Wright kuramının bir diğer sıkıntısı da üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmayan dokuz tabakalı ücretli emekçiler sınıfının ayrıştırılma-

sında kullanılacak somut kriterlerin nasıl belirleneceğiyle ilişkilidir. Bir işletmedeki hangi konumlar, hangi kontrol ve bilgi/beceri düzeyleriyle hangi tabakaya yerleştirilecektir. Uzman idarecileri (yüksek bilgi ve beceriye ve yüksek kurumsal avantaja sahip olan) yarı ehliyetli idarecilerden (yine yüksek kurumsal avantaja ama bu kez orta derecede bilgi ve beceriye sahip olan) ayırt etmek için bilgi/beceri ve kurumsal avantaj düzeyini ayrıştıracak kesme çizgisi nereden geçecek ve bu kesme çizgisini saptamak için hangi sorular bireye sorulacaktır?

Aslında Wright ve O'nun şemasını kullanan araştırmacılar da bu zorluğun farkındadır. Bu sorundan kurtulmak amacıyla geliştirilen yöntemlerden en yaygın olanı Wright'ın dokuz katmanının bazılarının birleştirilerek ücretli emekçiler sınıfının kabalaştırılmasıdır. Bu yaklaşım kaçınılmaz olarak meslek ve/veya hali hazırda yapılan iş üzerinden gerçekleştirilecek ve yine Weberci olmakla suçlanacaktır. Buna rağmen, bu yol, ücretli emekçiler içinde burjuvaziye yakınsayan küçük bir azınlıkla uğraşmak yerine, mülkiyet ilişkileri zemininde belirlenen esas sınıflar arasındaki çelişkili durumu ve geniş ücretliler sınıfı içindeki tabakalaşmayı saptamak açısından daha tercih edilir olanıdır.

Wright Amerika'da yaşayan bir akademisyen olarak muhtemelen büyük Amerikan şirketlerinin yönetim yapısından etkilenmiş ve kendisini ücretli emekçileri bu denli ayrıntılandırmak zorunda hissetmiştir. Ücretli emekçiler içindeki üst düzey yönetici kadroların kapladığı küçük alan dikkate alındığında, bu çabanın en azından çevre ülkeler açısından gerekli olmadığı bile düşünülebilir.

Wright şemasıyla ilgili olarak dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta ücretli emekçiler sınıfı içinde yer alan yüksek beceri/ehliyet ve yüksek kurumsal avantajlara sahip tabakalara dahil bireylerin bu konumlarının geçici olma olasılığının yüksekliğidir. Ömür boyu üst düzey yöneticilik, sahip olunan yüksek bilgi/beceri düzeyine rağmen kaç kişinin şansı olabilir ? Dolayısıyla Wright kuramında bu tür tabakaların kalıcı olmadığının bilinmesi, Wright'ın ayrıştırmasıyla çekilen fotoğrafta burjuvaziye yakın düşen ücretli emekçi tabakalarının, bu konumlarını aynı düzeyde ve kalıcı biçimde sürdüremeyeceklerini bilmek gerekir. Bu durum özellikle

orta düzey yönetici tabakalar için geçerlidir.

Wright'ın sınıf şemasındaki ücretli emekçiler sınıfında mavi ve beyaz yakalı ayrımı yoktur. Wright (1997: 45) merkez kapitalist ülkelerde becerisiz işçiler, becerili işçiler ve becerisiz denetçilerin toplamının (geniş işçi sınıfı) %71-79 arasında olduğunu ölçmüştür. Buna karşılık uzman yöneticiler, uzman denetçiler ve becerili yöneticilerden oluşan genişletilmiş uzman yöneticiler tabakasının toplamı ise %9-15 arasında kalmaktadır. Bu durumda, sınıfa mücadele perspektifiyle yaklaşmak kaygısının da gereği olarak, geniş anlamıyla işçi sınıfı üzerine odaklanmak esas doğrusu olacaktır. Yani, geniş işçi sınıfı içinde mavi ve beyaz yakalı (kafa/kol emeği) ayrımının yapılması, halen mavi ve beyaz yakalıların çalışma koşulları, özlük hakları, sendikalaşma olanakları gibi bakımlardan farklılaştıkları da dikkate alındığında yararlı bir yaklaşım olur.

Bir kere daha belirtelim: İkincil bölüşüm ilişkilerinin yarattığı sınıf içi tabakalaşmayı saptamak için mesleki zeminde cereyan edecek bu çaba nedeniyle Wright ve O'nun şemasını kullananları Weberci olarak nitelemek yanlıştır. Bir kere analiz üretim araçları mülkiyetiyle başlamış ve üretim ortamında ücretli emek bölmesi içinde yer alanların, sahip oldukları bilgi/becerilerinin ve kurumsal avantajlarının etkisinde, burjuvaziyle yakınlaşma ve kendi içlerinde tabakalaşma derecelerini anlama çabası üzerinden devam ettirilmiştir. Böyle de olmalıdır.

Çağdaş kapitalist toplumun sınıfsal yapısını ortaya çıkarmak amacıyla yapılacak Marksist ampirik ölçümler içine Weberci olarak nitelenen kimi kriterlerin dahil olması kaçınılmaz görünüyor. Bunun nedeni analizin üretim araçlarının mülkiyetine sahip olanlar ve olmayanlar düzeyinde bırakılamayacak olmasıdır. Bu "hibrid" tutum üretim araçlarının mülkiyeti ekseninde tanımlanan sınıfların ve üretim ortamındaki objektif konumlarıyla saptanan sınıf içi tabakaların ekonomik, toplumsal olanak ve konumlanışlarını ve mücadele sürecinde gerçekleştirdikleri siyasi tercihlerini aydınlattığı sürece bunda bir sakınca görmemek gerekir.

Çünkü:

Toplum bilimlerinde sınıfı tercih etmenin, toplumsal olaylara sınıf perspektifiyle yaklaşmanın nedeni, onun, toplumsal olguları açıklamak açısın-

dan öteki değişkenler karşısındaki istatistiksel ampirik üstünlüğü değildir. Sınıf tercihinin nedeni "... tarihsel bir formasyonun, ancak özgül sınıf karakteri ile bu karakterin şekillenmesinde etken olan sınıf mücadelesi süreçlerinin çözümlenmesiyle anlaşılabilecek... " olmasıdır (Öngen T : 13). Ya da, "Bizim, sınıf perspektifli yaklaşıma ilişkin tercihimiz, bu çalışmanın ampirik tabanını oluşturan mikro düzeyde (ve anketlerden sağlanan) bilgilerden değil; toplumsal dinamiklere ilişkin makro düzeyde tarihsel, ekonomik ve politik bilgilerden kaynaklanıyor. Mikro bulgular, bu temel tercihe marjinal .... katkılar sağlıyor." (Boratav K 1995: 2).

Sınıfa vurgu yapanların ve toplumsal olayların sınıf eksenli olarak ampirik düzeyde ölçülmesini öneren Marksist'lerin sorunu, sınıfın ampirik bir ölçüm aracı olarak diğer kriterlere göre (cins, gelir, eğitim gibi) daha açıklayıcı olduğunu düşünmeleri ve bu tezlerini kanıtlama kaygıları değildir. Sınıf eksenli araştırmalardaki ölçümler bunu destekleyen sonuçlar da verebilir. Ancak tersi olsa bile sınıf öneminden herhangi bir şey yitirmez. Çünkü onu önemli konumuna yerleştiren özelliği toplumsal olayları siyasal olarak açıklama gücünden ve bir özne olmasından kaynaklanır. Aksini düşünmek, sınıfı yalnızca diğer kriterlerle karşılaştırılacak ampirik bir ölçüm aracı olarak ele almak, tam anlamıyla ampirisizm olur.

Salt ölçmüş olmak için sınıf ölçütü kullanılmıyor. Sonuçta bütün değişkenler (gelir de, meslek de, eğitim de, statü de) bir ölçüm yapıyor. Önemli olan ölçüm yapmak için kullanılan aracın genel toplumsal dinamikler bağlamında anlamlı bir yere oturmasıdır.

Sekizinci bölüm

Sınıf Yok Olur mu? Nasıl?

Postendüstriyel yazarlar teknik ve teknolojik gelişmelerin toplumsal yapıyı değiştireceğini ve bunun sonucunda sınıfların ortadan kalkacağını belirtmişlerdi. Daniel Bell'in (1973) "endüstri ötesi toplum" ve Piore ile Sabel'in (1984) "ikinci endüstriyel bölünme" kavramlarını bu bağlamda özel olarak anmak gerekir.

Ancak bu konudaki en çarpıcı çalışma Masuda'nın (1990) Enformasyon Toplumu adlı eseridir.

Enformasyon toplumunun üç belirgin sosyal etkisi vardır: 1- Teknolojinin eskiden insanın yaptığı işleri üstlenmesi, 2- teknolojinin insanın yapma olanağı olmayan işleri yapması, 3- var olan sosyal ve ekonomik yapıların böylece dönüşmesi. Bu dönüşüm önemli derecede teknolojik gelişmenin insana sağladığı özgür zamandan kaynaklanır. Özgür zaman boş zamandan, daha entelektüel faaliyetlerle değerlendirilmesiyle ayrılır. Enformasyon toplumunda doğayla uyum da ön plandadır, ekonomi sinerjik yapıdadır, birlikte üretim ve kullanım mantığı vardır.

Enformasyon toplumunda değer üretimi açısından enformasyon kullanımı temeldedir. Enformasyon kullanımı enformasyon alt yapısını, yani enformasyon işlemeyi ve bunun için yaygın iletişim ağlarının oluşturulmasını anlatır. Böylece herkes enformasyondan ucuz, eşit ve hızlı biçimde yararlanabilir. Birlikte üretim kararlara katılımla olanaklı olur. Enfor-

masyon katılımın olanağını yaratır. Enformasyon demokrasi demektir. Masuda bu gelişmelerin tam manasıyla sinerjik ve global çelişkileri yok edecek bir politik atmosfer yaratacağını düşünür.

Masuda'nın ve diğer postendüstriyel yazarların bugüne ve geleceğe ilişkin olarak çizdikleri tablonun gerçeklerle herhangi bir ilişkisinin olmadığını görmüş bulunuyoruz.

Toplumlar halen son derece katı sınıfsal bir yapı sergiliyorlar. Bilgisayarların üretimde daha fazla kullanılması anlamında belki enformasyonlaşmadan söz edilebilir. Ancak bu gelişme kesinlikle sınıfların ortadan kalkması anlamına gelmiyor. Tam tersine üretimdeki bilgisayarlaşma yeni sınıfsal çelişkiler yaratıyor, kimi sınıfların proleterleşmesine yol açıyor, işsizler ordusunu artırıyor.

Zaten bütün bu gelişmeler nedeniyle yeni Marksistler ve Weberciler sınıf üzerinde çalışmaya devam ediyorlar. Hangi kuramla yaklaşılırsa yaklaşılsın bütün sosyal araştırmalar derin sınıfsal ayrımlara işaret eden bir toplumsal yapıyı görüntülüyor.

Bu durum neden böyle:

Çünkü üretim araçlarının özel mülkiyeti, yani kapitalist üretim tarzı varlığını sürdürüyor. Teknolojideki, işin teknik gerçekleştirilme biçimlerindeki bütün gelişmelere rağmen, bu gerçeklik değişmediği için, gelişmeler çoğunlukla ve hatta yalnızca üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduran sınıflar ile üretim ilişkileri içindeki konumları itibariyle bu sınıflara yakın konumlanan sınıf ve tabakaların işine yarıyor.

Teknoloji üretim aracıdır. Kapitalistlerin elindeki özel mülk olduğunda, artı değeri maksimize etmekten başka bir işe yaramaz.

Teknolojik gelişmelerin bütün insanlığın çıkarına sonuçlar üretebilmesi için, teknolojinin kendisinin özel mülk edinilmesine son vermek gerekir.

Yalnızca bu gelişme, yani kapitalizmin yıkılması, yani bütün üretim araçlarının, yani teknolojinin kamulaştırılması, burjuvazi ve proleterler biçimindeki sınıfsal zeminin ortadan kalkmasını sağlar ve sınıfların tümüyle yok olmasının yolunu açar.

Teknoloji tek başına toplumu enforme etmez, sınıflı toplum yapısına

son vermez.

Ama tersi doğrudur: Teknolojinin geri olduğu koşullarda bile, teknolojinin kamulaştırılması sınıfların yok edilmesinin zeminini hazırlar.

Marx ve Engels bu hedefi Komünist Manifesto'da "Özel mülkiyetin ortadan kaldırılması" (s: 58) olarak somutlamışlardı: "Değişen yalnızca mülkiyetin toplumsal karakteridir. Mülkiyet sınıf karakterini yitirir."

Mülkiyet ilişkilerinin değişmesi, toplumsal düzenin değişmesini ifade eder ve ancak toplumsal düzeni değiştirmeyi hedefleyen bir siyasi-toplumsal devrimle olanaklı olabilir. Komünist Manifesto bu düzeni komünizm olarak tanımlamıştı.

Üretim araçlarının özel mülkiyetinin ortadan kaldırılması bütün toplumsal ilişkilerin değiştirilmesi demektir: "Komünizm hiç kimseyi toplumun ürünlerini mülk edinme gücünden yoksun bırakmaz, tüm yaptığı, onu böyle bir mülk edinme aracılığıyla başkalarının emeğini boyunduruk altına alma gücünden yoksun bırakmaktır." (s: 60).

Toplumsal eşitsizlikleri ortadan kaldıracak, insanı çok yönlüleştirecek olan teknolojinin kendisi değil, onun mülk edinilme biçiminin, mülkiyet ilişkilerinin değiştirilmesi, sürekli geliştirilen bir üretici güç olarak teknolojinin kamulaştırılması, yani komünist düzendir. Marx üretici güçlerin gelişmesini komünizm açısından gerek koşul olarak görüyordu (1976: 67).

Marx Masuda'nın yalnızca teknolojik gelişmeyle ilişkilendirdiği insani çok yönlüleşmeyi komünist toplumda tanımlar: "Özel çıkar ile ortak çıkar arasında bölünme olduğu sürece .... insanın bu kendi işi, insan için kendisine karşı duran ve kendisini köleleştiren yabancı bir güç haline dönüşür..... Oysa herkesin başka işe meydan vermeyen bir faaliyet alanı olmadığı, ama herkesin hoşuna giden faaliyet dalında kendini geliştirebildiği komünist toplumda, toplum genel üretimi düzenler, bu da, benim için, bugün bu işi, yarın başka bir işi yapmak, canımın istediğinde, hiçbir zaman avcı, balıkçı ya da eleştirici olmaksızın, sabahleyin avlanmak, öğleden sonra balık tutmak, akşam hayvan yetiştiriciliği yapmak, yemekten sonra eleştiri yapmak olanağını yaratır." (1976: 65).

Teknoloji, tek başına, özel mülk edinilmesine izin verildiği sürece, yal-

nızca, burjuvazinin elinde işçi sınıfını sömürme aracı olarak işlev görür.

Nitekim böyle oluyor. Bütün araştırmalar, uluslararası kurumların düzenli raporları bunu tekrar tekrar kanıtlıyor.

Sınıfları yok etmek, sınıflı toplum yapısına son vermek mümkündür. Bilim bunu söylüyor ve bilimsel gelişmeler bu sonucu giderek daha yüksek derecede olanaklı hale getiriyor.

Bunun tek bir yeter koşulu bulunuyor: SOSYALİST DEVRİM.

KAYNAKLAR

- Aktaş AS (1999) Contradicting Class Locations in Turkey: An Empirical Approach: A Thesis Submitted to the Graduate School of Social Sciences of METU, Ankara.
- Ansori MH (2009) Consumerism and the Emergence of a New
- Middle Class in Globalizing Indonesia, Explorations, Vol: 9.
- Belek İ (1999) Postkapitalist Paradigmalar, Sorun Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul.
- Belek İ (2010) Esnek Üretim Derin Sömürü, Yazılama Yayınevi, İstanbul.
- Bell D (1973) The Coming of Postindustrial Society, Basic Boks Inc, New York.
- Bergman MM, Joye D (tarihsiz) Comparing Social Stratification Schemas:
- CAMSIS, CSP-CH, Goldthorpe, ISCO-88, Treiman, and Wright, Cambridge Studies in Social Research, adres: http://www.freewebs.com/stratificare_mobilitate/Comparing%20Social%20Stratification%20Schemas.pdf
- Boratav K (1995) İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Boratav K (2005) 1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara.
- Braverman H (1974) Labor and Monopoly Cpital, The Degredation of Work in the Twentieth Century, Monthly Review Pres, Fifth Printing, New York.
- Breen R, Rothman DB (1995) Class Stratification, Biddles Ltd, Great Britain.
- Bren R (2005) Foundations of Neo-Weberian Class Analysis, (Approaches to Class Analysis, Cambridge University Pres, Ed by Wright EO içinde), adres: http://www.ssc.wisc.edu/~wright/Chapter%202%20-%20Breen%20Jan%202004.pdf
- Callinicos A (1994) Giriş, (Değişen İşçi Sınıfı, Ed Callinicos A, Harman C, Çev: Akınhay O, Z Yayınları, İstanbul içinde), s: 7-19.

- Callinicos A (2006) Eric Olin Wright'ın Sınıflar Kitabı Üzerine, (Neoliberalizm ve Sınıf, ed. Callinicos A, Harman C, Salyangoz Yayınları, İstanbul içinde), s: 137-146.
- Calvert P (1982) The Concept of Class, St Martin's Pres, New York.
- Carchedi G (1975) Reproduction of social classes at the level of production relations, Economy and Society, 4: 361-417.
- Carchedi G (1975a) On the economic identification of the new middle class, Economy and Society, 4: 1-86.
- Carter B (1995) A Groving Divide: Marxist Class Analysis and the Labour Process,
- Capital and Class 55, Spring 1995: 33-73.
- Chan TW, Goldthorpe JH (2007) Class and status: The conceptual distinction and its ampirical relevance, American Sociological Review, Vol 72: 512-532.
- Chauvel L (2006) Are social classes really dead? A French paradox in class Dynamics, (Inequalities of the World, Ed by Thernborn G, Verso, London içinde), s: 295-317.
- Drucker P (1993) Yeni Gerçekler, İş Bankası Yayınları, Çev: Karanakıç B, Üçüncü Baskı, Ankara.
- Drucker P (1994) Kapitalist Ötesi Toplum, İnkılap Yayınları, Çev: Çorakıç B, İstanbul.
- Dunn B (2011) The new economy and labour's decline, Trade Unions and the Global Crisis, Ed by Serrano M, Xhafa E, Fitcter M, Geneva içinde: 63-78. Adres: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/--dgreports/—dcomm/—publ/documents/publication/wcms_163855.pdf
- Edgel S (1993) Sınıf, Dost Kitabevi, Ankara.
- Ehrenreich J ve B (1977) The Professional-managerial class, Radical America, 11(2).
- Eurofound (2012) Industrial Relations and Working Conditions Developments in Europe 2011. Adres: http://www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2012/58/en/1/EF1258EN.pdf
- Fuller CJ, Narasimhan H (2007) Information Technology Professio-

nals and
- the New-Rich Middle Class in Chennai, Modern Asian Studies, 41 (1): 121–150
- Gane N (2005) Max Weber as Social Theorist : 'Class, Status, Party', European Journal of Social Theory, 8: 211.
- Giddens A (1994) Sosyoloji-Eleştirel Bir Yaklaşım, Birey Yayıncılık, Çev: Esengün MR, Öğretir İ, İkinci Baskı, İstanbul.
- Goldthorpe JH, Marshall G (1992) The promising future of class analysis: A response to recent critiques, Sociology, 26 (3): 381-400.
- Gorz A (1993) Yeni Gündem (Çöküşen Sonra Sosyalizmin Geleceği, Ed. Blackburn R, Ayrıntı Yayınları, Çev: Akınhay O, İstanbul içinde), 164-177.
- Harman C (1994) Resesyondan Sonra İşçi Sınıfı, (Değişen İşçi Sınıfı, Ed Callinicos A, Harman C, Çev: Akınhay O, Z Yayınları, İstanbul içinde), s: 65-95.
- Hout M, Brooks C, Manza J (1993) The Persistence of classes in post industrial societies, International Sociology, 259-277.
- Illsley R, Baker D (1991) Contextual variations in the meaning of health inequality, Social Science and Medicine, 32(4): 359-365.
- ILO (2012) World of Work Report 2012: Beter Jobs for a Beter Economy, Geneva. Adres: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/--dgreports/—dcomm/—publ/documents/publication/wcms_179453.pdf
- ILO (2012a) Work Inequalities in the Crisis, Geneva. Adres: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/—dgreports/—dcomm/—publ/documents/publication/wcms_169984.pdf
- Kavanagh D ve ark (2006) British Politics, Oxford University Pres, Fifth Edition, adres: http://fds.oup.com/www.oup.com/pdf/13/9780199269792.pdf
- Kharas H (2010) The Emerging Middle Class in Developing Countries, OECD Working Paper 285, adres: http://www.oecd.org/dev/44457738.pdf
- Kharas H, Gerts G (2010) The New Global Middle Class: A Cross-

Over from West to East, Wolfensohn Center for Development at Brookings, adres: http://www.brookings.edu/research/papers/2010/03/china-middle-class-kharas
- King VT (2008) The Middle Class in Southeast Asia: Diversities, Identities, Comparisons and the Vietnamese Case, IJAPS, Vol. 4, No. 2.
- Kumar K (1991) Prophecy and Progress: The Sociology of Industrial and Post Industrial Society, Penguin Boks, England.
- Leiulfsrud H, Bison I, Jensberg H (2005) Social Class in Europe, NTNU Social Research Ltd.
- Lenin V (1976) Devlet ve İhtilal, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, İkinci Basım, Çev: Arslan S, Ankara.
- Lenin V (1977) Ne Yapmalı ? Sol Yayınları, Çev: Ardos M, Ankara.
- Lukacs G (2006) Tarih ve Sınıf Bilinci, Belge Yayınları, Çev: Öner Y, İstanbul.
- Marx K (1976) Louis Bonaparte'ın 18. Brumaire'i, Çev: Belli S, Sol Yayınları, Ankara.
- Marx K, Engels F (1976) Alman İdeolojisi (Feurbach), Sol Yayınları, Çev: Kardam A, Üçüncü Basım, Ankara.
- Marx K (1978) Kapital Cilt 1, Sol Yayınları, Çev: Bilgi A, Ankara.
- Marx K (1978) Kapital Cilt 3, Sol Yayınları, Çev: Bilgi A, Ankara.
- Marx K (1979) Felsefenin Sefaleti, Sol Yayınları, Çev: Kardam A, Ankara.
- Marx K (1997) Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi, Sol Yayınları, Çev: Somer K, Ankara.
- Marx K (1997) Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı, Giriş, (Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi, Marx K, Sol Yayınları, Çev: Somer K, Ankara içinde: 191-209).
- Marx K (1998) Artı Değer Teorileri, Cilt 1, Sol Yayınları, Çev: Fincancı Y, Ankara.
- Marx K, Engels F (1994) Komünist Manifesto, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Yedinci Basım, Ankara.
- Masuda J (1990) Managing in the Information Society, Basic Blackwell Ltd, USA.

- Neilsen D (1991) Formal and real subordination and the contemporary proletariat: Re-coupling Marxist class theory and labour-process analysis, Capital and Class, 91: 89-123.
- Ousech D (2006) Coming to Grips with a Changing Class Structure, International Sociology, 21(1): 263-288.
- Öngen T (1994) Prometheus'un Sönmeyen Ateşi, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Öngen T (2002) Marx ve sınıf, Praksis Dergisi, Sayı: 8: 9-28.
- Paretskaya A (2004) Revisiting Contemporary Class Analysis: Eclecticism or Convergence? Paper presented at the annual meeting of the American Sociological Association, adres: http://citation.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/1/0/9/0/1/pages109017/p109017-1.php
- Piore MJ, Sabel CF (1984) The Second Industrial Divide for Prosperity, Basic Boks Inc, USA.
- Poulantzas N (1975) Classes in Contemporary Capitalism, NLB, London.
- Resnick S, Wolff R (2003) The Diversity of Class Analyses: A Critique of Erik Olin Wright and Beyond, Critical Sociology, 29(1): 7-27.
- Scott J (2001) If Class is Dead, Why Won't It Lie Down? Inclusions and Exclusions in European Societies, Routledge, London, ed by Kohli M, Woodhead A. İçinde), s: 127-146, adres: http://www.amazon.com/Inclusions-Exclusions-European-Societies-Routledge/dp/041526023X#reader_041526023X
- So A (1990) Class Teory or Class Analysis ? A Reexamination of Marx's Unfinished Chapter on Class, Critical Sociology July 17(2): 35-55.
- Storper M, Scott AJ (1990) Work organization and labor markets in an era of flexible production, International Labor Review, 129(5): 573-591.
- Thompson EP (2004) İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu, Birikim Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul.
- Toffler A (1981) Üçüncü Dalga, Altın Kitaplar, Çev: Seden A, İstan-

bul.
- U. S. Department Of Commerce Economics and Statistics Administration (2010) Middle Class in America, adres: http://www.commerce.gov/sites/default/files/documents/migrated/Middle%20Class%20Report.pdf
- Weber M (1993) Sosyoloji Yazıları, İletişim Yayınları, Çev: Parla T, İstanbul.
- Whelan CTMaitre B (2009) Welfare Regime and Social Class Variation in Poverty and Economic Vulnerability in Europe: An Analysis of EU-SILC, Economic and Social Research Institute, Working Paper, No 303.
- Wood EM (2003) Kapitalizm Demokrasiye Karşı, İletişim Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul.
- Wright EO (1979) Class Structure and Income Determination, Academic Pres, London.
- Wright EO (1985) Classes, Verso, London.
- Wright EO (1996) The continuing relevans of class analysis, Teory and Society, 25(5): 693-716, adres: http://www.jstor.org/stable/658080
- Wright EO (1997) Class Counts: Comparative Studies in Class Anlaysis, Cambridge University Pres, adres: http://www.ssc.wisc.edu/~wright/selected-published-writings.htm#class counts
- Wright EO (1999) Foundations of Class Analysis: A Marxist Perspective, adres: http://www.ssc.wisc.edu/~wright/Foundations.pdf
- Wright EO (2002) The Shadow Of Exploitation in Weber's Class Analysis
- Erik Olin Wright, American Sociological Review, Vol. 67: 832-853.
- Wright EO (2005) Foundations of a Neo-Marxist Class Analysis, (Approaches to Class Analysis, Cambridge University Pres, ed by Wright EO içinde), s: 1-26, adres: http://www.ssc.wisc.edu/~wright/Chapter%201%20-%20Wright%20Jan%202004.pdf
- Wright EO (2009) Understanding Class, Towards an Integrated Analytical Approach,
- New Left Review, 60: 101-115.

- Wright EO, Rogers J (2010) American Society: How It Actually Works, adres: http://www.ssc.wisc.edu/~wright/ContemporaryAmericanSociety/Chapter%2011%20-%20class%20-%20Norton%20August.pdf
- Wolff EN, Zacharias A (2007) Class Structure and Economic Inequality, Levy Economics Institute, Working Paper 487, adres: http://www.levyinstitute.org/publications/?docid=876
- Yan Z, Chuan H (2011) Internal Political Efficacy of Middle Class in Transitional States, adres: http://ricas.ioc.u-tokyo.ac.jp/aasplatform/achivements/pdf/2010_ab_zhuyan.pdf
- Yurtsever H (1992) Sınıf ve Parti, Etki Yayınevi, İkinci Baskı, İstanbul.
- Yurtsever H (2011) Kapitalizmin Sınırları ve Toplumsal Proletarya, Yordam Kitap, İstanbul.

Yazılama

Global haritanın sınıf dışı milliyetçi-dinci güçler tarafından belirlendiği ve sınıfın değişik siyasi, teknik gerekçelerle neredeyse tümüyle gözden düştüğü günümüz koşullarında, her şeye rağmen biz hâlâ sınıfın varlığından ve toplumsal ilişkileri belirlemedeki (en azından) potansiyel üstün konumundan söz ediyoruz.

Neden böyle? Son kriz koşullarında sınıfın yeniden, nasıl, karşı görüşlere sahip olanlar da dâhil, herkesin gündemine oturmaya başladığını gösteren veriler, sınıfı toplumsal bir gerçeklik olarak apaçık saptıyor. "İşte sınıf" diyor.

Ama zaten o hiçbir zaman yok olmamıştı ki...

THG
0317047
DCG

15 TL